

**İBN HACER EL-HEYTEMÎ'NİN ŞÂFÎÎ
FIKHINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ**

Mehmet Ali VAROL

**Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Doç. Dr. Emrullah DUMLU
2020
Her Hakkı Saklıdır**

T.C
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Mehmet Ali VAROL

İBN HACER EL-HEYTEMÎ'NİN ŞÂFİÎ FIKHINDAKİ YERİ VE
ÖNEMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Emrullah DUMLU

ERZURUM-2020

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum “İBN HACER EL-HEYTEMÎ’NİN ŞÂFİÎ FIKHINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ” adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

*Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim *.*

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

14.02.2020

Mehmet Ali VAROL

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

.....

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlerle ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr Emrullah DUMLU danışmanlığında, Mehmet Ali Varol tarafından hazırlanan bu çalışma 14/02/2020 tarihinde aşağıdaki Jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Davut YAYLALI İmza: ...
Jüri Üyesi: Doç. Dr. Emrullah DUMLU İmza: ...
Jüri Üyesi: Doç. Dr. Fetullah Yılmaz. İmza: ...

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir.

14/02/2020

Prof. Dr. Sait UYLAŞ

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	II
ABSTRACT	III
KISALTMALAR DİZİNİ	IV
ÖNSÖZ.....	V
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	1
II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	2
III. ARAŞTIRMANIN AMACI	3
IV. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	3

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN HACER EL-HEYTEMÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

1.1. YAŞADIĞI DÖNEM	5
1.1.1. Memlûkler Döneminde Mısır'daki Siyasi Durum	5
1.1.2. Osmanlılar Döneminde Hicaz'daki Siyasi Durum	9
1.1.3. Memlûkler Döneminde Mısır'daki İlmi Durum	11
1.1.4. Osmanlılar Döneminde Hicaz'daki İlmi Durum	17
1.2. İBN HACER EL-HEYTEMÎ'NİN HAYATI	22
1.2.1. Doğumu	22
1.2.2. İsmi ve Künyesi	23
1.2.3. Evliliği	24
1.2.4. Vefatı	24
1.3. İLMÎ KİŞİLİĞİ	25
1.3.1. Eğitim Süreci ve İlmi Şahsiyeti	25
1.3.2. İlim Tahsil Ettiği Hocaları	28
1.3.3. Yetiştirdiği Talebeleri	29
1.4. ESERLERİ	31
1.4.1. Usûlü'l-Fıkıh Üzerine Yazdığı Eserler	31
1.4.2. Şâfiî Fürû-İ Fıkıh Üzerine Kaleme Aldığı Eserler	32
1.4.3. Hadis İlmi Üzerine Yazdığı Eserler	60

1.4.4. Akâid-Kelam İlmi Üzerine Eserleri	60
1.4.5. Ahlak ve Tasavvuf Üzerine Yazdığı Eserler	62
1.4.6. Siyer, Biyografi, Tarih Üzerine Yazdığı Eserleri	62
1.4.7. Nahiv ilmi üzerine yazdığı eserler	63

İKİNCİ BÖLÜM

İBN HACER EL-HEYTEMÎ'NİN ŞÂFÎ FIKHINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

2.1. İBN HACER EL-HEYTEMÎ'NİN ŞÂFÎ USÛLÜ'L-FIKİH İLMİNDEKİ

YERİ..... 64

2.1.1. Kur'an.....	65
2.1.1.1. İbn Hacer el-Heytemî'nin Kur'an Delili Hakkındaki Görüşleri.....	71
2.1.2. Sünnet.....	74
2.2.2.1. Mütevatir Haber.....	75
2.2.2.2. Haber-i Vâhid	76
2.2.2.3. Meşhur Haber	76
2.1.2.1. İbn Hacer el-Heytemî'nin Sünnet Delili Hakkındaki Görüşleri.....	78
2.1.3. İcmâ.....	79
2.1.3.1. İbn Hacer el-Heytemî'nin Kur'an Delili Hakkındaki Görüşleri.....	80
2.1.4. Kıyas.....	81
2.1.4.1. İbn Hacer el-Heytemî'nin Kur'an Delili Hakkındaki Görüşleri.....	82
2.1.5. İbn Hacer el-Heytemî'nin Teklifi Hükümler Hakkındaki Görüşleri.....	85

2.2. İBN HACER EL-HEYTEMÎ'NİN ŞÂFÎ FÜRÜ'-İ FIKİH İLMİNDEKİ

YERİ..... 87

2.2.1. Şâfî Mezhebinin Hükümleri İçin Sağlam Deliller Getirmesi.....	88
2.2.2. Şâfî Mezhebinin Geçmiş ve Son Dönem Üleması Arasında Gerçekleşen İhtilaflar Arasında Tercih Yapması.....	92
2.2.3. Nasların İçerisinde Birbiriyle Çelişkili Olanları Birleştirmeye Gayret Etmesi.	96
2.2.4. Şâfî Mezhebinin Naslarından Mutlak Olanlarını Takyid Etmeye İtina Göstermesi.....	99
2.2.5. Şâfî Mezhebinin Meselelerindeki Fıkhi Farklara Dikkat Çekmesi.....	102
2.2.6. Şâfî Mezhep Ulemâsının ve Müftülerinin Görüşlerini Daima Takip Etmesi .	105

2.2.7. Şâfiî Mezhebinin Görüşleri Çerçevesinde Verilen Fetva ve İctihatlara Değer Vermesi.....	108
2.3. İBN HÂCER EL-HEYTEMÎ'NİN ŞÂFİÎ MEZHEBİ VE FIKIHTA Kİ MERTEBESİ	111
2.4. MÜTEAHHİRÜN ÜLEMA NEZDİNDEKİ YERİ.....	115
 SONUÇ.....	 118
KAYNAKÇA	122
ÖZGEÇMİŞ.....	129

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İBN HACER EL-HEYTEMÎ'NİN ŞÂFÎÎ FIKHINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

Mehmet Ali VAROL

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Emrullah DUMLU

2020, 129 sayfa

Jüri: Doç. Dr. Emrullah DUMLU (Danışman)

Prof. Dr. Davut YAYLALI

Doç. Dr. Fetullah YILMAZ

İslami ilimlere eserleriyle büyük bir katkıda bulunan İbn Hacer el-Heytemî'nin hayatı iki aşamadan oluşmaktadır. Hayatının birinci aşamasını Memlûkler'in hâkimiyeti altında Mısır'da geçirmiştir. Burada dünyaya gelmiş, çocukluğunu ve gençliğini burada geçirmiştir. İlk ilmi tahsilini de burada almıştır. İlk İslami üniversite olarak kabul edilen Câmîu'l-Ezher'de eğitim görmüştür. Burada birçok değerli âlimin tedrisinden geçmiştir. Bunların başında Şeyhulislam Kadı Zekerîyya el-Ensârî, Abdülhak b. Muhammed ez-Zeynî es-Sunbâtî ve Şihâbuddîn Ahmed b. es-Sâîğ gelmektedir. Daha Mısır'da iken ilmi icazet almış ve 20 yaşından itibaren fetva vermeye başlamıştır.

Hayatının ikinci aşaması ise Osmanlıların hâkimiyetinde olan Hicaz bölgesinde mukaddes belde olan Mekke şehrinde geçmiştir. Mescid-i Haram'da dersler vermiş ve İslami ilimlerde birçok talebeye yetiştirmiştir. Bu vesileyle şöhreti İslam beldelerinde yayılmış ve bu beldelerden birçok öğrenci kendisinden ders almak için Mekke şehrine akın etmişlerdir. Fıkıh ve akaid alanında birçok fetva vermiştir. Bu alanlarda verdiği fetvalar itibar görmüş ve amel edilmiştir. O dönemin sorunlarına çözüm adına birçok değerli eseri kaleme alarak Müslümanların istifadesine sunmuştur.

İtikad'ta İmam Eşari'ye, amelde ise İmam Şâfiî'ye tabi olmuştur. Bunun için itikadi görüşleri İmam Eşari'nin, fıkhi görüşleri de İmam Şâfiî'nin görüşleri doğrultusunda olmuştur. Tasavvufi düşüncenin zirvede olduğu bir dönemde yaşadığı, aynı zamanda eğitim aldığı hocalarının tasavvuf ehli olmalarından dolayı sûfi olarak yetişmiştir. Zamanla tasavvufun asli istikametini kaybetmeye başladığını görünce, asıl tasavvufun korunması adına çok çaba sarf etmiş ve toplumu yanlış tasavvufi düşünceden muhafaza etmek için birçok eser yazmıştır. Bir taraftan da Sünni akideyi tehdit eden Şia'ya karşı büyük bir mücadele vermiştir. Şâfiî fıkının gelişmesi ve daha iyi bir şekilde istifade edilmesi için kendinden önceki Şâfiî âlimlerinin kaleme aldığı bazı eserlere şerh yaparak daha da istifade edilecek hale getirmiş ve bunun yanında Şâfiî fıkı üzerine birçok müstakil eser yazmıştır. Ortaya koyduğu görüşler, verdiği fetvalar ve yazdığı eserlerle Şâfiî fıkına damga vurmuştur. Yazdığı bu eserlerin her biri birbirinden kıymetlidir ve hala istifade edilmeye devam edilmektedir. Yazdığı eserlerinin birçoğu akademik tez konusu olabilecek kapasitede ve zenginliktedir.

Hazırladığımız bu tez çalışmasıyla amacımız İbn Hacer el-Heytemî'nin ilmi kişiliğine ve yazdığı eserlere dikkatleri çekmek, fıkıh ilmi adına bıraktığı ilmi mirasın daha fazla akademik çalışmalara konu olmasını sağlamak, aynı zamanda İbn Hacer el-Heytemî'nin usûl ve fûrû ilmi açısından Şâfiî fıkındaki yerini ve fıkıhtaki mertebesini de belirlemeye çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: İbn Hacer el-Heytemî, Mısır, Mekke, Şâfiî Fıkı, Tasavvuf, Eserler.

ABSTRACT**MASTER THESIS****THE PLACE AND IMPORTANCE OF IBN HAJAR AL HAYTHAM IN THE SHAFII FIQH****Mehmet Ali VAROL****Advisor: Assoc. Prof. Dr. Emrullah DUMLU****2020, 129 pages****Jüri: Assoc. Prof. Dr. Emrullah DUMLU (Advisor)****Prof. Dr. Davut YAYLALI****Assoc. Prof. Dr. Fetullah YILMAZ**

The life of Ibn Hajar al-Haytamî, a major contributor to Islamic Knowledge with his works, consisted of two phases.

He spent the first phase of his life during Mamluks' rule in Egypt, where he was born and spent his childhood and youth. After completing his elementary education, Ibn Hajar al-Haytamî continued his schooling at al-Azhar, which is considered the first Islamic University, where he studied under many noteworthy scholars. The prominent ones of them were Shaykh al-Islam Qadi Zechariah Al-Ansari, Abdulkhak b. Muhammad b. Abdulkhak ez-Zeyni as-Sunbati Al-Kahiri ash-Shafi'i and Shihabuddin Ahmad B. as-Saigh Al-Misri is Al-Hanafi. When he was still in Egypt, he obtained his ijazah, a certificate used primarily by Muslims to indicate that one has been authorized by a higher authority to transmit a certain subject or text of Islamic knowledge. From the age of 20, he started releasing fatwa, a nonbinding legal opinion on a point of Islamic law (sharia) given by a qualified jurist in response to a question posed by a private individual, judge or government.

He spent the second phase of his life in the city of Mecca, a sacred town in the Hijaz region, under the rule of the Ottomans. He taught many students in the field of Islamic Knowledge at Masjid-i Haram. Therefore, his fame has spread throughout the Islamic World and many students have flocked to the city of Mecca to learn from him. He has given many fatwas in the field of Fiqh and Aqaid. The fatwas he gave in those fields were respected and was abided by Muslims. In order to find solutions to the religious problems of that period, he wrote many valuable works and presented them to the benefit of Muslims.

He was the follower of Ash'ari theological school on creedal matters and Shafi'i law school on juridical matters. For this reason, his views on creed and jurisprudence were also in line with the views of these two scholars. Due to his teachers were Sufi people and he lived in a period when Sufi thought was at its peak, he was brought up as a Sufi. When he saw that Sufism began to lose its original direction, he tried hard to protect the original Sufism and wrote many works to protect society from falsified Sufism. He wrote annotations on some of the works written by his predecessors as well as wrote independent works on Shafi'i jurisprudence in order to improve Shafi'i jurisprudence and to make it better available to people. He made great contributions to Shafi'i jurisprudence through his opinions, his fatwas and the works he wrote. Each of the books he wrote is very valuable and continue to be useful reference book to date. Many of his books have the capacity and the wealth of information to be the subject of an academic thesis.

In this study, we have wanted to draw attention to the scientific personality of Ibn Hajar al-Haytamî and the works he produced so that the scientific legacy that he left in the name of Islamic Knowledge would be the subject of further academic studies. This study also attempted to determine the place of Ibn Hajar al-Haytamî in Shafi'i Fiqh in terms of Usul al-Fiqh and Furu'.

Keywords: Ibn Hajar al-Haytamî, Egypt, Mecca, Shafi'i Fiqh, Sufism, Works

KISALTMALAR DİZİNİ

(s.a.v)	: Sallahu aleyhi ve sellem
b.	: bin
bkz.	: bakınız
c.	: cilt
cc	: Celle Celalühü
çev.	: çeviren
d.	: dergi
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi,
h.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
ktp.	: Kütüphanesi
m.	: Miladi yıl
md.	: Maddesi
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
p.	: Paragraf
r.	: Rakam
s	: Sayfa
sy	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk	: Tahkik
ts	: Tarihsiz
ty	: Tarih yok
v	: Vefat tarihi
vb	: ve benzeri
yy	: Yayınevi yok

ÖNSÖZ

İslam tarihi boyunca Kur'an ve Sünnetin özünden çıkan İslami ilimlerin ilerletilip mahrum kalanlara ulaştırılması adına İslam âlimleri hep var olmuştur. Bu âlimler kendilerinden önceki âlimlerden büyük bir ilmi miras almışlar ve bu ilmi mirası en güzel şekilde değerlendirip daha da ilerleterek bir sonraki nesle aktarmışlardır. Bu yüzdendir ki bugün İslami ilimlerde bizlere ulaşan büyük bir ilmi miras vardır.

Fıkıh ilminde bize önemli bir miras bırakan isimlerden biri şüphesiz ki İbn Hacer el-Heytemî'dir. İbn Hacer el-Heytemî, kaleme aldığı eserlerle genelde İslami ilimlere özelde ise Fıkıh ilmine büyük bir katkı sağlamıştır. Özellikle Şâfiî fikhî üzerine yazdığı eserler Şâfiî mezhebinin daha da gelişmesine ve yayılmasına vesile olmuştur. Fıkhi açıdan ortaya koyduğu görüşler Şâfiî mezhebi içerisinde kabul görmüştür. Fıkıh alanında verdiği fetvalara hem âlimler hem de halk arasında itibar görmüştür. İslami ilimlerde ulaştığı noktayı aldığı lakaplar bize göstermektedir. Kendisine: “Şeyhülislâm, İmâmü'l-Haremeyn, Müftî'l-İrâkeyn” lakapları verilmiştir. İslami ilimler alanında 100'ün üzerinde eser kaleme almıştır. Yaşadığı dönemde sadece ilmi alana katkı sağlamakla kalmamış, Ehl-i Sünnet akidesine zarar verecek tehlikeli fırkalara karşıda büyük bir mücadele vermiştir. Özellikle şia tehlikesine karşılık ehl-i sünnet akidesini korkusuzca savunmuştur. Bunun yanında bozulmaya yüz tutmuş tasavvufî düşüncenin bu bozulmadan muhafazası adına büyük bir çaba göstermiştir. Bu akademik çalışmanın amacı Türkiye'de İbn Hacer el-Heytemî'nin ve fıkhi alanda kaleme aldığı eserlerinin daha iyi tanıtılması, usûlu'l-fıkıh ve fîrû-i fıkıh alanında Şâfiî fikhindeki yerini belirlemektir.

Tez içerik olarak iki bölüm halinde hazırlanmıştır. Birinci bölümde, İbn Hacer el-Heytemî'nin yaşadığı dönemi ve hayatını geçirdiği yerlerin siyasi ve ilmi durumu geniş bir şekilde ele alınmıştır. Hayatı ana hatlarıyla ifade edilmiştir. Eğitim süreci ve ilmi şahsiyeti dile getirilmiştir. İkinci bölümde, Şâfiî fikhindeki yeri ve önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada gayret bizden muvaffakiyet Allah'tan (cc)dır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında desteklerini ve yardımlarını esirgemeyen ve bu yolda bize yol gösteren değerli danışmanım Doç. Dr. Emrullah DURLU hocama teşekkürlerimi bir borç bilirim.

GİRİŞ

İslam Tarihi boyunca Kur'an ve Sünneti yorumlama çabaları farklı görüşleri ortaya çıkarmıştır. Daha sonra bu farklı görüşler etrafında topluluklar oluşmaya başlamıştır. Bunun neticesinde de ekoller ve fırkalaşmalar meydana gelmiştir. Bunların bir kısmı ameli alanda meydana gelirken bir kısmı da itikadi alanda oluşmuştur. Zamanla bazı âlimlerin ismi etrafında mezhepler meydana gelmiştir. Ameli alanda birçok mezhep ortaya çıkmış bunlardan dört tanesi günümüzde uygulamada ayakta kalabilmiştir. Bunlardan birincisi, İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin görüşleri etrafında meydana gelen Hanefî mezhebidir. İkincisi, İmam Mâlik b. Enes'in görüşleri etrafında oluşan Mâlikî mezhebidir. Üçüncüsü, İmam Muhammed b. İdris eş-Şâfiî'nin fıkhi görüşleri etrafında meydana gelen Şâfiî mezhebidir. Dördüncüsü, İmam Ahmed b. Hanbel'in görüşleri etrafında oluşan Hanbelî mezhebidir. Daha sonraki dönemlerde İslam âlimleri bu ameli mezheplerden birini benimsemişler ve mensubu oldukları bu mezheplerin gelişip yayılmasına katkı sağlamak için büyük bir çaba içerisine girmişlerdir. Bir taraftan da fıkhi açıdan ortaya çıkan sorunlar Kur'an ve Sünnete göre ve mezhep imamlarının görüşleri çerçevesinde çözüm bulmaya çalışmışlardır. Ortaya çıkan bu çaba ve gayret, mensubu oldukları mezheplerin ilmi açıdan daha da zenginleşmesine vesile olmuştur. Şâfiî mezhebine mensup olan İbn Hacer el-Heytemî de bu doğrultuda büyük bir çaba sarf etmiş ve Şâfiî fıkhi'nin daha da gelişmesi için çalışmıştır. Bunu gerçekleştirebilmek adına birçok fıkhi meseleler üzerine eserler yazmıştır. Şâfiî fıkhi çerçevesinde birçok fetva vermiştir.

Bu tezi hazırlama amacımız İbn Hacer el-Heytemî'nin hayatını, ilmi kişiliğini, yazdığı eserleri, özellikle fıkıh ilmi üzerine kaleme aldığı eserlerini tanıtmak, bunun yanında Şâfiî mezhebindeki yerini ortaya koymaktır.

I. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Bıraktıkları mirasla her asırda ilmi hayatımızı derinden etkilemiş büyük ilim adamları hep ola gelmiştir. İlmî mirasımız üzerinde derin izleri olan bu şahsiyetlerin daha iyi tanınması ve örnek kişiliklerinin sonraki nesillere aktarılabilmesi için biyografileri ve ilim alanında ortaya koydukları eserler üzerine derinlemesine çalışmalar

yapmak, onların hayat hikâyelerinin, mücadelelerinin, ilmi mirasımıza ne tür katkılarda bulunduklarının bilinmesi geleceğin inşasında nesillere rehberlik edecektir.

İlmi mirasımıza katkısı yeni nesillerce bilinmesi gereken ilim adamlarından biri de İbn Hacer el-Heytemî'dir. İbn Hacer el-Heytemî, genelde birçok ilim dalında özelde de fıkıh ilminde hem yaşadığı asra hem de kendisinden sonraki asırlara eserleriyle büyük bir etkide bulunmuştur. Eserleri pek az müellife nasip olacak bir şekilde ülemanın dikkatini çekmiştir. Neredeyse fıkıh ilminin her dalında kaleme aldığı eserleri üzerine âlimler tarafından onlarca şerh, muhtasar ve manzum eserler kaleme alınmıştır.

Şâfiî mezhebi üzerine yazdığı eserler hem kendi dönemindeki hem de sonradan gelen Şâfiî üleması üzerinde derin bir etki bırakmış ve bu eserler Şâfiî mezhebinin başyapıtları arasındaki yerini almıştır. Yazdığı eserlerinin üzerinde birçok şerh yapılmış olması genelde fıkıh ilmine, özelde Şâfiî mezhebine ne kadar tesir ettiğinin en bariz göstergesidir.

İbn Hacer el-Heytemî hakkında bugüne kadar fıkıh alanında çok az akademik çalışmanın yapılması bu tez çalışmasını hazırlamamıza sebep olmuştur. Bu tez çalışmasının neticesinde İbn Hacer el-Heytemî'nin fıkıh ilmindeki yeri daha iyi bir şekilde anlaşılacaktır. Özellikle Şâfiî fıkıh alanında daha fazla istifade edilecek bir konuma geleceği kanaatindeyiz.

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışma “İbn Hacer el-Heytemî'nin Şâfiî Fıkıhında ki Yeri ve Önemi” ile sınırlandırılmıştır. Materyal olarak İbn Hacer el-Heytemî'nin fıkıh alanında yazdığı ve elimizde mevcut olan eserlerinden mümkün mertebe yararlanılmaya çalışılmıştır. Bununla beraber İbn Hacer el-Heytemî hakkında bize bilgi aktaran klasik dönemdeki eserlerin yanında günümüzde de kendisi hakkında bize bilgi veren kitap, makale ve yazılardan mümkün mertebe yararlanılmıştır. İlmi hayatına yön veren döneminin sosyal, siyasi ve kültürel durumunu ortaya koymak adına yaşadığı dönemi bize anlatan önemli tarih ve tabakat kitaplarından da istifade edilmiştir.

III. ARAŞTIRMANIN AMACI

Genel de fıkıh ilminde, özelde ise Şâfiî fıkında önemli bir yere sahip olan İbn Hacer el-Heytemî'nin hayatı ve ilmi kişiliği hakkında akademik olarak yeterli sayıda çalışma yapılmamıştır. Bizim amacımız, İbn Hacer el-Heytemî'nin yaşadığı dönemdeki siyasi ve ilmi durumunu, hayatını ve ilmî kişiliğini araştırıp ortaya koymak, ilim alanında ders aldığı hocalarını, yetiştirdiği talebelerini ve yazmış olduğu değerli eserlerini detaylı bir şekilde tespit etmek, Şâfiî fıkına büyük katkıları olan bu eserlerin daha iyi tanınması adına fıkhi analizlerini yapmak, özelde de usûlu'l-fıkıh ve fûrû'-i fıkıh ilmi açısından Şâfiî fıkındaki yeri ve katkılarını müstakil bir çalışmayla düzenli ve sistematik bir şekilde ortaya koymaktır. Bunun yanında kendisinin Şâfiî mezhebi ve fıkıhtaki mertebesini ortaya koymak, müteahhirun ülema nezdindeki yerini belirlemek ve eserleri üzerinde ilmi çalışmaların çoğalmasına katkı sağlamaktır.

IV. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Türkiye'de fıkıh alanında İbn Hacer el-Heytemî'nin üzerinde sadece bir tek akademik çalışma yapılmıştır. O da Mahsum ASLAN'ın "İbn Hacer el-Heytemî ve Şemsuddîn Er-Remlî ve ihtilaf Sebepleri" konusuyla 2018 yılında hazırladığı doktora tezidir. Arap dünyasında ise şu çalışmalar yapılmıştır: Abdulmuiz Abdulhamid el-Cezzâr tarafından 1981 yılında kaleme alınan İbn Hacer el-Heytemî' adlı eser ve Emced Reşid Muhammed Ali'nin el-İmâm İbn Hacer el-Heytemî ve Eseruhu fi'l-Fıkhi's-Şâfiî, adıyla basılmamış yüksek lisans tezi vardır.

İbn Hacer el-Heytemî, yazdığı ilmi eserlerin sayısının çok olması ayrıca yetiştirdiği talebelerinin yazdıkları eserlerinde kendilerinden detaylı bahsetmeleri ve İslami ilimlerdeki mertebesini dile getirmeleri bizim bu tezi hazırlamamıza teşvik edici oldu. Kendi yazdığı eserler başta olmak üzere istifade ettiğimiz ana kaynaklar şunlardır:

1. el-Heytemî, İbn Hacer, *Tuhfetu'l-Muhtâc bi-Şerhi'l-Minhâc*, el-Mektebetu'Ticâriyyetu'l-Kübrâ, Kahire 1938.
2. el-Heytemî, İbn Hacer, *el-Fetâvâ el-Kübrâ el-Fıkhiyye*, Mısır, ts.
3. el-Heytemî, İbn Hacer, *el-Fetâvâ el-Hadîsiyye*, Darül Ma'rife, Beyrut, ts
4. Emced, Reşid, *Sebetü'l-İmam Şeyhülislam İbn Hacer el-Heytemi el-Mekkî eş-Şâfiî*, Darül Feth, Yemen, 2014.

5. ez-Ziriklî, Hayrettin b. Mahmûd (ö. 1396/1976), *el-A'lâm*, Dâru'l-İlm, Lübnan, 2002.
6. Cezzâr, Abdulmuiz Abdulhamid, *İbn Hacer el-Heytemî*, Kahire, 1981.
7. Ğazzî, Necmüddin Muhammed İbn Muhammed, *Kevakibü's-Saire*, Darü'l-Kitabü'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
8. es-Seyfî, Kadı Ebubekir İbni Muhammed, *Baamru, Nefaisü'd-Dürer*, thk. Dr. Emced Reşid, Darü'l-Feth, Amman, 2016.
9. el-Ayderusî, Abdulkadir İbn Abdullah, *en-Nurü's-Safir an Ahbari'l-Karni'l-Aşir*, thk. Ahmed Halu, Mahmud Arnavut, Ekrem Buşî, Daru Sadr, Beyrut, 2001.
10. el-Muhibbî, Muhammed el-Emin b. Fadlillâh, *Hulasetü'l-Eser fî'l-Â'yani'l-Karni'l-Hadî Aşer*, Daru's-Sadr, Beyrut ts.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN HACER EL-HEYTEMÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

1.1. YAŞADIĞI DÖNEM

İbn Hacer el-Heytemî'nin şahsiyetini ve ilmi kişiliğini iyi anlayabilmek için yaşadığı dönemin iyi analiz edilmesi gerekir. Bir insanın kişiliğinin ve şahsiyetinin oluşmasında yaşadığı zaman, ortam ve çevrenin büyük bir payı vardır. İbn Hacer el-Heytemî'nin kişiliği ve ilmi şahsiyeti de döneminin siyasi, ilmi ve kültürel ortamından etkilenecek olmuştur. Biz bu başlık altında İbn Hacer el-Heytemî'nin yetiştiği dönemin siyasi ve ilmi durumunu ortaya koymaya çalışacağız. Öncelikli olarak doğduğu ve gençliğini geçirdiği Memlûkler döneminin siyasi ve ilmi durumunu ele alacağız sonrasında ise Osmanlılar döneminde hayatının geri kalanını geçirdiği hicaz bölgesi, özellikle de Mekke'deki siyasi ve ilmi durumu ortaya koyacağız.

1.1.1. Memlûkler Döneminde Mısır'daki Siyasi Durum

Memlûkler dönemi oldukça uzun bir dönemdir. Biz sadece İbn Hacer el-Heytemî'nin yaşadığı dönemin siyasi durumunu ele alacağız. Bu da el-Melik el-Eşref Ebu'n-Nasr Kansû Gavri (1501-1516) Sultanlığı ile başlar ve Memlûklerin yıkılışıyla son bulur.

El-Melik el-Eşref Ebu'n-Nasr Kansû Gavri Memlûk tahtına miladi 1501 yılında geçti. Tahta geçer geçmez öncelikli olarak Kahire'de nizam ve düzeni sağlamak adına emirlerden itimat ettiği kişileri idarî kadrolara yerleştirmekle işe başladı. Kansû Gavri, savaşımlardan dolayı iflasın eşiğine gelmiş olan devlet hazinesini iflastan kurtarmak, hazineyi yeniden eski doluluğuna kavuşturmak için hiçbir Memlûk sultanı tarafından uygulanmayan büyük bir şiddet politikası izledi. Vergi koymadığı hiçbir şey bırakmadı. Gümrük vergilerini de kat kat artırdı. Kansû Gavri, böylesine sıkı ve milleti çokça ezen bir vergi politikasıyla devlet hazinesini doldurmayı başarmasına karşın halkın durumunun daha da kötüleşmesine sebep oldu. Savaşımlardan dolayı perişan olan halk, uygulanan bu zalimce vergi politikası yüzünden daha da fakirleşti.

Kansû Gavri'nin tahta çıktığı ilk dönemde Mısır'ı, Mukaddes beldeler Mekke, Medine'yi ve ticari limanlarını tehdit eden Portekiz tehlikesi ortaya çıktı. Portekizliler bu önemli ticaret limanlarını ele geçirmek için 1502'den itibaren Müslümanların ticaret gemilerine saldırmaya başladılar. Bununla da kalmadılar deniz yoluyla hac için mübarek topraklara gitmeye çalışan Müslümanlara ait gemilere saldırdılar. Hatta Portekiz kralı daha fazla ileri giderek Papaya gönderdiği mektupta Mekke ve Medine'yi işgal edebileceğini ve Hz. Muhammed'in (sav) kabrini tahrip edebileceğini söyleyecek kadar ileri gitti.

Kansû Gavri, kendi yönetiminin de yegâne dayanağı olup en önemli ana gelir kaynağını tehdit eden bu büyük tehlikeyi ortadan kaldırmak, Mukaddes beldeleri korumak adına Portekizliler ve İspanyollarla mücadele etmek için Kızıldeniz'de kurduğu büyük bir donanma ile Portekizlilerle savaşa girişti. Bazen kazandı. Bazen kaybetti. Cidde naibi Hüseyin el-Kürdi vasıtasıyla Mekke ve Medine şehirleri için önemli bir ticaret limanı olan Cidde şehrinin muhafazası için sağlam sur ve burçlar inşa ederken bir taraftan da diplomatik yollarla bu sorunu halletmeye çalıştı. Müslüman hacılara saldırmamaları hususunda Avrupa devletlerine ve papaya elçiler gönderdi. Bütün bu çabalar neticesiz kalınca Portekizliler ile Memlûkler arasında Hint Okyanusu'nun batısında deniz savaşı meydana geldi. Önce Memlûkler zafer kazandılar. (1508). Ertesi yıl Portekizliler ile yapılan Dieu deniz muharebesinde bu sefer Memlûkler yenildiler. Kansû Gavri, bu savaştan tek başına galip gelemeyeceğini anlayınca Osmanlı Sultanı II. Bayezid'den yardım istedi. II. Bayezid, bu isteğe Selman Reis idaresinde bazı gemi uzmanları ile beraber bin civarında Anadolu askeri ile her türlü silah ve malzemeyi gönderdi. Selman Reis'in çabaları neticesinde bir sonraki yıl Süveyş Limanı'nda inşa edilen yeni donanma gemileri, Osmanlı padişahı II. Bayezid'in hediye olarak gönderdiği silâh ve teçhizatla donatıldı. Kansû Gavri, bu büyük destekler neticesinde uzun bir süre daha Portekizlilere direnmeye devam etti.

Portekizlilerin yarattığı dış tehlike, Memlûk Devleti'nin zayıflamasına ve güç kaybetmesine neden oldu. Bu zayıflama Mısır'ı ve Mukaddes beldeleri daha bir savunmasız hale getirdi. II. Bayezid döneminde Osmanlı devletiyle sıkıntı yaşamayan Kansû Gavri, Yavuz Sultan Selim'in sultan olmasıyla beraber doğu seferine çıkmasıyla bu durum değişti.

16. Yüzyıl'ın başında Yavuz Sultan Selim, Safevî Devleti ile olan siyasî ve mezhebi mücadelenin zirveye çıktığı bir dönemde doğu siyasetine ağırlık vermeye başladı. 1514 yılında Çaldıran meydanında Safevi Devletinin sultanı Şah İsmail'le yaptığı savaştan büyük bir zaferle çıktı. Bu savaşın neticesinde Yavuz Sultan Selim el-Cezîre ve Musul bölgelerini hâkimiyeti altına aldı.¹

Yavuz Sultan Selim, Çaldıran zaferinden sonra Memlûk devletinin himayesinde olan Dulkadiroğulları'nı da topraklarına kattı. Bu hamle iki devletin karşı karşıya gelmesine neden oldu. Yavuz Sultan Selim, Kansûh Gavri'nin Şah İsmail ile ittifak kurmasını bahane ederek üzerine yürüdü. İki ordu Mercidabık'ta karşı karşıya geldi ve Osmanlı ordusu bu savaşta büyük bir zafer kazandı (24 Ağustos 1516). Sultan Kansû Gavri bu yenilgiye kalbi dayanamadı ve felç geçirip atından düşerek öldü. Osmanlı ordusu daha sonra Hama, Humus ve Dimaşk'ı da aldı. Son Memlûk hükümdarı Tumanbay Osmanlı ordusuna karşı koymak için büyük sıkıntılarla bir ordu hazırlamaya başladı. O sırada Dimaşk'ta bulunan Yavuz Sultan Selim kendisini itaate çağıran bir mektup gönderdi. Yavuz Sultan Selim gönderdiği mektupta itaati halinde kendisini Mısır'a vali olarak atayacağını, teklifini reddetmesi halinde üzerine yürüyeceğini ifade etti. Bu teklifi reddetmekle kalmayan Tumanbay, Osmanlı elçisini de öldürttü. Bu hareket iki orduyu Ridaniye'de karşı karşıya getirdi. İki gün boyunca devam eden Ridaniye Savaşı Osmanlı ordusunun kesin zaferiyle sonuçlandı (23 Ocak 1517). Savaş Meydanından kaçan Tumanbay, yeniden bir ordu hazırlayarak aniden başkent Kahire'ye saldırdı ve Kahire'yi ele geçirdi. İki ordu arasında Kahire sokaklarında üç gün boyunca meydana gelen çatışmalar neticesinde Tumanbay yenildi ve yakalanmaktan korktuğu için kadın kıyafeti giyerek Kahire'den kaçtı.

Tumanbay son olarak Yavuz Sultan Selim ile barış yapmak için el-Behensa kadısını halife el-Mütevekkil vasıtasıyla gönderdi. Yavuz Sultan Selim bu barış teklifini geri çevirmedi ve 5 Mart 1517 tarihinde bir antlaşma metni hazırlayarak elçisi Anadolu defterdarı Mustafa Çelebi'nin içinde bulunduğu bir heyet ile Tumanbay'a gönderdi. Heyet el-Behensa denilen bölgede Memlûk ve Araplardan oluşan bir gurubun saldırısı sonucu öldürüldü. Bu gelişme üzerine Yavuz Sultan Selim Tumanbay'ın üzerine

¹ Mahmut Şakir, *Hız. Adem'den Bugüne İslam Tarihi*, Kahraman Yayınları, I-VIII, İstanbul 1994, VI, 234-235; Kazım Yaşar Koprman, "Mısır Memlukleri", *Türkler*, 99; es-Seyyid, Muhammed, "Kansu Gavri" md. *DİA*. TDV yayınları, I-XLIV Ankara 2001. XXI, 314

yürüdü. 26 Mart'ta el-Cîze'de Bürdân denilen bölgede yapılan savaşta Yavuz Sultan Selim üçüncü kere Tumanbay'ı yendi. Tumanbay, el-Bûta köyünde el-Buhayra'nın şeyhlerinden Hasan b. Mer'i'ye iltica etti. Hasan b. Mer'i dostu olmasına rağmen kendisine iltica eden Tumanbay'a ihanet etti. Yavuz Sultan Selim tarafından gönderilen Rumlu Mustafa Paşa, Şehsuvaroğlu Ali Bey ve Canberdi el-Gazâlî komutasında bir birliğe Tumanbay'ı teslim etti. Tumanbay Ümmü'd-Dinar denilen yerde bulunan Yavuz Sultan Selim'in huzuruna çıkarıldı.

Yavuz Sultan Selim, Tumanbay'a bir esir gibi muamelede bulunmadı. Yavuz Sultan Selim, kendisini çok uğraştırdığına bakmadan Tumanbay'ı ilk başta öldürmekten çekindi. Hayatını bağışlayıp kendisine devlet kademelerinde görev vermeyi düşünmüştü. Fakat Hayır Bey ve Canberdi el- Gazâlî'nin itirazı üzerine Yavuz Sultan Selim, ele geçirilmesinin üzerinden 14 gün geçtikten sonra, Tumanbay'ın asılmasını kabul etti.

Tumanbay, 13 Nisan 1517 Pazartesi günü, İnbâbe'den alınarak Zuveyle Kapısı'na getirildi. Zuveyle Kapısı'nda asılmak suretiyle idam edildi. Son Memlûk sultanı olan Tumanbay'ın idam edilmesiyle birlikte Memlûkler devleti de tarihe karıştı ve sahip olduğu topraklar Osmanlıların eline geçti.²

Mısır, İbn Hacer el-Heytemî'nin çocukluk ve gençlik çağlarına denk gelen bir zamanda Osmanlı devletinin hâkimiyetine geçti. Son dönemde Memlûk devletinin hâkimiyetinde iken sürekli savaşlar gören İbn Hacer el-Heytemî bu zor şartlarda bile ilim okumaktan geri durmamıştır. Mısır'ın Osmanlıların eline geçmesiyle birlikte huzur ortamının oluşmasıyla İbn Hacer el-Heytemî bu fırsatı iyi değerlendirmiş ve İslami ilimlerde derinleşmek adına büyük bir çaba ortaya koymuştur. Savaş ortamlarındaki imkânlarla, huzur ortamındaki imkânlar elbetteki bir değildir. Savaşların sosyal, ekonomik, kültürel ve psikolojik yıkıcı etkisi vardır. Huzurun olduğu durumlarda ise ilim daha fazla ilerleme ve gelişme imkânı bulur. İlim öğrenmek isteyenler de bu imkânı daha çok elde eder.

² Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, I-XIV, Çağ Yayınları, İstanbul 1987, VI, 532-538; Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1969, 1184-188; K. Yaşar Koprman, "Mısır Memlukleri", *Türkler*, 99-126; İhsan Süreyya Sırma, *Müslümanların Tarihi*, I-V, Beyan Yayınları, İstanbul 2014, V, 107-112; Mustafa Sabri Küçükaşçı, *Abbasiler'den Osmanlılar'a Mekke-Medine Tarihi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, 354

1.1.2. Osmanlılar Döneminde Hicaz'daki Siyasi Durum

Yavuz Sultan Selim Mısır'ı ele geçirdikten sonra 1517 yılı Eylül ayının onuncu gününe kadar (23 Şaban 923) sekiz ay boyunca Mısır'da kaldı. Bu süre içerisinde birçok mahallî ıslahat yaptı. Zaferinden dolayı kendisini tebrike gelen arap şeyhlerine güler yüz göstererek iyi davrandı. Memlûkler döneminde Hicaz'ın Mekke Emîrliğini yapan Şerîf Ebû Berekât, oğlu olan Şerîf Ebû Numay'ı zaman geçirmeden Yavuz Sultan Selim'e Mekke'nin anahtarlarıyla beraber gönderip itaatini ilan etti. Yavuz Sultan Selim, arz edilen bu itaatten sonra Mekke şerifinin oğluna büyük bir değer verdi. Mekke emirinin oğlu Ebu Numay'ın Mekke'ye dönüşünde, emirlik beratı ile beraber birçok hediye ve Mekke ile Medine ahalisine “surre”³ diye adlandırılan para ve yüklü bir zahire yolladı. Hicaz toprakları ve mukaddes beldeler olan Mekke ve Medine'nin Osmanlı hâkimiyetine geçmesiyle beraber Mekke ve Medine'deki cami ve mescidlerde hutbeler Osmanlı padişahlarının adına okunmaya başlandı.⁴

Şerif Ebu Berekât Yavuz Sultan Selim'e bağlılığını arz ederek son derece siyasi bir karara vardı ve hamlesiyle de büyük bir siyasi kazanç elde etti. Yavuz Sultan Selim'in Mısır'a hâkimiyeti, Cidde'den Yemen'e kadar Kızıldeniz'i bir Müslüman gölü haline getirdi. Kutsal beldelerin karşı karşıya kaldıkları tehlikeleri bertaraf etti. İslâm dünyası ve Avrupa arasında ticaretin gelişmesinin yolunu açmasına vesile oldu. Bu neticelerin tümü Şerif Ebu Berekât'ın hedeflerini gerçekleştirmesi konusunda büyük bir ortam yarattı. Çünkü Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı almasıyla özelde mukaddes beldeler ve Kızıldeniz, genelde de İslam âlemini tehdit eden Avrupa tehlikesi bertaraf edilmiş oldu.⁵ Ayrıca anlaşmazlık neticesinde Memlûkler tarafından esir alınmasına rağmen ellerinden kaçmayı başarmıştı. Canına kasteden böylesine bir düşman devletin ortadan kalkması da elbette elde ettiği kazançlardan biri idi.⁶

Şerif Ebu Berekât'ın oğlu Ebu Numay'i Sultan Selim'in yanına göndermesinin altında yattığı düşünülen bu sebepler Sultan Selim'e itaati gönül rızasından daha çok bir

³ Arapça 'da “para kesesi” anlamına gelir. Mekke ve Medine şehirlerine aktarılan para, altın ve hediyeler için kullanılan bir sözcüktür.

⁴ Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, 180,216-217; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, I-VI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, II, 278.

⁵ Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, 195; Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrerme Emirleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, 16-19; Sırma, İhsan Süreyya, *Müslümanların Tarihi*, V, 121.

⁶ Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, 196.

mecburiyetten kaynaklandığı apaçık ortadadır.⁷ Nihayetinde böyle davranmasıyla Haremeyn'in savaş yoluyla alınmasına gerek kalmamıştır.

Mübarek ve mukaddes beldeler olan Mekke ve Medine'nin hâkimi olan Memlûk sultanları, Mekke ve Medine'nin hizmetkârları olmalarından dolayı diğer Müslüman beldelerinin sultanlarından farklı bir konumda idiler. Hicaz'ın topraklarının özelde mukaddes beldeler olan Mekke ve Medine'nin Osmanlı Devleti'nin egemenliği altına girmesiyle bütün İslam âleminin büyük değer verdiği halifeliği alması, Osmanlı padişahlarının itibar ve mevkilerini Müslümanlar nezdinde artırdı. Bu doğrultuda Yavuz Sultan Selim, büyük bir değere sahip bir ünvan olan Hâdim-i Haremeyn-i Şerîfeyn olarak nitelendirilmesi kendisini çok sevindirdi. Bununla beraber Yavuz Sultan Selim ve ondan sonra gelen Osmanlı padişahları kendileri için önemli bir dinî hüviyeti bulunan ve mühim bir ünvan olan "Haremeyn-i Şerîfeyn'in Hamisi" ünvanı ile nitelendirildiler. Bu itibarla Şerif Ebu Berekât'ın Osmanlı padişahına tabi olması adına oğlunu Yavuz Sultan Selime göndermesi "Hâdimu'l Haremeyn" ünvanının bu şehirlerin ahalisi ve onları idare eden emirler tarafından da kabul edilmesi anlamına gelmekteydi.⁸

Osmanlı padişahları Mekke Emirliği'nin imtiyazlı statüsünü her daim muhafaza etmişlerdir. Bunu yapmalarının en büyük nedeni kutsal yerlere ve Hz. Peygamber Efendimiz'in (sav) soyundan gelen Emirlerle gösterilen hürmettir. Ne zaman ki Haremeyn'in mesuliyeti ve hizmeti Osmanlı padişahlarına geçince, Osmanlı devleti bölgedeki idarecileri aracılığıyla burada cereyan edebilecek olumsuz hadiseler meydana vermemek için çok hassas bir siyaset izlediler. Eğer bu hassas dengeyi iyi kurmazlarsa çıkabilecek olumsuz durumların Osmanlı padişahlarının İslam'ın koruyucusu olma vasıflarını ve adil idarecilik vasıflarını da tehlikeye sokacaktı. Bundan dolayı Osmanlı devleti Haremeyn bölgesinin sadece idaresiyle değil aynı zamanda buranın iâşesiyle de yakından ilgilendi. Bu doğrultuda daha önce kurulan mevcut vakıfları ıslah etmekle kalmadılar, yeni vakıflar kurmak kaydıyla bu hizmet alanını daha da genişlettiler.⁹

⁷ Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, 195.

⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 278, 293; Özen Tok, "17. Yüzyılda Haremeyn'in İdaresi ve İâşesinde Mısır Beylerbeyliği'nin Rolü", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara 2002, IX, 1735.

⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 278, 293; Tok, "17. Yüzyılda Haremeyn'in İdaresi ve İâşesinde Mısır Beylerbeyliği'nin Rolü", *Türkler*, IX, 1735.

Osmanlı devleti var olduğu müddetçe Haremeyn bölgesine büyük malî yardımlar yapmaya devam etti. Mukaddes beldelerin imarı konusunda büyük bir gayret ortaya koydu. Hacıların güvenliğini sağlamak adına birçok tedbir faaliyetini devreye soktu.¹⁰

Osmanlı devletinin genelde hicaz bölgesine özelde ise Haremeyn'e yaptığı bu büyük hizmetler hala yâd edilmeye ve etkisini göstermeye devam etmektedir.

İbn Hacer el-Heytemî, işte böylesine iki büyük devletin yönetimini görmüş bir siyasi ortama sahip Hicaz topraklarında kutsal beldeler olan Mekke ve Medine'de yaşadı.

İbn Hacer el-Heytemî'nin ölümüne kadarki zaman diliminde Berekât b. Muhammed b. Muhammed (903/931), Ebû Numay b. Berekât (931/960), Ahmed b. Ebî Numay (960/961) ve Hasan b. Ebî Numây (961/1010) adındaki şerif olan emirler Hicaz bölgesinde emirlik yapmışlardır.¹¹

1.1.3. Memlûkler Döneminde Mısır'daki İlmî Durum

İslami ilimler alanındaki gelişim ve ilerleme Memlûkler döneminde İslam tarihinin en göz kamaştırıcı ve en zengin dönemlerinden birini yaşadı. İslami ilimler açısından böylesine parlak bir dönemin yaşanmasına sebep olan şey doğuda İslam dünyasının Moğolların, Endülüs İslam topraklarının ise Haçlıların istilâsına maruz kalmasının neticesinde oradaki Müslüman beldelerinde yetişen âlimlerin daha güvenli olan Memlûk devletine sığınmalarından dolayı idi. Değerli birçok âlimin bu ilticası Kahire ve Dımaşk diğer adıyla Halep'i İslâm âleminin en önemli iki ilim merkezi haline getirdi. Bunun yanında Memlûk Sultanlarının ilmi çalışmalara olan büyük destekleri, bu büyük ilmi mirasın ortaya çıkmasına vesile oldu. İslami ilimlerin verildiği medreselerin sayısını günbegün çoğalttılar. Halep şehrinde yüz elli dokuz, Kahire'de yetmiş dört civarında medrese inşa ettiler. Bu iki ilim merkezlerinde bulunan medreselerde fıkıh alanında genelde Sünnî dört mezhep üzerine eğitim veriliyordu. Kur'an ilimleri üzerine eğitim veren Dârü'l-Kur'ân'lar ve Hadis ilmi üzerine eğitim veren Dârü'l-Hadis'ler de mevcuttu. Medreselerde sadece fıkıh, tefsir ve hadis ilimleri verilmiyordu. Bunun yanında diğer dinî ilimler, dil ilimleri, tasavvuf ilmi de veriliyordu. Bu ilimlerin

¹⁰ Tok, "17. Yüzyılda Haremeyn'in İdaresi ve İaşesinde Mısır Beylerbeyliği'nin Rolü", *Türkler*, IX, 1735

¹¹ Uzunçarşılı, *Mekke-i-Mükerreme Emirleri*, 72-77

yanında, medreselerde tıp ve diğer müsbet ilimlerin verildiği bölümler de mevcuttu. Örneğin Kahire'deki Mansuriyye medresesinde tıp dersleri de veriliyordu. Ayrıca hastanelerin bünyelerinde tıp külliyesi ve müstakil tıp medreseleri de bulunuyordu. Bu medreselerin en önemli özelliklerinden bir tanesi de zengin kütüphanelere sahip olmalarıydı. Bu medreselerin bünyesinde yetim ve fakir ihtiyaç sahibi çocuklar için mekâtibu'l-eytâm ve sebîl-küttâp adlarında pek çok ibtidaî okullar açılmıştı. Medreselerin baş müderrisleri bizatihi sultan tarafından atanırdı. Memlûk sultanları müderrisleri ve talebeleri devletin himayesine almışlardı. Bununla hem ilmin ve bilimin daha fazla yaygınlaşmasına katkı sundular, hem de saltanatlarını daha da korunur hale getirdiler. Devlet, medreselerin her türlü iâşesi için zengin vakıflar kurmuş ve bu vakıfları medreselerin hizmetine vermişti. Cami ve tarikatlar bünyesindeki tekke ve zâviyeler de ilim hizmeti adına birer mektep vazifesi görmekteydi. Büyük camilerin bünyesinde bulunan zengin bir içeriğe sahip kütüphanelerin varlığı buraları önemli ilim merkezleri haline getirdi. Bu da dinî ilimler ve müspet ilimlerin daha fazla yaygınlaşmasına sebebiyet verdi. Ancak fıkıh, tefsir, hadis gibi ilimlerde ortaya çıkan ilerleme ve gelişmeler maalesef astronomi, fizik, matematik, kelâm ve felsefe gibi alanlarda yeteri kadar olmadı. Dinî ilimler ve müspet ilimler yanında tarih, coğrafya, edebiyat, felsefe ve düşünce alanında gerçekleşen bilimsel çalışmalar yapıldı. Bunun yanında kültür ve sanat alanında altın çağ diye adlandırılan Abbâsîler dönemindeki Bağdât şehrinde ve aynı dönem Endülüs'teki kültür ve sanat çalışmalarının gerisinde kaldı.

Memlûkler döneminde verilen İslami ilimler ve dinî eğitim, İslam inancının sünnî akidesine bağlı olarak verilmekteydi. Buna muhalif hareket eden sultan bile olsa azline kadar gidiliyordu. Buna örnek olarak Sâ mânî hükümdarı es-Said Nasr (h.301-331/m.914-943)'ı gösterebiliriz. İsmailî mezhebine meyledip sahada uygulamaya çalışması üzerine, Türk Memlûkları Tolun Üge'nin önderliğinde ona karşı ayaklanma başlattılar. Bu ayaklanmanın neticesinde tahttan indirildi ve onun yerine oğlu el-Hamid Nuh (h.331-343/m.943-954) tahta çıkarıldı.

İslami ilimlerde en parlak dönemini yaşayan Memlûkler döneminde Kur'an, kıraat, tefsir, hadis, fıkıh ve diğer İslami ilimlerde birçok önemli âlim yetişti.

Bu dönemde Kıraat ilminin en güzel şekilde öğretilmesi için bu ilme has Daru'l-Kur'an medreseleri açıldı. Bu medreselerden birçok kıraat âlimi yetişti. Kıraat ilminde tartışmasız en çok öne çıkan İslam âlimi İbnü'l-Cezerî (v. 833/1424)'dir. Kıraat ilmi çerçevesinde çok değerli eserler kaleme aldı. Memlûk dönemi ilmi çalışmalarına katkı sağladığı gibi Osmanlı döneminde yerleştiği Bursa'da kaldığı süre içerisinde kıraat müderrisliği yanında diğer ilmi çalışmalara önemli hizmetlerde bulundu. Bu alanda ön plana çıkan diğer meşhur âlimlerde İbnü's-Serrac el-Ce'beri (v.732/1332) ve İbrâhim b. Mûsa el-Kerekî (v. 853/1449)'dir.

Tefsir ilminde de birçok değerli âlim yetişti. Bu âlimler tefsir alanında kıymetli eserler kaleme aldı. Bu alanda en çok öne çıkan âlimler şunlardır:

- Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (v. 671/1273): Aslen Endülüs'ün Kurtuba şehrinde doğdu. Orada yetişti. Daha sonra Mısır'a gelip yerleşti ve ömrünün geri kalanını orada geçirdi. Kaleme aldığı tefsir fikhî tefsir özelliği taşımaktadır. Dirayet tefsirinin de en güzel örneklerindendir.
- Ebû Hayyân el-Endelüsî (v. 1345): O da aslen Endülüs'lüdür. Tefsir alanında önemli bir isimdir. Bahru'l Muhit ismiyle meşhur bir tefsir kaleme almıştır.
- Ebû Ma'bed İbn Kesîr (v. 774/1373): Tefsir ilminin en meşhur âlimlerinden biridir. Tefsîrü'l-Ḳur'âni'l-'Azîm adıyla bir tefsir kaleme almıştır. Bu tefsir Rivayet tefsiri'nin en önemli örneklerinden biridir.
- Celâleddin es-Süyûtî (v. 911/1505): Mısır'ın Kahire şehrinde doğdu. İslami ilimlerin hemen hemen bütünü çerçevesinde eser kaleme almış nadir âlimlerden biridir. Tefsir alanında da Celaleddin Mahalli (v. 864/1459) ile birlikte kaleme aldığı Celaleyn Tefsiri vardır.

Bu dönemde hadis ilminin gelecek nesillere aktarılabilmesi için özel olarak Daru'l-Hadis medreseleri açıldı ve yaygınlaştırıldı. Hadis ilmi adına ortaya konan bu gayret ve çabalar Hadis ilmi alanında birçok önemli eserin yazılmasına vesile oldu. Hadis ilminin kaynaklarının en önemli iki kaynağı olan ve sahiheyn denilen Şâhîḥ-i Buḥârî ve Şâhîḥ-i Müslim'in üzerine birçok şerhler yapıldı. Bu doğrultuda yazılan şerhlerden en çok öne çıkanları İbn Hacerü'l Askalanî (v. 852/1449), Bedrettin el- Aynî ve Ahmed b. Muhammed el-Kastallanî (v. 923/1517)'nin Sahih-i Buharî üzerine yaptıkları şerhlerdir. Muhyiddin en-Nevevî'de (v.676/1277) sahih hadis kaynaklarının

ikincisi olan Sahih-i Müslim üzerine bir şerh kaleme almıştır. Bu dönemin önemli muhaddisleri ise İmam Zehebî (v.748/1347), Moğoltay b. Kılıç (v.762/1361), Abdülmü'min ed-Dimyâtî (V.705/1306), Nûreddîn Ali b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî (v.807/1405), ve Şeyhu'l-İslam Zekerîyyâ el-Ensârî (v.926/1520)'dir. Yine cerh ve tadil ilminde ön plana çıkan âlimler Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî (v.742/1342), İbn Hacer, İmam Zehebi ve Şemsüddîn Sehavî (ö. 902/1497)'dir.

Aynı zamanda İbn Hacer el-Heytemî' (v. 974/1567) de bu dönemin en önemli muhaddislerinden biridir. Hadis ilmine dair birçok eser yazmıştır. "*Fetava el-Hadisiyye*" ve "*Fethu'l-Mübîn fî şerhi'l-Erba'in*" adlı eserleri bunların en önemlilerindendir.

İslami ilimler çerçevesinde medreselerde fıkıh ilminin de okutulmasına azami özen gösterilmiştir. Bu ilim alanında da birçok değerli âlim yetişmiştir. Bu değerli âlimlerden bazıları şunlardır:

- Hanefî fikhî âlimleri olarak Osman b. Ali ez-Zeylaî (v.743/1343), Muhyiddîn el-Kureşî (v. 775/1373), Ekmelüddîn el-Bâbertî (v.786/1384), İbnü'z-Ziyâ el-Mekkî (v. 854/1450), İbnü'l-Hümâm (v.861/1457), İbn Kutluboğa (v.879/1474) ve İbnü'l-Kerekî (v. 922/1516).

- Mâlikî fikhî âlimleri olarak Şehâbeddin el-Karâfî (v.684/1285) ve Burhâneddin İbn Ferhûn (v.799/1397).

- Şâfiî fikhî âlimleri olarak İzzeddin b. Abdüsselâm (v.660/1262), Takıyyüddîn İbn Dakiku'l-îd (v.702/1302), Bedreddin İbn Cemâa (v.733/1333), Takıyyüddîn es-Sübkî (v.756/1355), Tâceddin es-Sübkî (v.771/1370), Ebü'l Fida İbn Kesîr (v.774/1373), Ömer b. Reslân el-Bulkînî (v.805/1403) ve İbn Hacer el-Heytemî (v. 974/1567).

- Hanbelî fikhî âlimleri olarak Necmüddîn et-Tûfî (v.716/1316), Takıyyüddîn İbn Teymiyye (v.728/1328), İbn Kâdî'l-Cebel (v.771/1370), Muvaffakuddin İbn Kudâme (v.620/1223) ve İbn Kayyim el-Cevziyye (v.751/1350).

Kelâm ilmi bu dönemde çok ilgi görmemekle birlikte bu alanda da âlimler yetişmiş ve değerli eserler kaleme almışlardır. Bunların başında Takıyyüddin İbn Teymiyye (v.728/1328) ve talebesi İbn Kayyim el-Cevziyye (v.751/1350) gelir. Ayrıca İbn Hacer el-Heytemî'yi de zikredebiliriz. Bunların arkasından Hanefî fikhî âlim ve

fakihlerinden olan İbnü'l-Hümâm (v.861/1457) ve İbn Kutluboğa (v.879/1474) gelmektedir. Mâtürîdî kelâmı üzerine eser yazmışlardır.

İslam tasavvuf düşüncesi bazı Memlûk sultanlarının desteğiyle büyük bir güç kazanmış ve toplumu etkisi altına almıştır. Tasavvuf düşüncesi bu dönemde zirveye çıkmıştır. Tasavvuf düşüncesine sahip tarikatlar tarafından tekke, hankah, ribât ve zâviyeler inşa edilmiştir. Bu dönemde bu müesseselerin sayısı Kahire'de 58, Dımeşk'te ise 78' ulaşmıştı. Bu müesseselerin inşasına en büyük desteği Memlûk sultanları vermişlerdir. Bu tarikatlar arasında en çok öne çıkan Bedevîyye, Desûkiyye, Şâzeliyye ve Rifâiyye tarikatları idi.

İbn Hacer el-Heytemî'nin Mısır'da yaşadığı dönem Tasavvuf düşüncesinin Mısır'da en etkili olduğu dönemdi. Büyük mutasavvuflardan Zünnûn el-Mısrî, (v. 245/860) tasavvuf düşüncesinin Mısır'a yerleşmesine ilk vesile olanlardandır. Daha sonra da Ebû Ali er-Ruzbârî (ö. 303/915), Ebû Bekir er-Remlî, Ebu'l-Hasan es-Sâîğ, Ebu'l-Kâsım es-Sâmit (427/1036) ve İbnü't-Tercümân ile hicri 4. ve 5. Yüzyıl, miladi 9. ve 10.yüzyıllarda bu bölgede tasavvuf düşüncesi kökleşmeye devam etmiştir. Hicri 7.yüzyıl, miladi 13. yüzyılda birçok tasavvuf ehlinin Mısır'a gelip yerleşmesi neticesinde tarikatlar hızla gelişim göstermeye başlamıştır. Şeyh Ebu'l-Fethi'l-Vâsitî (v.320/932) tarafından İskenderiye şehrinde Rifâiyye tarikatı, Ahmed el-Bedevî (v. 675/1276) tarafından Tanta şehrinde Bedevîyye yahut Ahmedîyye tarikatı, İbrahim ed-Desûkî (v. 633/1235) tarafından Desûk şehrinde Burhâniyye tarikatı ve Ebu'l-Hasan eş-Şâzelî (v. 592/1196) tarafından İskenderiyye şehrinde kurulan Şâzeliyye tarikatı hızlı bir şekilde Mısır'a yayılmıştır. Memlûk ve Osmanlı devletinin idaresi altında Mısır'da tasavvufî düşünce, isimlerini saydığımız tarikat öncülerinin bünyesinde gelişim göstermiştir.¹²

İslam tarihi alanında yapılan çalışmalar ve ortaya konan ilmi literatür açısından Memlûkler dönemi önemli bir yere sahiptir. İslam tarihinin gelişimine katkıları, yetişmesine vesile olduğu büyük tarihçilerin sayısının fazlalığı ve bu büyük tarihçilerin İslam tarihi alanında oluşturduğu kaynak zenginliği bakımından, hiçbir dönem Memlûkler dönemiyle kıyaslamaz.

¹² Hilal Görgün, "Mısır" md., *DİA*. TDV Yayınları, Ankara 2004, XXIX, 582.

Bu dönemde özellikle yerel tarih üzerine çalışmalar yapılmıştır. Mısır tarihçiliği Hicri 9. asırda altın çağını yaşamıştır. Ebû Muhammed el- Makrizî (v. 845/1441) ile başlayan Mısır tarihçiliği Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağriberdî (v. 874/1469), Şemsüddîn Sehavî (v. 902/1497) ve Şehâbiddîn Ahmed b. İyâs (İbn İyas) (v. 930/1524) tarafından devam ettirilmiştir. Mısır tarihçiliğinde önemli bir yere sahip olan bu âlimler kaleme aldığı eserlerinde Mısır'ın siyasi, içtimai, iktisadi ve kültürel durumunu en geniş şekliyle ele almışlardır.

Biyografi üzerine çalışmalar yapılmıştır. Bu alanda öne çıkan en önemli isim İbn Hallikân (v. 681/1282)'dir,

Memlûk döneminin en büyük tarihçilerinden biri olan İbn Haldûn tarih felsefesi ve sosyoloji ilminin temellerini atmıştır. Celaleddîn es-Süyûtî ve Şemsüddîn Sehâvî ve Muhyiddîn Kafiye (v.879/1474) tarih tenkidi üzerine eserler yazmışlardır.

Memlûkler devrinde Arapça dili ve grameri alanında da pek çok âlim yetişmiştir. Bu alanda öne çıkan âlimler ise, İbn Mâlik et-Tâî (v.672/1274), Ebû Hayyân el-Endelüsî (v.745/1344), İbn Hişâm en-Nahvî (v.761/1360), İbn Nübâte el-Mısırî (v. 768/1366), Bahâeddîn İbn Akîl (v.769/1367), Muhyiddîn el-Kâfiye ve Celaleddîn es- Süyûtî'dir. Arap dilinde en geniş lugat Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn el-Ensârî (İbn Manzûr) (v.711/1311) tarafından bu dönemde yazılmıştır.

Memlûkler döneminin ilmi açıdan zirveye çıktığı alanlardan birisi de şüphesiz ki tıp ilmidir. İslam ilimlerinin verildiği medreselerin bazılarında tıp ilmi de verilirdi. Üçü Halep'te bulunan tıp öğreniminin verildiği özel medreseler vardı. Tıp eğitimi daha çok hastahanelerde yapılırdı. Bunun sebebi hastahanelerde tıp alanında yazılmış kitaplar ve tıbbî aletlerle donatılmış özel bölümler bulunmasıydı. Bu eğitimlerde teori ve pratik bilgisi bir arada verilirdi. Bu hastahanelerin en meşhuru olan Kalavun hastahanesinde dâhiliye, cerrahiye, göz hastalıkları ve ortopedi bölümleri mevcuttu. Özellikle göz hastalıklarının tedavisinde ciddi başarılar elde edilmiştir. Halîfe b. Ebü'l-Mehâsin göz hastalıkları alanında katarakt ameliyatını başarıyla gerçekleştirmiştir. Suriye-Mısır tıp ekolünün önemli temsilcilerinden biri olan İbnü'n-Nefîs (v.687/1288) küçük kan dolaşımını ilk keşfeden bilim adamıdır.

Memlûkler döneminde ortaya çıkan bu ilmi miras kendinden sonraki Müslüman devletleri de etkiledi. Bunların başında Osmanlı devleti gelmektedir. Osmanlı devletinin

bünyesinde teşekkül eden ilmi çalışmalara Memlûk medreselerinde yetişen âlimlerin büyük katkısı ve etkisi oldu. Bu âlimlerin başında Davud el-Kayseri (v.756/1350) gelmektedir. Mısır'da eğitim gördü. İznik medresesinde baş müderris olarak 20 yıl çalıştı. İlmî şahsiyetiyle öğrencilerinin üzerinde derin izler bıraktı. Tasavvuf ekolünün Osmanlı devletinde kolay benimsenmesinde etkili oldu.

Yine aynı şekilde Osmanlı medreselerinin seçkin şahsiyetlerinden biri olan Şemseddin Fenarî (Molla Fenarî) (v.834/1431) sahip olduğu ilmi birikimini Mısır medreselerinde ve özellikle o zaman da İslami ilimlerin merkezi olan el-Ezher'de elde etmişti. Tasavvufun millet arasında yayılmasında onun da payı büyüktü. Osmanlı'nın İslami ilimler alanındaki en önemli âlimlerinden biri olan Molla Gürani de Memlûk medreselerinde yetişmişti.¹³

1.1.4. Osmanlılar Döneminde Hicaz'daki İlmî Durum

Hicaz, hilafetin Osmanlı padişahlarına geçmesiyle birlikte siyasî alana yön vermedeki etkin gücünü kaybetti. Siyasi alanda kaybedilen gücün aksine ilmi ve kültürel alanda etkinliğini devam ettirdi. Hicaz bölgesi vahyin indiği topraklar olmasından dolayı İslami ilimler bu bölgeden çıktı ve diğer bölgelere yayıldı. Bu bölgede Medine, Mekke, yine bu bölgeye yakın olan şehirlerden Kufe ve Basra şehirleri büyük ilim merkezleri haline geldi. Bu şehirlerden özellikle Mekke ve Medine İslami ilimlerde ve kültürel alanda belirleyici yerler oldu. Haremeyn'in İslâm'ın ilk iki merkezi olmasından dolayı Hz. Peygamber'in (sav) ve ashabının yaşadığı şehirler olması bu iki mukaddes şehri İslâm dünyasının diğer bölgelerinde yaşayan ilim ehlinin ve ilim talebelerinin akınına maruz bıraktı. Bu doğrultuda birçok âlim ve edip hac ve umre yapmak için Haremeyn diye adlandırılan Mekke ve Medine'ye geliyorlardı. Bir taraftan Hac ve umre ibadetini ifa ederken diğer yandan Mekke ve Medine'nin âlimleriyle bir araya gelip Kur'an ilimleri, Hadis ilmi ve İslâm hukuku olmak üzere İslami ilimlerin her alanında Hicaz bölgesi âlimlerinden karşılıklı olarak istifade ediyorlardı. Bu da Mekke ve Medine'deki ilmi ve kültürel faaliyetlere büyük bir canlılık kazandırıyordu.

¹³ İsmail Yiğit, "Memlûkler" md. *DİA*. TDV Yayınları, Ankara 2004, XXIX, 90-97; Adnan Kara, "Memlûk Eğitim Sistemi Üzerinde Bir Değerlendirme" Ankara 2018; İsmail Yiğit, "Aynî'yi Yetiştiren Memlûkler Dönemi İlmî Hareketine Genel Bir Bakış", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul 1993-1994, 11-12, 27-45; Fatih Yahya Ayaz, "Memlûkler", *İslam Tarihi ve Medeniyeti Külliyyatı*, I-XV, "Müslüman Türk Devletleri II", ed. Mehmet Şeker, İstanbul 2018, IX, 462-465.

Hac mevsiminde hac ibadetini yapmaya gelen âlimlerin kendilerini ilmi açıdan tanıtımları için büyük bir fırsattı. Bunu sağlamak içinde Haremeyn’de ilmi dersler veriyor ve çeşitli yollarla sahip oldukları ilmi görüşlerini anlatıyorlardı.¹⁴

Hac ibadeti için gelip Mekke’ye yerleşen âlimlerden biride İbn Hacer el-Heytemî’dir. 940 (1534) yılında Mekke’ye gelip yerleşir. O günden sonra Mescid-i Haram’ı mesken edinir. Buraya gelen âlimlerle karşılıklı ilmî münazarada bulunur. Bir taraftan namını duyup kendisinden ders almaya gelen talebelere ders verirken bir taraftan da fikhî ve âkidevî fetvalar verir. Muhammed Tâhir Fettenî (v.986/1578), Vecîhüddin Abdurrahman b. Ömer el-Amûdî (v.967/1559), Şeyh Sadr İbn Abdülkuddûs (v. 991/1583), Muhammed b. Ahmed el-Fâkihî (v.972/1564) ve Muhammed b. Abdülazîz ez-Zemzemî (v.976/1568) yetiştirdiği meşhur âlimlerden bazılarıdır.¹⁵

Fıkıh ilmi öncelikli olmak üzere İslami ilimler sahasında yapılan faaliyetler Mekke ve Medine ekollerinin ortaya çıkmasına vesile oldu. İslam âlimleri tarafından İslami ilimler çerçevesinde tedvin ve tasnif faaliyetleri yapılırken bu ekollerde dikkate alınmaya başlandı. Haremeyn, İslami ilimler alanında birçok güzide âlimin yetişmesine vesile olmuştur. Hicaz bölgesinde, özellikle Mekke ve Medine’deki âlimlerin fikrî birlikteliğine “Fukahâü’l-Hicaz” denilmeye başlandı.¹⁶

Mekke’deki fıkıh ilmi adına ortaya koyduğu gayretin neticesinde İbn Hacer el-Heytemî de ‘Fukahâü’l-Hicaz diye tabir edilen fakihlerden sayılmıştır. Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Haffâcî (v.1069/1659), İbn Hacer el-Heytemî’nin fıkıh ilminde ulaştığı mertebeyi bize şöyle ifade eder : “Heytemî, özellikle Hicaz bölgesinde zamanının en âlimi, insanların çokça ziyaret ettiği, hadis ve fıkıh ilimlerinde otorite haline gelmiş ve bu konuda insanlara güven veren âlim şahsiyetlerdendi”.¹⁷ Fıkıh ilmi adına ortaya koyduğu cehd ve gayret neticesinde vardığı ilmi seviyeyi ifade etmek adına ‘Şeyhülislâm, İmâmü’l-Haremeyn denilmiş ayrıca Irak bölgesinde de aynı cehd ve gayretten dolayı Müftî’l-İrâkeyn’ lakapları ile anılmıştır.¹⁸

¹⁴ Küçükaşçı, *Abbasiler’den Osmanlılar’a Mekke-Medine Tarihi*, 251,253.

¹⁵ Cengiz Kallek, “İbn Hacer el-Heytemî” md. *DİA*, TDV Yayınları, XIX, 531-534.

¹⁶ Küçükaşçı, *Abbasiler’den Osmanlılar’a Mekke-Medine Tarihi*, 253.

¹⁷ Şihâbüddîn el-Haffâcî, *Reyhanetü’l-Elibbâ ve Zehretü’l-Hayâtü’l-Dünyâ*, (thk. Abdulfettâh Muhammed el-Hılû), I-II, Matbaatu İsa el-Bâbî el-Halebî 1967, I, 435; el- Cezzâr Abdulmu ‘iz Abdulhamîd, *İbn Hacer el-Heytemî*, yy, Kahire 1981, 45.

¹⁸ Cengiz Kallek, “İbn Hacer el-Heytemî” md. *DİA*. TDV Yayınları, XIX, 531-534.

İbn Hacer el-Heytemî, özellikle birçok alanda verdiği fetvalardan dolayı Mekke'nin âlimi ve müftüsü olarak nam salmıştır. Birçok biyografi yazarı özellikle onunla aynı zamanda yaşayanlar bu konuda hem fikirdir. Bunlardan biri olan İbnü'l-İmâd el-Hanbelî (v.1089/1679)'nin ifade ettiğine göre İbn Hacer el-Heytemî “Şeyhü'l-İslâm”, “İmâmü'l-Haremeyn” gibi lakaplarla anılmış ve insanların iyi bir ilmi şahsiyete sahip olduğu konusunda birleştiği âlim bir kişi olduğunu ifade etmiştir.¹⁹

İbn Hacer el-Heytemî'nin “*el-Fetava'l-Fıkhiyye*” adlı eserini yazan öğrencisinin şu sözü İslâmî ilimlerdeki seviyesini ve verdiği fetvaların etkinliği bize açık bir şekilde göstermektedir: “*O Mekke'yi vatan edindikten ve oraya yerleştikten sonra namı her yere yayıldı. Âlimler ittifakla onun hükümleri istinbat etmedeki kabiliyetini, doğruluğunu ve ilminin genişliğinin altına imza atmışlardır. İslam beldeleri olan Mısır, Şam, Halep, Irak, Basra, Necd, Bahreyn, Yemen ve daha nice topraklardan imamlar fetvalarında ona yönelmişlerdir.*”²⁰

Mekke ve Medine şehrinden olmayanlar daha sonra bu mübarek şehirlere gelip yerleşmişler ve ilmî faaliyetler de bulunmuşlardır. İbn Hacer el-Heytemî ile aynı dönemde Mekke'de yaşayan Kutbüddîn Muhammed b. Ahmed el-Mekkî en-Nehrevâlî (v.990/1582) Lahor doğumlu olmasına rağmen babası ailesiyle Mekke şehrine göç etmiş ve kendisi orada kalıp büyüdüğünden dolayı “el-Mekkî” künyesini almıştır.²¹ İbn Hacer el-Heytemî Mısır'dan Mekke'ye gelmiş ve buraya yerleşmiştir. Hayatının geri kalan kısmını burada geçirdiğinden dolayı “el-Mekkî” künyesiyle anılmıştır.

Mekke ve Medine'ye yerleşik hale gelen bu âlimlerden tasavvufi fikre sahip olup sufi olanlar bu iki şehirde tasavvufî düşüncenin yayılmasına katkı sağlamışlardır. Bu âlimlerin en önemlilerinden birisi de şüphesiz İbn Hacer el-Heytemî'dir. Tasavvufi düşüncenin hâkim olduğu bir ev ortamında yetişen Heytemî'de küçük yaşlardan itibaren tasavvufi düşünceye karşı bir gönül bağı oluşmaya başlamış ve tasavvufi düşünceye sahip âlimlerden eğitim almıştır. Eserlerinde tasavvufu savunmuş ve tasavvufi düşünceleri üzerine birçok eser kaleme almıştır.²²

¹⁹ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, X, 543,

²⁰ Öğrencisi: *Mukaddimetu'l-Fetava el-Fıkhiyye*, I, 2

²¹ Eymen Fuad Seyyid, “Nehrevâlî” md, *DİA*, TDV yayınları, İstanbul 2006, XXXII, 547-548.

²² Reşid Emced, *Sebetü'l-imam Şeyhülislam İbn Hacer el-Heytemi el-Mekki eş-Şâfiî*, Darü'l Feth, Yemen, 2014, 110.

Hac döneminde Haremeyn İslam âlemi için bir araya gelme, ilim ve kültürün karşılıklı paylaşıldığı bir merkez olma özelliğini hep korumuştur. İslam tarihi boyunca Mescid-i Haram'ın avlu ve revaklarında farklı ders meclisleri oluşturulmuş, hac döneminde İslâm coğrafyasının dört bir yanından gelen İslam âlimleri bu ders halkalarına katılmışlar ve burada yapılan ilmî müzakere ve tartışmalar neticesinde İslami ilimlerin daha da ilerlemesine önemli katkılar sağlamışlardır. Böylesine ilmi halkaların oluşturulması Mescid-i Harâm'da fetva sorulma geleneğini ortaya çıkardı. Bu bakımdan Mescid-i Harâm'daki ilim halkalarında bir taraftan ilmi münazaralar yapılırken bir taraftan da sorulan fetvalara cevap verilen bir merci haline geldi. Bu doğrultuda Mescid-i Haram'da fetva veren isimlerden biri de İbn Hacer el-Heytemî'dir. İbn Hacer el-Heytemî, İslami ilimlerin bütününden ders ve fetva vermek üzere hem izin hem de icazet almıştır. Yirmi yaşından küçük olduğu halde İslami ilimlerde eserler kaleme almaya başlamıştır.²³

Onun bu konumunu el-Fetava el-Fıkhiyye eserinin mukaddimesinde öğrencisi el-Fâkihî, biyografisini anlatırken şu ifadeleri kullanıyor: *“Sorunu çözülmeyen davaları fetvasız bıraktığı çok az olurdu. Hakkın kendi beyanıyla açık olmadığı işler azdı. O Mekke’yi vatan ve ev edindiği andan itibaren adı her yer de duyuldu. Onun ilminin genişliğine hükümleri elde etmedeki doğruluğu, anlayıştaki maharetini herkes ittifakla kabul etti. Diğer vesair bölgelerdeki imamlar ve diğerleri onu fetva verme konusunda öncü kabul etti.”*²⁴

Mekke’de ilmi hayatın sürekli diri tutulması için Mescid-i Harâm'da oluşturulan ilim meclislerinin yanında medrese ve kütüphanelerin sayısı artırılmıştır. Bu sayının artmasına vesile olan şey şehrin sosyal hayatı içerisinde önemli bir yeri olan hac döneminde diğer beldelerden gelen hacıları barındıran ribatlar ve bunların etrafında canlanan tasavvufî düşüncenin varlığıdır. Medreseler ile ribâtlar, Abbasîler döneminin ikinci yarısından itibaren inşa edilmeye başlanmış Zengîler, Eyyûbîler ve Memlûkler ve Osmanlılar döneminde sayıları kat kat artmıştır. Mescid-i Harâm'daki eğitim ve öğretim hayatına daha fazla katkı sağlamak için faaliyet göstermişlerdir. Bu medreseler arasında en göze çarpanlardan bir tanesi Harem-i Şerif’le fizikî olarak da bütünleşen ve

²³ el-Heytemî, Şeyhülslâm Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ali el- Mekkî eş-Şâfiî el-Fetâva'l-Kübra'l-Fıkhiyye, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ty. Mısır, I, 5; el- Ayderûsî, Abdulkâdir b. Şeyh, en-Nûrî's-Sâfir an Ahbâri'l-Karni'l- 'Aşır, (thk. Ahmed Hâlû), Dâru's- Sadr, Beyrut 2001, 392.

²⁴ el-Heytemî, Mükaddimetu el-Fetâva'l-Kübra el-Fıkhiyye, I, 2.

Memlûk Sultanı Kayıtbay tarafından yaptırılan Kayıtbay medresesidir. Büyük bir kütüphanesi olan bu medrese uzun yıllar önemli bir eğitim ve öğretim merkezi olarak varlığını sürdürmüştür.

Eyyûbiler döneminde Mekke’de İkbâl b. Abdullah eş-Şerâbî’nin ilmi değere sahip çok sayıda kitap bağışlayarak inşa ettirdiği Şerâbiyye medresesi bu dönemin önemli medreselerinden biridir. Kadı Abdülbâsit tarafından inşa edilerek 836’da biten Bâsitiyye medresesi dört mezhebin görüşleri çerçevesinde eğitim veren bir medrese idi ve Mescid-i Harâm’ın kuzeyinde yer alırdı. Mekke’de inşa edilen bu ilmi müesseseler aynı şekilde Medine’de de inşa edilmiştir. Eyyûbiler döneminde dört mezhep çerçevesinde eğitim veren ve ağırlık olarak İslami ilimlerden oluşan eserlerin bulunduğu zengin bir kütüphanesi olan Şihâbiyye Medresesi Medine’nin en önemli medreselerinden biri olmuştur. Eyyûbiler döneminde inşa edilen bu medreseler Osmanlılar döneminde de aynı şekilde eğitim faaliyetleri icra edilmeye devam edilmiştir. Osmanlı devleti bu medreselere maddi ve manevi destek sağlayarak daha da geliştirmiş ve birçok ilim alanında hizmet verecek bir yapıya kavuşturmuştur.

Medine halkının hayatında var olan örf Hz. Muhammed’in (sav) yaşadığı bir şehir olması hasebiyle Hz. Peygamber’in (sav) yaşayan sünneti olarak ayrı bir değer verilmiştir. Medine şehrindeki zengin hadis literatürü hadis âlimleri tarafından titizlikle detaylarına inilerek tetkiki yapılmıştır. Medine’de bu alanda oluşan bu zengin literatür başta siyer, meğâzî ve fıkıh ilmi olmak üzere daha da geliştirilerek ve ayrıntılı bir duruma getirilerek İslami ilimlerin bütün alanlarına uygulanmıştır. Hadisleri tedvin çalışmalarına en büyük katkı Medine’de yetişen âlimler tarafından yapıldı. Bu ortamı sağlayan en büyük etkenlerden bir tanesi de Medine şehrinin Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra İslam coğrafyasının diğer bölgelerinde yaşayan âlimler için siyasî olaylardan uzak ilimle uğraşarak sakin bir hayat sürebilecek bir merkez hâline gelmesinden dolayıdır.

Medine’ye gelen halife, sultan ve üst düzey devlet görevlileri Medine’deki tarih bilgisine karşı kayıtsız kalmamışlar. Bu bilgiye karşı bir arzu ve istek duymaları tarih yazımının daha da gelişmesini sağlamıştır.²⁵

²⁵ Küçükaşçı, *Abbasiler’den Osmanlılar’a Mekke-Medine Tarihi*, 256-25

Osmanlı devletinin hâkim olduğu Mısır'da ilim ve tasavvuf ilişkisi Memlûkler döneminde olduğu gibi devam etmiş ve her geçen gün bu ilişki daha da artmıştır. Bu devirde birçok meşhur şahsiyet hem sufi hem de âlim olarak bilinmiştir.²⁶ İşte bunların başında İbn Hacer el-Heytemî gelir. Heytemî hem fıkıh âlimi hem hadis âlimi hem de sûfidir.

1.2. İBN HACER EL-HEYTEMÎ'NİN HAYATI

1.2.1. Doğumu

İbn Hacer el-Heytemî, aslen Mısır'a bağlı Aynîşems yakınında bulunan Selmunt nahiyesindendir. Selmunt nahiyesinde insanlar arasında fitneye sebebiyet veren hallerin çok artmasından dolayı büyük dedeleri buradan ayrılmış ve Garbiyye mıntikasındaki Mahalletü Ebi'l-Heytem denilen köye yerleşmişlerdir. İbn Hacer el-Heytemî bu köyde dünyaya gözlerini açmıştır.²⁷

Heytem ahalisi çok dindar ve tasavvuf ehliydi. Tasavvuf ehli olmalarından dolayı Heytem ahalisinin içinde Kur'an hafızı ve Kur'an kıraatine devamlı olanlar çoğunlukta idi.²⁸ İbn Hacer el-Heytemî küçük yaşlarda babasını kaybetti. Velayetini babasının kendisinden ders aldığı ilim ve marifet sahibi hocası İbn Ebî Hamâil adıyla şöhret bulmuş Şemsuddîn Muhammed es-Seruyî (v.932/1525) ve Şemsuddîn Ahmed eş-Şinnâvî üzerlerine almışlardır.²⁹

Heytemî'nin doğum tarihi hakkında eldeki kaynaklarda değişik rivayetler mevcuttur. Bu kaynaklarda 899/1494³⁰, 908/1502,³¹ 909/1503³² ve 911/1505 olarak değişik tarihler zikredilmektedir. Talebesi es-Seyfî, İbn Hacer el-Heytemî'nin doğum tarihinin (v.909/1503) olduğu konusunda onun el yazısını kendisi bizatihi gördüğünü eserinde ifade etmesinden dolayı 909/1503 tarihi diğer tarihlere göre daha isabetli görünmektedir.

²⁶ Görgün, *DİA*. TDV Yayınları, XXIX, 582

²⁷ el-Heytemî, *el-Fetâvâ el-Kubrâ el-Fıkhiyye* mukaddimesi, I, 3.

²⁸ el-Cezzâr, *İbn Hacer el-Heytemî*, 30.

²⁹ el-Kettânî, Abdulhay b. Abdulkebir, *Fihrisu'l-fehâris*, thk. İhsan Abbas, Beyrut 1982, I, 337-338.

³⁰ el-Kettânî, *Fihrisu'l-fehâris*, I, 337.

³¹ el-Ğazzî, Necmeddîn Muhammed b. Muhammed, *el-Kevâkibü's-Sâire bi Menâkibi Ayâni'l-Mietî'l-Âşire*, (thk. Halil el-Mansûr), Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1997, III, 102.

³² el-Ayderûsî, *en-Nûru's-Sâfir*, 391.

1.2.2. İsmi ve Künyesi

İbn Hacer el-Heytemî'nin tam adı, Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Heytemî es-Sa'dî el-Basrî'dir. Künyesi Ebu'l-Abbas olup lakabı Şihâbuddîn'dir. Ebi'l-Heytem köyünde doğduğu için el-Heytemî olarak anılmıştır.³³ Her zaman ciddiyetle hareket etmesi ve sadece konuşulması gereken yerde konuşması, taş gibi ciddi oluşu nedeniyle böyle bir isim verilmiştir. Onu konuşmayan bir taş benzettikleri için hacr olarak isimlendirmişlerdir. Bir görüşe göre ise İbn Hacer, büyük dedelerinden birisi çok ciddi bir kişiliğe sahip olup insanlar arasında gerekmediği müddetçe konuşmadığından "Hacer" lakabını almış, onun soyundan gelenlere de "İbn Hacer" denilmiştir.³⁴

İbn Hacer el-Heytemî'nin "Hacer" künyesinin dışında eldeki kaynaklarda iki künyesinden daha bahsedilmektedir. Bunlardan biri, Ebu'l-Abbâs,³⁵ ikincisi ise Ebû Abdullah'tır.³⁶

İbn Hacer el-Heytemî Mekke'ye yerleştiği ve orada vefat ettiğinden dolayı Mekki künyesi ile de künyelenmiştir. İfade ettiğimiz künyelerin yanında da şu künye ve lakaplarla da anılmıştır: Mısır'da Aynışems'e yakın olan "Ben-i Harâm" olarak adlandırılan mıntıkada bulunan Selmunt köyünde ikamet ettiğinden Selmuntî, Mısır'da doğup büyüdüğünden dolayı Mısırî, Mısır'ın doğusunda yaşayan Benî Sa'd kabilesine mensubiyetinden Sa'dî ve Ensârî,³⁷ tasavvuf ehli bir zat olduğundan Sûfî, Câmiatu'l-Ezher'de eğitim aldığından dolayı Ezherî, itikadi olarak İmam Eş'ari'ye bağlı olduğu için Eş'arî ve amelde İmam Şafî'ye müntesipliğinden Şâfîî künyelerini almıştır.³⁸

³³ el-Heytemî, *İbn Hacer, el-Fetâva'l-Kübra'l-Fıkhiyye*, I, 3; ez- Ziriklî, Hayrettin b. Mahmûd, *el-A'lâm, Dâru'l-İlm*, I-VIII. 2002, s. 234.

³⁴ el-Heytemî, *el-Fetâva el-Kubrâ el-Fıkhiyye*, 3; es-Seyfî, *Nefâisü'd-Dürer fi-Tercümeti Şeyhü'lislam İbn Hacer*, Daru'l-Feth, Amman 2016, thk. Emced Reşid, 30; Kallek, Cengiz, "İbn Hacer el-Heytemî" md., *DİA*. TDV Yayınları, XIX, 531.

³⁵ el-Ayderûsî, Abdulkâdir b. Şeyh, *en-Nûrû's-Sâfir*, 391; İbnu'l-İmâd, Şihâbuddîn Ebi'l-Felâh Abdullhayy b. Ahmed el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb* I-XI, Dâru İbn Kesîr, Dimaşk 1986, X, 542.

³⁶ el-Heytemî, Şihâbuddîn Ahmed İbn Hacer, *Esna'l-Metâlib fi Sılati'l-Erhâmi ve'l-Ekârib*, (thk. Ekrem b. Muhammed Ziyâde el-Fâlûcî), Dâru'l-Eseriyye, Ammân ty, 66.

³⁷ el-Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, I, 3; Eş-Şafîî, eş-Şeyh Ebûbekr b. Muhammed b. Abdullah, *Cevâhirü'd-Dürer fi Menâkibi İbn Hacer (Eşrefü'l-Vesâil'le beraber)*, (thk. Ebû'l-Fevâris Ahmed b. Ferîd el-Mezîdî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, 19.

³⁸ es-Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, 30.

İbn Hacer el-Heytemî'ye ayrıca Mekke şehrine yerleşmesi ve orada İslami ilimler adına ortaya koyduğu cehd ve gayret neticesinde vardığı ilmi seviyeyi ifade etmek adına ‘Şeyhülislâm, İmâmü'l-Haremeyn denilmiştir. Irak bölgesinde de ‘Müfti'l-İrâkeyn’ lakabıyla anılmıştır.³⁹

İbnü'l-İmâd el-Hanbelî (v.1089/1679), Heytemî'nin, “Şeyhülislâm”, “İmâmü'l-Haremeyn” ve ilmi şahsiyeti konusunda görüş birliği olduğunu ifade etmiştir⁴⁰

1.2.3. Evliliği

İbn Hacer el-Heytemî'ye hocası Şemsuddin Ahmed eş-Şinnâvî evlenmesini tavsiye etmiş, maddi durumu evlenecek kadar iyi olmadığından dolayı o da evlenmek için hiçbir şeye sahip olmadığını hocasına ifade etmiştir Hocası da evlenmesini sağlayacak mehri kendisinin karşılayacağını beyan edince, 932/1525 yılında hocasının sayesinde evlenebilmiştir.⁴¹ Bu evlilikten, Ebul-Hayr Muhammed⁴² ve Abdurrahman⁴³ adlarında iki erkek çocuğu ile isimleri kaynaklarda geçmeyen iki kız çocuğu⁴⁴ dünyaya gelmiştir. Bunların yanında kaynaklarda Radiyuddîn b. Abdurrahman⁴⁵ ve Abdülaziz b. Muhammed Ez- Zemzemî⁴⁶ isimlerinde iki torununun da olduğu ifade edilmiştir.

1.2.4. Vefatı

İbn Hacer el-Heytemî'nin vefat tarihiyle alakalı kaynaklarda 964/1556,⁴⁷ 973/1565,⁴⁸ 974/1566⁴⁹ ve 995/1586 şeklinde dört ayrı tarih geçmektedir.

³⁹ Kallek, “İbn Hacer el-Heytemî” md. *DİA*. TDV Yayınları, XIX, 531.

⁴⁰ İbnü'l-İmâd, *Şezeratü'z-Zeheb*, X, 543.

⁴¹ el-Heytemî, *el-Fetava'l-Kübrâ el-Fıkhîyye*, I, 4.

⁴² Hicaz'da bulunan Mekke şehrinde doğup büyüdüğü ve âlim şahsiyet olduğu beyan edilmiştir. el-Haffâcî, *Reyhânetu'l-Elibbâ*, I, 343; el- Cezzâr, *el-Heytemî*, s. 38.

⁴³ el-Muhıbbî, Muhammed el-Emin b. Fadlillâh, *Hulasetü'l-Eser fi'l-Â'yani'l-Karni'l-Hadî Aşer*, Daru's-Sadr, Beyrut, II, 166

⁴⁴ el-Mirdâd, Ebu'l-Hayr Abdullah, *el-Muhtasar min Kitabi'n-Neşri'n-Nevri ve'z-Zeher fi Terâcimi Efâdile Mekke Mine'l Karni'l-Aşir ila kerni'r-Rabi'i-Aşer*, (thk. Muhammed Said el-Amûdî, Ahmed Ali), 'Alemü'l-Ma'rife, Cidde 1986, 454.

⁴⁵ el-Muhıbbî, *Hulasetü'l-Eser*, II, 166; El-Bağdâdî, İsmail Paşa b. Muhammed Emin b. Mîr Selim el-Bâbânî, *Hedîyyetu'l-Ârifîn* I-IV, Dâru İhyâu't Turâsî'l-Arabî, Beyrut 2008, I, 369.

⁴⁶ el-Mirdâd, *el-Muhtasar*, 260.

⁴⁷ el-Kettânî, Fihrisu'l-Fehâris, I, 338.

⁴⁸ İbnü'l-İmâd, *Şezeratü'z-Zeheb*, X, 543.

⁴⁹ el-Ayderûsî, *en-Nuru's-Sâfîr*, 397.

Kendi el yazmasından da anlaşıldığı üzere bu tarihler arasında doğru olan 974 senesi, Recep ayının 23'ü, pazartesi günüdür.

İbn Hacer el-Heytemî'nin vefatıyla alakalı olarak talebesi es-Seyfî şu bilgileri vermektedir: “Recep ayında hastalanmış ve 20 gün derslerine ara vermiştir. Recep ayının 21'nde vasiyetini yapmış, 974/1566 senesi, Recep ayının 23'ü, pazartesi günü sabah vaktinde dünyaya gözlerini yummuştur. Vefatından sonra insanlar onun üzerine hüznlenmişler hatta evlerinin içinde kendisi için ağlayan kadınların sesi duvarların arkasından duyulmuştur. Cenazesini taşıma hayrından istifade etmek için büyük bir izdiham meydana gelmiştir. Üzerine ahşap bir tabut bırakılarak, Mekke şehrinde bulunan Cennetü'l-Mu'allâ kabristanına Hz. Peygamber'in (sav) güzide sahabelerinden biri olan Hz. Abdullah b. Zübeyr'in şehit olduğu yere yakın defnedilmiştir”.⁵⁰

1.3. İLMİ KİŞİLİĞİ

1.3.1. Eğitim Süreci ve İlmî Şahsiyeti

İbn Hacer el-Heytemî, henüz küçük yaşta iken babasını kaybetmiştir. Babasının vefatından sonra, onun sorumluluğunu 120 yıldan daha fazla yaşadığı rivayet edilen dedesi üstlenmiştir. En güzel şekilde yetişmesi için çaba sarf etmiş ve o dönemin âlimlerinden ilim tahsil etmesi için büyük bir gayret ortaya koymuştur. Dedesi vefat ettikten sonra, kendisinde büyük bir ilmi kabiliyet gören ve babasının şeyhlerinden olan İmam eş-Şems eş-Şinnâvî ve eş-Şems Muhammed es-Serûyî b. Ebî el-Hamâil onun sorumluluğunu üzerine almışlar ve ilmî açıdan ilerlemesine büyük katkı sağlamışlardır. İbn Hacer Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiş ve bunun neticesinde hocası Eş-Şems eş-Şinnâvî onu daha iyi bir eğitim alması için değerli bir âlim olan es-Seyyîd el-Bedevî'nin Kahire ile İskenderiye arasında yer alan Tanta'daki makamına göndermiştir. Usûl ilimlerini burada öğrenmiştir.⁵¹

İbn Hacer el-Heytemî, hocası Eş-Şems Muhammed es-Serûyî b. Ebî el-Hamâil'in himayesi altında İslami ilimlerde eğitim almıştır. Hocasının yanında İmam Nevevî'nin Minhâc adlı eserini ve daha birçok önemli eseri okumuştur. Yine hocası tarafından yaşı küçük olmasına rağmen Mısır âlimleri ile tanıştırılmış, bu vesile ile Heytemî, İbn Hacer

⁵⁰ eş-Şâfiî, *Cevâhiru'd-Dürer*, 25.

⁵¹ ez-Ziriklî, *El-A'lam*, I, 234.

el-Askalânî (v.852/1449)'nin en gözde talebelerinden ders almış ve onlardan rivayette de bulunmuştur. Onların başında Şeyhulislam Kadı Zekerıyya el-Ensârî, Muhammed b. Abdulhak ez-Zeynî es-Sunbâtî el-Kâhirî eş-Şâfiî ve Şihâbuddîn Ahmed b. es-Sâîğ el-Mısırî el-Hanefî gelmektedir.⁵²

İmam eş-Şems eş-Şinnâvî h. 924 yılında, Heytemî'yi o dönemin en büyük ilim ve irfan merkezlerinden biri olan Câmîatu'l-Ezher'e göndermiştir. Orada hadis, nahiv, meanî, beyan, usûl, mantık, miras hukuku, matematik ve tıp ilimleri gibi çeşitli ilim alanlarında eğitim almıştır. İbn Hacer el-Heytemî, bu ilimleri tahsil ettikten sonra ulaştığı ilmi seviyeyi şu sözleriyle aktarır: *“Hocalarım, bu ilimleri okuduktan sonra, bu ilimler ile ilgili problemleri çözüme kavuşturmam ve analiz yapmam hususlarında bana icazet verdiler. Ardından Şâfiî mezhebi üzerine fetva verme ve bu mezhebi öğretebilmem konusunda icazet verdiler. Daha sonra tasnif yapma ve eser telif etme ile ilgili icazet verdiler ki tüm bunları yaparken henüz yirmi yaşında bile değildim.”* İbn Hacer el-Heytemî'nin bu derece İslami ilimlerde meşhur olmasını sağlayan en önemli neden, selef-i salihin olan âlimlerin yolunda yürümesi ve onlar gibi dünyaya meyil etmeme, minnet etmeme ve iyiliği emredip kötülükten sakındırma gibi salih amelleri hayatının bir parçası haline getirmesiydi.⁵³

Şihab el-Haffâcî (1069/1659) *“er-Reyhânetü'l-Elibba”* adlı eserinde Heytemî'nin ilmi şahsiyeti hakkında şöyle söylemektedir: *“Çağının hem de hicaz bölgesinin allamesidir. Öğrenciler ilminden istifade etmek için ona yönelmişti. Şayet fıkıh ilminden ve hadis ilminden bir şey anlatacak olsa eski ve yeni söylemler içerisinde kulaklar onun söylemleri gibi bir söylemi dinlememiştir. O, güvenilir, büyük âlimlerden biri idi”*⁵⁴

İbn Hacer el-Heytemî İslami ilimlerde derin bir ilmi birikime sahip olmuş ve bu alanda çok kıymetli eserler kaleme almıştır. Kaleme aldığı bu değerli eserlerin kendi döneminden günümüze sosyal, toplumsal ve kültürel alanlarda önemli etkileri ve katkıları olmuştur. Çağının birçok sorununa çözüm üretmiştir. Özellikle Müslümanların akidelerinin tehlikede olduğu batıl fırkaların Ehl-i Sünnet akidesini tehdit ettiği bir zaman diliminde ilmiyle bu uğurda yazdığı kıymetli eserlerle Ehl-i Sünnet akidesine sahip çıkmış adeta bir sur olmuştur. Özellikle Şîa tehlikesine karşı büyük bir mücadele

⁵² el-Heytemî, *el-Fetava'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, I, 3-4; Kallek, “İbn Hacer el-Heytemî” md., *DİA*. TDV Yayınları, XIX, 531.

⁵³ el-Ayderûsî, *en-Nuru's-Sâfîr*, 258.

⁵⁴ el-Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris*, I, 337.

sergilemiştir. Ehl-i Sünnet akidesini tehdit eden bu büyük tehlikeyi bertaraf etmek için bütün ilmi birikimiyle büyük bir gayret ortaya koymuştur. Onun bu çaba ve gayreti Ehl-i Sünnet arasında büyük bir ilgi görmesine vesile olmuş ve sözü dinlenen ve değer verilen bir konuma getirmiştir.

Fıkıh ilminde de çok iyi bir ilmi birikime sahip olmuş ve bu ilmi birikiminide kendinden sonrakilere bir miras olarak bırakmıştır. Özellikle de Şâfiî mezhebine çok büyük katkılar sağlayarak yaşadığı çağa ve sonrasına damga vurmuştur. İbn Hacer el-Heytemî, kaleme aldığı eserlerin yanında birçok talebe yetiştirmiş ve sahip olduğu büyük ilmi mirası bu vesileyle gelecek nesillere aktarmıştır. İbn Hacer el-Heytemî'nin şahsiyetini şekillendiren ve ilmi hayatını bu denli zengin kılan önemli unsurlardan biri şüphesiz geliştiği ortam ve kendilerinden ilim öğrendiği muallimlerinin islami ilimlerde büyük bir ilmi birikime sahip oluşlarındandır. Küçük yaşta Kur'ân-ı Kerîm ve Nevevî'nin el-Minhâc adlı eserini ezberleyen İbn Hacer el-Heytemî, Camiu'l Ezher'de Şeyhu'l-İslam Zekeriyya el-Ensârî'nin yanında okurken hocası, ilmî kabiliyetinden dolayı çok sevmiş ve her daim dualarında Allah'ın (cc) kendisini dininde fakih kılmasını dilemiştir. İyi bir ilim tahsili için tek bir hocayla yetinmemiş diyar diyar dolaşarak çok değerli üstadlardan ders almıştır.⁵⁵

İbn Hacer el-Heytemî'nin kaleme aldığı eserleri her dönemde dikkatleri üzerine çekmeyi başarmış ve hem toplum nezdinde hem de ilimle uğraşan âlim ve talebeler nezdinde büyük bir teveccüh kazanmasına vesile olmuştur. Birçok eserinin üzerinde onlarca ta'lik, hâşiye, şerh ve ihtisar ve muhtasarlar kaleme alınmıştır. Eserlerine olan ilgi ve teveccüh bu zamanda da devam etmekte ve halen ilmi alanda ilim taliplerine yol göstermekte, eserleri ve ilmi şahsiyeti üzerinde akademik çalışmalar yürütülmeye devam edilmektedir. Onun hayatı ilmi kişiliği ve yazdığı eserler o kadar zengin bir literatüre sahiptir ki daha çok uzun yıllar üzerinde ilmi ve akademik çalışmalar yapılmaya devam edilecektir.

İslami ilimler alanında verdiği dersler neticesinde de birçok seçkin âlimin yetişmesine sebep olmuştur.

İbn Hacer el-Heytemî, gençlik yıllarında hadis alanında isnâd ilmiyle meşgul olmuştur. İsnad ilminde meşhur olup bu ilimle meşgul olan hadis âlimlerinden hadisleri

⁵⁵ el-Heytemî, *el-Fetava'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, I, 5; İbnü'l-İmâd, *Şezeratü'z-Zeheb*, X, 543.

semâ ve kıraât yollarıyla almıştır. Bu hadis âlimlerden öğrendiği ilimleri tedris etmek için icazet almış, aklî ve naklî ilimleri öğrenmiştir. İbn Hacer el-Heytemî, elde ettiği bütün bu ilmi birikimini özellikle de fıkıh ve fıkıh usûlü alanındaki ilmi kazanımlarını Rabbinin kendisine sunduğu büyük bir ikram olduğunu dile getirmiştir. Böylece İbn Hacer el-Heytemî, İslami ilimlerin tüm alanlarında yeterli birikime sahip olmayı ifade eden ve bu alanda ders ve fetva verebilme iznini veren ilmi icazeti almış, yirmi yaşına bile girmemişken İslami ilimlerde eser kaleme almaya başlamıştır.⁵⁶ *Fetâva 'l-Kübrâ el-Fıkhiyye* adlı eserini derleyen talebesi Fâkihî verdiği fetvaların ne kadar büyük bir kitleye ulaştığını ve İslami ilimlerde büyük bir otorite haline geldiğini şöyle anlatır: *“Fetvaları hem Araplar arasında, hem de acemler arasında, şark ve garpta duyuldu. Mübarek bir belde Mekke şehrinde yaşadığı dönemde namı çok uzaklara vardı. Geniş bir ilmi birikime sahip olması ve üstün bir zekâyâ sahip olması konusunda görüş birliği hâsıl oldu.”*⁵⁷

1.3.2. İlim Tahsil Ettiği Hocaları

İbn Hacer el-Heytemî'nin elde ettiği bu büyük ilmi birikimi kendi kendine elde etmesi mümkün değildir. Elde edilen bu ilmi sermayenin en büyük nedeni ilmi tedrisatın yoğun olduğu bir dönemde ilimde otorite haline gelmiş âlimlerden ders almış olmasıdır. Kaynaklarda zikredildiği kadarıyla yüze yakın âlimden ders almış, altmışa yakın büyük âlimin de yetişmesine vesile olmuştur.

İbn Hacer el-Heytemî, naklî ilimlerin yanında aklî ilimleri de öğrenmeye gayret etmiş bu alanda şöhret kazanmış âlimlerden ders almıştır. Onun ilmî kişiliği ve şahsiyetinin oluşmasında her iki alanda okuduğu ilimlerin ve ders aldığı âlimlerin büyük bir etkisi vardır. Her birisinin hayatı ve ilmi kişiliği ansiklopedileri dolduracak kadar zengindir. Hocalarından bazıları şunlardır:

1. Zeyneddin Ebu Yahya Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed b. Zekeriyâ el-Ensârî es-Süneykî el-Kahirî el-Mısırî el-Ezherî eş-Şâfî (v.926/1520)5859

⁵⁶ el-Heytemî, *el-Fetava 'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, I, 5; el-Cezzar, *el-Heytemî*, 31.

⁵⁷ el-Heytemî, *el-Fetava 'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, I, 3.

⁵⁸ el-Ayderûsî, *en-Nuru 's-Sâfîr*, 391-392.

⁵⁹ Cengiz Kallek, Ahmet Özel, “Zekeriyâ el-Ensârî” md., *DİA*. TDV Yayınları, XLIV, 212-215.

2. Ebü'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahman b. Ebîbekr b. Muhammed b. Sabikuddîn el-Hudayrî es Suyûtî eş-Şâfiî (v. 911/1505)⁶⁰
3. Muhammed b. Abdulkhak ez-Zeyni es-Sunbâtî el-Kâhirî eş-Şâfiî (v.931/1524)⁶¹
4. Şemsüddîn Muhammed b. Ebi'l-Hemâil es-Seruyî (v.932/1535)⁶²
5. Şihâbüddîn Ahmed b. Es-Sâîğ el-Mısırî el-Hanefî (v.934/1527)⁶³
6. Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed ed-Delcî el-'Usmânî eş-Şâfiî (v. 947/1540)⁶⁴
7. Muhammed b. Şaban b. Ebibekr b. Halef ed-Dimyâtî (Şemsu'd-Deyrûtî) (v.949/1542)⁶⁵
8. Ebü'l-Hasen Tâcü'l-ârifîn Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahman es-Siddikî el-Mısırî eş-Şâfiî (v.952/1545)⁶⁶
9. Ebu Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman el-Hattab el-Ruaynî el-Endülüsi el-Mâlikî (v.945/1539)⁶⁷
10. Nâsirüddîn Muhammed b. Hasan el-Lekkânî el-Mâlikî (958/1551)⁶⁸
11. Muhammed b. Abdulkadir es-Senhûrî el-Farazî (v.945/1538)⁶⁹
12. Şihâbüddîn Ahmed el Burullusî eş-Şâfiî (v.957/1550)⁷⁰
13. Safiyüddîn Ahmed b. Et-Tîyb et-Tabandâvî el-Bekrî (v.948/1541)⁷¹
14. Nâsirüddîn ed-Dabevâlî (v. 966/1559)⁷²

1.3.3. Yetiştirdiği Talebeleri

İbn Hacer el-Heytemî, önemli öğrenciler yetiştirmiştir. Yetiştirdiği talebelerin birçoğu ilimde şöhret bulmuştur. Seçkin talebelerinden bazıları şunlardır:

⁶⁰ Reşîd, Emced, *Sebetu İbn Hacer el-Heytemî*, 91.

⁶¹ el-Heytemî, *Fetâva'l-Kübrâ el-Fıkhîyye*, I, 4.

⁶² el-Heytemî, *Fetâva'l-Kübrâ el-Fıkhîyye*, I, 3, IV, 33.

⁶³ el-Heytemî *Fetâva'l-Kübrâ el-Fıkhîyye*, I, 4; eş- Şa'rânî, Abduvahab, *et-Tabakâtu's-Suğrâ*, (thk. Ahmed Abdurrahîm es-Sayîh), IV, *Mektebetu's-Sikâfeti'd-Dîniyye*, Kahire 2005, 56.

⁶⁴ el-Heytemî, *Fetâva'l-Kübrâ el-Fıkhîyye*, I, 4.

⁶⁵ el-Heytemî, *Fetâva'l-Kübrâ el-Fıkhîyye*, I, 4; Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemmu'l-Muellifîn*, Müessesetür Risale, Beyrut, 1993, I, 819.

⁶⁶ el-Heytemî, *Fetâva'l-Kübrâ el-Fıkhîyye*, I, 4.

⁶⁷ el-Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, I, 230.

⁶⁸ eş-Şa'rânî, *et-Tabakât's-Suğrâ*, 57-58.

⁶⁹ eş-Şa'rânî, *et-Tabakâtu's-Suğrâ*, 95.

⁷⁰ eş-Şa'rânî *et-Tabâkâtu's-Suğrâ*, 50.

⁷¹ el-Heytemî, *Fetâva'l-Kübrâ el-Fıkhîyye*, I, 3-4, IV, 4.

⁷² ez-Ziriklî, *el-A 'lâm*, VII, 348.

1. Sâlim b. Abdirrahman Bâ Sahîy (v. 1011/1602)⁷³
2. Abdülkadir b. Ahmed b. Alî el-Fâkihî (v.982/1574)⁷⁴
3. Abdulkerim b. Muhibbüddîn Ebî İsa ‘Alâüddîn Ahmed b. Muhammed b. Kâdihân en-Nehrevâlî el- Hanefî el-Mekkî el-Kutbî (v. 1014/1605)⁷⁵
4. Abdurrauf el-Vaiz b. Yahyâ b. Abdurrauf Muhammed b. Abdulaziz ez-Zemzemî (v. 984/1576)⁷⁶
5. Ahmed b. Ahmed b. Ömer b. Muhammed akît b. Ömer b. Alî b. Yahyâ et-Tunbektî el-Malikî (v. 991/1583)⁷⁷
6. Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Şihâbüddîn el-Ğazzî eş-Şâfî (v. 983/1575)⁷⁸
7. Cemalüddîn Muhammed Tahir Fetennî el-Hindî. (v. 986/1578)⁷⁹
8. Ebû Bekr b. Muhammed b. Abdullah b. Ali Bâ ‘Amr es-Seyfî el-Yezenî eş-Şâfî (v. 974/1566)⁸⁰
9. Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî’ el-Herevî (v. 1014/1605)⁸¹
10. İbrahim b. Ebî'l-Yümn b. Muhammed Ebi's-Saadet et-Taberî el-Hüseynî eş-Şâfî el-Mekkî (v. 1024/1615)⁸²
11. Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Fâkihî el-Mekkî el-Hanbelî (v.992/1584)⁸³
12. Muhammed b. Ebi'l-Yümn b. Muhammed Ebi's-Saadet et-Taberî el-Hüseynî eş-Şâfî (v.1010/1601)⁸⁴
13. Muhammed b. İsa el-Meymûnî el-Mısrî eş-Şâfî (v.1023/1614)⁸⁵
14. Muhammed b. İsmail Bâ Fadl el-Hadramî et-Terîmî eş-Şâfî (v.1006/1597)⁸⁶
15. Muhammed b. Ömer el-Haffâcî el-Mısrî eş-Şâfî (v. 1011/1602)⁸⁷

⁷³ Bâ Zîb, Muhammed b. Ebî Bekr, *Cuhûdu Fukahâi Hadramevt fî Hidmeti'l-Mezhebi 'ş- Şâfî*, Dârü'l-Feth, Amman, 2009, 577.

⁷⁴ el-Ayderûsi, *en-Nûru's-Sâfîr*, 464

⁷⁵ el-Kehhâle, *Mu'cemu'l- Müellifîn*, V, 320.

⁷⁶ el-Mirdâd, *el-Muhtasar*, 454,494.

⁷⁷ el-Kehhâle, *Mu'cemu'l- Müellifîn*, IX, 106.

⁷⁸ el-Ğazzî, *el- Kevâkibu's- Sâire*, III, 92.

⁷⁹ İbnu'l- 'İmâd, *Şezerâtu'z-Zehab*, X, 601.

⁸⁰ el-Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, III, 73.

⁸¹ el-Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, III, 185-186.

⁸² el-Mirdâd, *el-Muhtasar*, 47.

⁸³ el-Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, V, 238.

⁸⁴ el-Mirdâd, *el-Muhtasar*, 454

⁸⁵ el-Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, XI, 109.

⁸⁶ eş-Şillî, Bâ ‘Alevî Muhammed b. Ebu Bekr, *İkdu'l-Cevâhiri ve'd-Dürer Fî Ahbâri'l-Karni'l-Hâdî 'Aşer, Mektebetu'-Terîmî'l-Heise*, Hadramevt, 2003, 27-28.

16. Nurüddîn Ali b. Şeyh Yahyâ ez-Zeyyâdî el-Mısırî eş-Şâfiî (v.1024/1615)
17. Sâlim b. Muhammed İzzuddîn b. Muhammed Nâsruddîn es-Senhûrî el-Mısırî el-Mâlikî (v.1015/1606)⁸⁸
18. Seyyid Ömer b. Abdurrahim el-Basrî el-Hüseynî eş-Şâfiî (v.1037/1627)⁸⁹
19. Şeyh b. Abdullah b. Şeyh b. Abdullah el- Ayderûsî (v. 990/1582)⁹⁰
20. Şeyh Mustafa b. Şeyh Şemsuddîn b. Mollâ Guşâyşî et-Tahtî el-Kürdî (v. 1047/1637)⁹¹
21. Şihabüddîn Ahmed İbnü'l-Kâsım el-Abbâdî el-Mısırî (v. 994/1585)⁹²
22. Şihabüddîn Ebû Bekr b. İsmail b. Şihabüddîn Ömer b. Ali eş-Şenvânî el-Mısırî eş-Şâfiî en-Nahvî (v. 1019/1610)⁹³
23. Zeynüddîn b. Abdülaziz b. Zeynüddîn b. el-Ma'berî Melîbârî (v.991/1583)⁹⁴
24. Vecîhüddîn Abdurrahman b. Ömer el-Amudî (v. 967/1560)

1.4. ESERLERİ

İbn Hacer el-Heytemî, ardında değerli eserler bırakmıştır. Tefsir, hadis, fıkıh, usulü'l fıkıh, kelam, sarf, nahv, meanî, beyan, mantık, tasavvuf ve tarih alanlarında birçok eser kaleme almıştır.⁹⁵ Bu eserlerden nesiller boyu istifade edilmiş ve üzerine birçok tahkik, şer ve haşiyeler yazılmıştır. Yazdığı eserlerin sayısı yüzün üzerindedir. Eserlerinin bir kısmı küçük hacimlidir. Fıkıh ilmi üzerine yazdığı eserler hakkında detaylı bilgi eserlerin fıkhi analizleri bölümünde verilecektir. Kaynaklarda bize ulaşan eserlerini konularına göre şöyle sıralayabiliriz:

1.4.1. Usûlü'l-Fıkıh Üzerine Yazdığı Eserler

İbn Hacer el-Heytemî, Şâfiî fakihî olması hasebiyle Şâfiî mezhebinin her alanında eser kaleme almıştır. Ancak mezhebin usûlü üzerine eserleri fûru'a göre daha azdır.

⁸⁷ el-Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, IV, 76-77.

⁸⁸ el-Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, II, 204.

⁸⁹ el-Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, III, 210-211.

⁹⁰ el-Kehhâl, *Mu'cemu'l-Müellifin*, IV, 312.

⁹¹ el-Müderriş, Abdülkerim Muhammed, *Ulemâunâ fî Hıdmeti'l-İlmi ve'd-Din*, y.y,1983, 565.

⁹² el-Kehhâl, *Mu'ucemu'l-Müellîn*, III, 73.

⁹³ el-Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, III, 390-396.

⁹⁴ el-Melîbârî Abdunnasîr Ahmed eş-Şâfiî, *Terâcimu Ulemî's-Şâfiyyeti fî'd-Diyâri'l-Hindiyye*, Dâru'l-Feth Amman, 2010, 84; Ahmet Özel, "Melîbârî" md. *DİA*. TDV Yayınları, Ankara 2004, 48.

⁹⁵ el- Ayderusi, *en-Nuru-s Safir*, 288.

Bunda daha çok kendisinden önceki fakihlerin bu alanda pek çok eser vermiş olması payı olabilir. Özellikle Ebu Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî (v.204/820), İmam Gazzâlî, Fahreddin er-Razi, Seyfeddin el-Amidî gibi Şâfiî mezhebinin usûlcüleri bu alanda daha kapsamlı birçok eser telif etmişlerdir. İbn Hacer el- Heytemî'nin usûlü'l-fıkıh ilmi üzerine kaleme aldığı tek eseri:

1. et-Ta 'arrûf fi'l-Asleyn ve't-Tasavvuf⁹⁶

Usûl konularını içeren 19 sayfalık bir eserdir. Bu eseri çok değer verdiği birinin isteği üzerine kaleme almıştır. Ancak kendisinden bu eseri yazmasını isteyen kişinin adını zikretmemektedir. Eser, mukaddimelerden ve 7 bab'tan oluşmaktadır. Mukaddimat Usûlü'l fıkıh'tan sonra fıkıh hükümlerinin şerhlerini kapsamaktadır. Fıkıh hükümleri derken şunları kastetmektedir: Vacip, Farz, Sünnet, Müstehap, Mekruh vb.

İbn Hacer el-Heytemî, bu eseri usûlü'l fıkıh, akaid ve tasavvuf ilmiyle karışık bir şekilde yazmıştır. Aslında usûlü'l fıkıh konusunda görüşleri çoktur ancak müstakil bir eser halinde bir araya getirilmemiştir. Yazdığı diğer eserlerinde serpiştirilmiş bir haldedir. Eser üzerinde yazılan şerhler şunlardır:

a. Talattûf fi'l-Vusûli ile't-Taarrûf⁹⁷:

Bu eseri, Muhammed Ali b. Muhammed Allân es-Siddîkî el-Mekkî (v.1057/1648) kaleme alınmıştır. Bu şerh üzerine ayrıca Ebû'l-Feyz Alemüddîn Muhammed Yasin b. Muhammed İsa el-Fâdânî el-Mekkî (v.1410/ 1990) bir hâşiye kaleme almıştır.

b. Kalâidü'd-Dürer fi Şerhi Risâletu İbn Hacer:

Ebû'l Fevz Muhammed Emîn b. Ali es-Süveydî el-Bağdâdî (v. 1246/1830) tarafından yazılan şerhtir.⁹⁸

1.4.2. Şâfiî Fürû-İ Fıkıh Üzerine Kaleme Aldığı Eserler

İbn Hacer el-Heytemî, Şâfiî müteahhirun üleması içerisinde belki de fürû-i fıkıh üzerine en fazla eser vermiş birkaç âlimden biridir. Zikredeceğimiz eserleri buna şahitlik edecektir. Bir yandan ana metinler üzerine kapsamlı şerhler yazarken, öte

⁹⁶ el- Ayderûsî, *en-Nuru's-Sâfir*, 291.

⁹⁷ Ekrem Abdulvehhab, *el-İmdâd Şerhu Manzûmeti'l-İsnâd*, I-XIII, Mektebetu Câmîatu'l-Musul, Musul, 1998, II, 90.

⁹⁸ Bağdat'ta bulunan el-Mektebetu'l-Kâdiriyye'de 592 numarasıyla bir nüshası bulunmaktadır.

yandan ihtisar ve haşiyeler kaleme almıştır. Şâfiî fıkhiyla ilgilenen araştırmacıların Şâfiî mezhebini en ince detayına kadar öğrenebilmesinin yolunu açmak için neredeyse her cihetten Şâfiî mezhebi üzerine kalem oynatmış, kimi zaman tartışmalı bazı fûrû konuları üzerine müstakil eserler kaleme almıştır. Bu bağlamda Şâfiî mezhebine katkıları inkâr edilemez boyutlardadır. Bu eserlerden mevcut olanları tanıtarak, bazılarını da sadece ismen zikrederek aşağıda sıralayacağız.

1. Tuhfetü'l-Muhtâc bi Şerhi'l-Minhâci't-Tâlibin:

İbn Hacer el-Heytemî bu eserini “*el-Fetâvâ el-kübrâ el-fıkhiyye*”de öğrencisi Ba Amr es-Seyfî “*Nefâisu'd-Dürrer*” adlı eserinde zikretmektedir. İbn Hacer, İmam Nevevî'nin “*el-Minhacu't-Talibin*” adlı eserinin üzerine yaptığı şerh çalışmasıdır. İbn Hacer'in en önemli eserlerinden biridir. İmam Nevevî'nin “*el-Minhacu't-Talibin*” adlı eserinden sonra üzerine en çok çalışmaların yapıldığı eserdir. Bu kitap üzerine hocalarından edindiği tecrübeyle dolu dolu bir şerh çalışması yapmıştır. Hocası olan İbn Abdulhak'ın, Celal el-Mahallî'nin Minhac'a yaptığı şerh üzerine yaptığı haşiyeler çalışmasından çok istifade etmiştir. Bu kitap çok defa basılmış ve bu baskılara başkalarının haşiyeler çalışmaları da eklenmiştir. Bunlara örnek Abdülhamit Eş-Şirvanî ve Ahmet b. Kasım el-Abbâdî örnek verilebilir. Birçok öğrencisi kitaba övgüler yağdırmış ve asrının en bereketli kitabı ve istifadesi bol bir eser olduğunu vurgulamıştır. Bunlardan birisi de öğrencilerinden Ba Amr es-Seyfî'dir. İbn Hacer'den sonra da âlimler onun kitabına gereken ehemmiyeti göstererek değişik şekillerde bastırmıştır. Aynı önemi İmam'ın torunları da göstermiştir. Abdülaziz b. Muhammed ez-Zemzemi dedesinin kitabı üzerinde haşiyeler çalışması yapmıştır.

İmâm Nevevî'nin eseri olan Minhac'ın en önemli şerhlerinden birisidir. Şâfiî mezhebinin en kıymetli fıkıh kitapları arasında yer alır.⁹⁹

Bilindiği üzere “*Minhacü't-Tâlibin*” Şâfiî fıkhiında itimat edilen ve kabul gören bir eserdir. İmam Nevevî'nin el-Minhac'ını, İmam Râfî'nin el-Muharrer adlı eserinden ihtisar ederek kaleme almıştır.¹⁰⁰

İmam Nevevî tabiri caiz ise mezhebin muharriridir. Eserlerinde adeta Şâfiî mezhebini telif etmiş, görüşler arasında racih, mercuh değerlendirmesi yaparak açıklık

⁹⁹ el-Heytemî, *el-Fetâvâ 'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, I, 172; es-Seyfî, *Nefâisu'd-Dürrer*, 47-48; Cengiz Kallek, “İbn Hacer el-Heytemî” md. *DİA.*, TDV Yayınları, XIX, 532.

¹⁰⁰ Hâcî Halife, *Keşfu'z-Zünûn*, 1783.

getirmiştir. Hicri 9’uncu asırdan sonra İbn Hacer el-Heytemî’nin “*et-Tuhfetu’l-Muhtâc*” ve İmam Remlî’nin “*Nihayetu’l-Muhtâc*” adlı eserlerinin kaleme alınmasından sonra Şâfiî mezhebinde bu iki eserin ittifak ettiği konularda kimse ihtilaf etmemiş bunları delil olarak kullanmışlardır. Âlimler genelde her iki kitap üzerinde dersler yaparak veyahut talikatlar yaparak mezhebe katkı sağlamışlardır. Şâfiî ülemasında risaleler, haşiyeler, muhtasar ve benzeri şeyler bu minvalde devam etmiştir. Ayrıca bu kitaplar geçmişten günümüze medreselerde ders kitabı olarak okutulmaya devam edilmiştir.

İbn Hacer el-Heytemî de bu yolda ilerleyerek İmam Nevevî’nin Minhac’ı üzerine “*Tuhfetu’l-Muhtâc bi şerhi’l-Minhâc*” adlı şerh çalışmasını yapmış ve bu alanda önemli bir miras bırakmıştır. İbn Hacer bu şerh çalışmasında Minhac’ın lafızlarını ve hükümlerini açıklamış ve uzunca yapılan açıklamalara kısa ve öz beyanatlar getirmiştir. Tercih edilen görüşlere dikkat çekip bazı delillerini tartışmaya açarak bunlara cevaplar yazmıştır. Kitap orta düzeyde yazılmış olmasına rağmen Şâfiî mezhebinin ve fûru’i fikhın en önemli kitaplarından biridir. Abdülhahmit eş-Şîrvânî ve İmam Ahmed b. Kasım el-Abbâdî gibi bu şerh çalışması üzerine haşiye çalışması yapanlar olmuştur.¹⁰¹

İbn Hacer el-Heytemî, bu eserini yedi ay gibi bir sürede yazmıştır.¹⁰² Hâdramî, “*Tâcü’t-Tavârih*” isimli eserinde, İbn Hacer el-Heytemî’nin Minhâc üzerine yazdığı bu şerhinin Mekke-î Mükerrreme’de okunduğunu belirtmektedir.¹⁰³ İbn Hacer el-Heytemî’nin bu şerhinin mukaddes beldelerde okunması eserin o dönemde Şâfiî fukahası içerisinde sahip olduğu mekânı anlamamız bakımından büyük bir önem arz etmektedir.

Şâfiî âlimleri “*Tuhfetu’l-Muhtâc*” üzerine pek çok çalışma yapmıştır. Ahmed b. Kasım el-Abbâdî, Havaşî Şerhu’l-Minhâc li-İbn Hacer diye dört ciltlik bir eser telif etmiştir.¹⁰⁴ Heytemî’nin torunu Abdulaziz b. Muhammed ez-Zemzemî de dedesinin eseri üzerine çalışmalar yapmış, aynı şekilde Radiyuddin b. Abdurrahman b. Hacer’de

¹⁰¹ Yaptığımız araştırmada kitabın mutemed baskısının Daru’l-İhya et-Turasi’l-Arabi adlı yayınevinin baskısı olduğunu tespit ettik. <https://al-maktaba.org/book/9059>

¹⁰² el-Heytemî, *Keffû’r-Ra’â’i ‘an Muharimâti’l-Lehvi ve’s-Semâ*, (thk. Adil Abdülmünim Ebü’l-Abbâs), Mekebetu’l-Kur’ân, Kahire ty, 268.

¹⁰³ Hadrâvî, *Tâcu’t-Tavârih*, Mektebetu Mekketu’l Mükerrreme, IV, 105.

¹⁰⁴ el-Esdî, *Tabakatu’s-Şâfiyye*, Alemlü’l Kütüb, Beyrut 2010, 158.

Tuhfe üzerine bir haşiyeye yazmış ve dedesinin eserine eş-Şihâb Ahmed b. Kasım el-Abbâdî'nin ileri sürdüğü itirazlara cevap vermiştir.¹⁰⁵

Şeyh Abdullah b. Ömer Mâhreme (v. m. 1564)' de İbn Hacer el-Heytemî'nin eseri üzerine faydalı nükteler ihtiva eden iki ciltlik bir eser kaleme almıştır.¹⁰⁶ Hakeza, Allame Salih Bâ Fadl (v. m.1914) İbn Hacer el-Heytemî'nin bu eseri üzerine dört ciltlik bir haşiyeye kaleme almıştır. Ayrıca şu haşiyelerde kaleme alınmıştır:

1.1. Hâşiyetu'l-İmam el-Allâme Abdülhamid eş-Şirvanî

1.2. Hâşiyetu'l -İmam ed-Dağıstanî

1.3. Hâşiyetu'l-İmam Muhammed et-Taifî el-Mekkî

1.4. Şerhu Faraid et-Tuhfe el-Allame Muhammed b. Süleyman el-Kürdî (v.1194)

107

2. El- Minhâcü'l-Kavîm Şerhu alâ Muhtasari Bâ Fazlî'l-Hadramî:

Müellifin (944/1538) yılında yazdığı bu eser, Abdullah Bâ Fazl el-Hadramî'nin Şâfiî fıkhrına dair Muhtasar'ının şerhidir.¹⁰⁸

Eser, fıkıh bablarına göre düzenlenmiş olup ibadat ve muamelat konularını içermektedir. İbn Hacer el-Heytemî'nin diğer pek çok eserine gösterilen önem ve değer şüphesiz bu eserine gösterilmiştir. Fıkıh âlimleri tarafından bu eser üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Bu eser üzerine yazılmış haşiyeler şunlardır.

1. El-Mevâhibu'l-Medeniyye 'alâ Şerhi'l-Mukaddimet'il-Hadramiyye (el-Kavlu'l-Fasl 'alâ Mukaddimeti Bâ Fadl-Hâşiyetü'l-Kübra 'ale'l-Menhec), Muhammed b. Süleymân el-Kürdî¹⁰⁹

2. El-Meslekü'l-adl 'alâ Şerhi Muhtasar Bâ Fadl Hâşiyetu's-Suğrâ 'ale'l-Menhec, Muhammed b. Süleymân el-Kürdî¹¹⁰

¹⁰⁵ el-Esdî, *Tabakatu's-Şâfiyye*, 158.

¹⁰⁶ el-Esdî, *Tabakatu's-Şâfiyye*, 156; İbn-i 'İmad, *Şezeratu'z-Zeheb*, VIII, 67.

¹⁰⁷ el-Mirdad, *el-Muhtasar*, 212-213; el-Murâdî, *Silkü'd-Dürer*, III, 274.

¹⁰⁸ el-Mirdâd, *el-Muhtasar*, 123.

¹⁰⁹ Mısır'da el-Âmire Matbaası'nda 1908 yılında Termesî'nin (v.1338/1920) yazdığı hâmişle birlikte dört cilt olarak basılmıştır.

¹¹⁰ Yemen el-Mektebetü'l-Ahkâf'ta (nr. 1047) bir nüshası mevcuttur.

3. El-Havâşi'l-Medeniyye 'alâ Şerhi İbn Hacer el-Heytemî 'alâ Muhtasar Bâ Fadl (Hâşiye 'ale'l-Menhec), Muhammed b. Süleymân el-Kürdî. Bu hâşiye diğer ikisinin ihtisarıdır.
4. Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Hadremiyye, Necm Ebû Abdullah Hüsyen b. Ali el-Uşârî el-Bağdâdî (v. 1195/1781)¹¹¹
5. Ed-Dürretü's-Seniyye 'alâ Şerhi'l-Hadremiyye, Zeynüddîn Ebû'l-Hayr Abdurrahman es-Süveydî (v. 1200/1786)¹¹²
6. Mevhibetü zi'l-Fadl 'alâ Mukaddimetü Bâ fadl, Muhammed Mahfûz b. Abdullah et- Termesî (v. 1338/1920)¹¹³
7. Hâşiyetu'l-Cerhezî 'ale'l-Menheci'l-Kavîm bi Şerhi Mesâilî't-Takvîm, Abdullah b. Süleyman b. Abdillâh el-Cerhezî (v. 1201/1787)¹¹⁴
8. Hâşiyetu'l-Cevherî, el-Cevherî¹¹⁵
9. el-Meslekü'l-Kavîm 'alâ Halli Elfâzî'l-Menheci'l-Kavîm, Fakih Muhammed Sâlih Bâ Fadl (v. 1333/1915)¹¹⁶
10. Ta 'likât 'alâ Menheci'l-Kavîm, Sâlim b. Abdurrahman Bâ Sahîy¹¹⁷

3. el-Fetâvâ el-Kübrâ el-Fıkhiyye¹¹⁸:

Fıkhi konulara göre tertip edilmiş olup, soru ve cevaplardan oluşan bir fetva eseridir¹¹⁹

Fıkıh meselelerini içinde barındıran en önemli eserlerden biridir. İsmi bilinmeyen bir talebesi tarafından derlenmiştir. Öğrencisi bu eseri, İbn Hacer el-Heytemî'nin Mekke şehrine yerleştikten sonra dünyanın dört bir tarafından gelen birçok insanın kendisine bazı meseleler hakkında sorular sorup fetva istediklerini, kendisinde bu meselelere çözüm olması için fetva verdiğini, bu fetvaların bir kısmının önemli olduğunu, her beldeden insanların istifade etmesini sağlamak için ve başka fetva kitaplarında yer almadığından dolayı bunları bir eserde biraraya getirmeye karar

¹¹¹ el-Murâdî, Muhammed Halil b. Ali, *Silku'd-Dürer fî 'Ayâni'l-Karnî's-Sânî 'Aşer*, I-IV, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, II, 69.

¹¹² el-Murâdî, *Silku'd-Dürer*, II, 330.

¹¹³ Mısır'da Âmiriyye matbaasında (1326/1908) yılında basılmıştır.

¹¹⁴ 2012 yılında Cidde'de bulunan Dâru'l-Minhâc tarafından basılıp yayımlanmıştır.

¹¹⁵ Yemen'de Mektebetü'l-Ahkâf'ta 684 numarayla bulunmaktadır.

¹¹⁶ Dört ciltlik bir hâşiyeden oluşmaktadır. Bu eserin ilk cildi Mekke'de el-Matbaatü'l-Emiriyye'de basılmıştır.

¹¹⁷ Bâ Zîb, Cuhûdu Fukahâ Hadramevt fî Hıdmeti'l-Mezhebi's-Şâfiî, 563.

¹¹⁸ el-Mirdâd, *el-Muhtasar*, 123.

¹¹⁹ Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî" md., *DİA.*, TDV Yayınları, XIX.

verdiğini ifade eder. Eserin mukaddimesinde geçen öğrencisinin bu sözlerinden anlaşılacağı üzere İbn Hâcer henüz hayattayken eser, öğrencisi tarafından derlenmiştir. İbn Hâcer'in öğrencisini bu eseri derlemekle görevlendirmiş olabileceği ihtimal dâhilindedir.

İbn Hacer el-Heytemî bir fetvayı verirken Şâfiî mezhebinin önemli âlimlerinin görüşlerine sıkça yer verir ve ana metinlere vurgular yapar. Nevevî, Sübkî, Zerkeşî, Ezrâî, İsnevî, Cevherî, Bulkînî ve İbnî Kâdı Âclûn vb. pek çok mezhepte önemli şahsiyetten alıntılar yapar.

Eser, fıkıh bablarına göre düzenlenmiş olsa da çok dakik bir tertibe gidildiği söylenemez. Bazen alışverişle alakalı bir meseleye nikâh bahsinde yer verilmekte ya da tam tersi bir durumla karşılaşılmaktadır. Bazen ilk ciltte belli bir konuya dair bir başlık açmakta, ancak daha sonraki ciltlerde aynı konuya dair başka meselelere değinmektedir. İbn Hâcer el-Heytemî'nin bu eserde ele aldığı fetvalarındaki yöntemini şöyle ifade edebiliriz:

1. Bir hususta fetva vermeden önce geniş bir araştırma, düşünme ve temel metinlerden okumalar yapmaktadır. Örneğin bazı fetvalarında şöyle bir mukaddimeye rastlamaktayız: “Günlerce bu mesele üzerinde okumalar yaptım, ta ki İmam Şâfiî'nin şu metnine ve öğrencilerinin şu sözlerine ulaştım...”¹²⁰
2. İlmi emanet neyi gerektiriyorsa en ince detayına kadar yerine getirmeye çalışmakta ve meselelere tam bir vukufiyet için çabalamaktadır. Örneğin vukufiyet ve meseleyi çözme çabasını belirtme sadedinde şöyle diyebilmektedir: “Meseleyi çözmek için muteber imamlarımızın yetmişden fazla eserini inceledim, bu eserlerden el-Eşbah ve'n-Nezâir gibi bazı eserleri tamamen okudum. Bazı fetva kitaplarının çoğunu, bazılarının da konuyla alakalı bölümlerini okudum.”¹²¹
3. Fetvanın âkli ve nâkli delillerini zikretmektedir.
4. Âlimler arasında bir ihtilaf mevzubahis ise, bu ihtilafları zikretmekte ve tercihte bulunmaktadır. Bunu da şöyle belirtmektedir: “İhtilaf durumunda tüm ihtimalleri göz önünde bulundurur ve en dakik, kabule şayan, usûl ve fûrû'a

¹²⁰ el-Heytemî, *El-Fetâvâ el-Fıkhîyye*, IV, 201.

¹²¹ el-Heytemî, *El-Fetâvâ el-Fıkhîyye*, IV, 327.

en münasip ve tahkik durumunda uygun olan hangisi ise onu tercih ettim...”¹²²

5. Fetvalarda genel olarak İmam Şâfiî'nin ana metinlerine dayanmaktadır. Bulkînî'nin Ravza üzerindeki haşiyesi, Kemâl er-Redad'ın İrşad üzerindeki haşiyesi, Ezrâî'nin el-Mutevassıt'ı, Zerkeşî'nin el-Hâdım'ı, Farıkî'nin Fûâdu'l-Mühezzeb'i, Râfiî'nin Şerhü'l-Kebîr'i, Nevevî'nin Menâsik'i, İbn-i Sâlâh'ın Fetavâ'sı, Beğâvî'nin Fetavâ'sı... vb. pek çok eserden yararlanmaktadır.
6. Bazen de bazı meselelerde konuyla alakalı telif ettiği eserlere yönlendirmede bulunmaktadır.

Eser, Meymeniyeye matbaasında Ahmed el-Bâbî el-Hâlebî tarafından, hicri 1308 senesinde dört cilt olarak basılmıştır. Daha sonra Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye tarafından Beyrutta 1983 senesinde yeniden hamîşte Remlî'nin fetavasıyla beraber basılmıştır.

İbn Hacer el-Heytemî'nin bu eserinin içinde bazı risaleleri vardır ki, kendi içinde müstakil birer eser olmalarına rağmen küçük hacimli olduklarından dolayı bu risaleler birer başlık altında eseri basan yayınevi tarafından yerleştirilmiştir.

Fetavâ'l-Kübrâ el-Fıkhiyye ile Beraber Basılan Fıkıh ile İlgili Risâleleri

1. et-Tahkîk limâ Yeşmuluhu Lafzu'l-Atîk¹²³
2. Ref'u'ş-Şubeh ve'r-Riyeb 'an Hukmi'l-İkrârî bi İhveti'z-Zevceti'l-Marûfeti'n-Neseb¹²⁴
3. El-İthâf bi Beyâni Ahkâmi İcâreti'l-Evkâf¹²⁵
4. İthâfu Ehli'l-Fitne ve'r-Riyâze bi Halli Mûşkilâti Ahkâmi'l-Hayzi ve'n-Nifâsi ve'l-İstihâze.¹²⁶
5. Ta'akkub 'alâ Kitâbi Bâ Kuşayr fi'l-Hayzi ve'n-Nifâs¹²⁷
6. Kurratü'l- 'Ayn bi Beyâni Enne't-Teberru' lâ Yubtiluhu'd- Deyn¹²⁸
7. Keşfü'l-Ğayn 'Ammen Dalle 'an Mehâsini Kurreti'l- 'Ayn¹²⁹

¹²² el-Heytemî, *El-Fetâvâ el-Fıkhiyye*, II, 133.

¹²³ el-Heytemî, *el-Fetâvâ 'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, III, 301.

¹²⁴ el-Heytemî, *el-Fetâvâ 'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, III, 132.

¹²⁵ el-Heytemî, *el-Fetâvâ 'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, III, 326.

¹²⁶ el-Heytemî, *el-Fetâvâ 'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, I, 80.

¹²⁷ el-Heytemî, *el-Fetâvâ 'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, I, 97.

¹²⁸ el-Halife, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Funûn*, I-VI, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat 1941, II, 1324.

8. el-Edilleti'l-Merdiyye 'alâ Butlâni'd-Devri fi'l-Mes'eleti's-Süreyciyye (eş-Şureyhiyye)¹³⁰
9. el-İntibâh li Tahkîki 'Avice Mesâili'l-İkrâh¹³¹
10. İsâbetü'l-Ağrâd fi Sukûti'l-Hiyâri bi'l-A 'râd¹³²
11. Tenvîrû'l-Besâiri ve'l- 'Uyûn bi İzâhi Hukmi Saetin min Karâri'l- 'Uyûn¹³³
12. Sevâbiğü'l-Meded fi Vâkifin Leyse Lehu Veled¹³⁴
13. el-Hakkü'l-Vâdihi'l-Mukarrer fi Hukmi'l-Vasiyyeti bi'n-Nasîbi'l-Mukadder¹³⁵
14. Risâletün fi'l-Hayz¹³⁶
15. Tehzîrû's-Sikât min Ekli'l-Kufteti ve'l-Kât¹³⁷

İbn Hacer el-Heytemî'nin bu fetva kitabıyla ilgili birçok eser kaleme alınmıştır. Onlardan bazıları da şunlardır:

1. **el-Mer'a'l-Ahder min Fetâva'l-Bekrî ve İbn Hacer:** Abdurrahman b. Ömer el- 'Amûdî.¹³⁸
2. **İhtisâru Fetâvâ eş-Şeyh İbn Hacer:** Ahmed b. Abdurrahman Bâ Cemâl el-Hadremî.¹³⁹
3. **Es-Simtü'l-Hâvî li'l-Mühim mine'l-Fetâvî (Muhtasaru Fetâvâ İbn Hacer):** Abdullah b. Ahmed Bâ Zura' (v. 1043/1633).¹⁴⁰
4. **İhtisâru Fetâvâ İbn Hacer:** Ali b. Ömer b. Kâdî Bâ Kesîr (v. 1210/1795).¹⁴¹
5. **Kitabü'l-İthâf fi İhtisâri't Tuhfeti İbn Hacer:** Ali b. Muhammed b. Matîr el-Yemenî (v. 1041/1631)¹⁴²

¹²⁹ el-Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, I, 26-38.

¹³⁰ el-Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, III, 179- 197.

¹³¹ el-Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, III, 171-179, 163.

¹³² el-Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, II, 242-249.

¹³³ el-Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, II, 166-221.

¹³⁴ el-Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, III, 194-221.

¹³⁵ el-Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, IV, 50-68.

¹³⁶ el-Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, I, 97-122.

¹³⁷ el-Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, IV, 223-234.

¹³⁸ Bâ Zîb, *Fukahâu Hadramevt fi Hidmeti'l-Mezhebi's-Şâfiî*, IV, 561.

¹³⁹ Bâ Zîb, *Fukahâu Hadramevt fi Hidmeti'l-Mezhebi's-Şâfiî*, 561, 590.

¹⁴⁰ Bâ Zîb, *Fukahâu Hadramevt fi Hidmeti'l-Mezhebi's-Şâfiî*, 561.

¹⁴¹ Bâ Zîb, *Fukahâu Hadramevt fi Hidmeti'l-Mezhebi's-Şâfiî*, 561.

¹⁴² Bâ Zîb, *Fukahâu Hadramevt fi Hidmeti'l-Mezhebi's-Şâfiî*, 760.

6. Muhtasarü'l-Fetâvâ'l-Kübrâ el-Fıkhiyye, Mollâ Abdulvahâb ed- Derîzbînî (v. 1967)¹⁴³

4. El-Fetâvâ el-Hadîsiyye:

İbn Hacer el-Heytemî, bu eserinde akâid, kelam, tefsir, hadis, fıkıh usûlü, tasavvuf gibi çeşitli konuları ele almıştır. Bu kitabında sorulara cevap verirken genel olarak hadislerden istifade etmiştir. Bu hadislerden istifade ederken ve delil olarak sunarken, hadisleri zayıf ve sahih ayırımı yapmadan kullanmıştır.¹⁴⁴

İbn Hacer el-Heytemî, bu eseri kaleme alırken ilk önce diğer bir eseri olan “*el-Fetâvâ el-Kübrâ el-Fıkhiyye*”nin zeyli gibi düşünmüş daha sonra bu fikrinden vazgeçerek müstakil bir eser olarak yazmıştır. Bu eserin büyük bir kısmı akide konularını ele alır. Bununla beraber azda olsa diğer ilimlere de yer verir. Biz bu eseri fıkıh kitapları arasında zikretmemizin nedeni Usûlü'l-fıkıh ile ilgili bazı konuları içerdiği içindir.¹⁴⁵

İbn Hacer el-Heytemî'nin bu eserini fıkıh kitaplarının arasında zikretmemizin nedenini eserden bir örnekle ifade edelim: İmam-ı Azam 'Ebû Hanife (v. 150/767)'ye göre farz ve vacib arasındaki fark', 'âmmı ifade ederek hassı kastetmek mecazî mi yoksa hakiki midir?', eserinde detaylı anlatmıştır. Eserinin başka bir yerinde usûlü'l fıkıh ilmiyle alakalı hâss olanın âmma, âmm olanın hâssa atfedilmesi konusunu, ayet ve hadislerde nasıl yapıldığını örneklerle ifade etmiştir.¹⁴⁶

İbn Hacer el-Heytemî diğer eserlerinde kullandığı kolay anlaşılma tarzını burada da sürdürmüştür. Eser, daha dikkat çekici bir hale gelsin diye soru sorup cevap verme şeklinde bir üslupla yazılmıştır.

Eser şu bölümlerden oluşmaktadır:

- 1- Âkaid
- 2- Meânî ve Beyân
- 3- Nahiv
- 4- Usûlü'd-Dîn

¹⁴³ Şimşek, İbrahim Halil, *es-Seyyid Abdulvahhab ed-Derizbînî Fetvalarının Tahlîli ve Redaksiyonu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi, Diyarbakır 2013, 31.

¹⁴⁴ el-Heytemî, *el-Fetâvâ el-Hadîsiyye*, (thk. Ahmed 'İnaye), Darü'd-Takva, Şam 2007, 9.

¹⁴⁵ el-Heytemî, *el-Fetâvâ el-Hadîsiyye*, 408-411.

¹⁴⁶ el-Heytemî, *el-Fetâvâ el-Hadîsiyye*, 408-411.

- 5- Usûlü'l-Fıkıh
- 6- Ulûmü'l-Kur'an
- 7- Ulûmü'l-Hadis
- 8- Tasavvuf

Bu eserinde kendisine sorulan sorulara cevap verirken daha çok hadisler den yararlandığı için hem hadis hem de fıkhi eser olarak kabul görmüştür. Bu eser üzerine yapılan çalışmalar şunlardır:

4.1. Zübdetu mâ fi Fetâva'l-Hadîs

Siirt ilimizin yetiştirdiği önemli âlimlerinden biri olan Mollâ Halîl es-Siirdî (v. 1259/1843) bu eser üzerine bir ihtisar kaleme almıştır.

4.2. El-Ahâdîs ve'l-Âsârî'l-Vârideti fî Kitâbi'l-Fetâva'l-Hadîsiyye

Süleyman b. Muhammed Emir Zührî el- İndûnîsî bu eser üzerine bir doktora çalışması yapmıştır.

4.3. İbn Hacer el-Heytemî, Hayatı, Eserleri ve el-Fetâva el-Hadîsiyye Özelinde Hadîsçiliği

İsa Uysal tarafından yüksek lisans tezi olarak yazılmıştır.

5. El-İmdâd fî Şerhi'l-İrşâd¹⁴⁷

Ebu Muhammed İsmail b. Ebi Abdillâh eş-Şerci (İbnü'l-Mukrî) (v. 837/1434)'nin el-İrşâdu'l-Ğâvî ilâ Mesâliki'l-Hâvî adlı eseri üzerine yapılan en meşhur şerhlerinden biridir.¹⁴⁸ İbnu'l-Mukrî'nin bu eserine Şâfiî fıkıh âlimleri büyük bir ilgi göstermiş, bu ilginin neticesinde eser üzerine birçok şerh, hâşiye ve muhtasarlar kaleme almışlardır. Bu esere çok ilgi gösteren ve değer verenlerden bir tanesinde İbn Hacer el-Heytemî'dir. Bu eser üzerine beş tane çalışma yapmıştır. Bu çalışmalar şunlardır:

5.1. Fethü'l- Cevâd fî Şerhi'l-İrşâd¹⁴⁹:

İbn Hacer el-Heytemî'nin öğrencisi Bâ Amr es-Seyfî “*Nefâisü'd-Dürer*” adlı eserinde bu eseri zikreder. Bu eser İbn Hacer el-Heytemî'nin “*el-İmdad bi Şerhi'l-İrşâd*” adlı eserin muhtasarıdır. Ba Amr es-Seyfî bu eserin çok istifade edilen bir eser

¹⁴⁷ el- Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, I, 4; *Ayderûsî, en-Nûru's-Sâfir*, 291.

¹⁴⁸ el- Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, I, 4, 9, 20; *el-Ayderûsî, en-Nûru's-Sâfir*, 395.

¹⁴⁹ el-Mirdâd, *el-Muhtasar*, 123.

olduğunu bundan dolayı Yemen’de birçok öğrenci de nüshası bulunduğunu ve öğrenciler tarafından okunduğunu söyler. İbn Hacer el-Heytemî’nin “*Tuhfetü’l-Muhtâc*” eserinin ardından en itibar gören eseridir. El yazması üç nüsha Suud-i Arabistan’da Ümmü’l-Kura üniversitesinin merkez kütüphanesinde (2976, 1252,1280) numaralarıyla bulunmaktadır. Birinci baskısı Mısır da 1887 tarihinde basılmıştır. İkinci baskısı ise yine Mısır’da Mustafa el-Babî’l-Halebî tarafından 1971’de basılmıştır.

Bu kitap üzerine de birçok hâşiye ve ta’lîk yazılmıştır. Tespit edilebilenler şunlardır:

5.1.1. Hâşiye ‘alâ Fethi’l-Cevâd, İbn Hacer el-Heytemî

5.1.2. Hâşiye ‘alâ Fethi’l-Cevâd, Ali Muhammed el-Ukeybî el- Yemenî (v. 1033/1624)¹⁵⁰

5.1.3. Hâşiye ‘alâ Fethi’l-Cevâd, Abdullah b. Said bâ Kuşayr (v. 1076/1665)¹⁵¹

5.1.4. Muhtasaru Fethi’l-Cevâd, Abdullah b. Said bâ Kuşayr (v. 1076/1665)

5.1.5. Ta’lîkât ‘alâ Fethi’l-Cevâd, Sâlim b. Abdurrahman Bâ Sahîy¹⁵²

5.1.6. Hâşiye ‘alâ Fethi’l-Cevâd, Ahmed b. Ebî Bekr b. Sümeit el-Alevî eş-Şâfiî (v. 1343/1925)¹⁵³

5.1.7. Hâşiye ‘alâ Fethi’l-Cevâd, Abdurrahman b. Ubeydullâh es-Sekkâf

5.1.8. Takrîrât ‘alâ Fethi’l-Cevâd, Muhammed b. Hâdî es-Sekkâf (v. 1382/1962)

5.2. Eş-Şerhü’l-Kebîr (el-İmdâd)¹⁵⁴

İbn Hacer el-Heytemî “*el-Fetâva’l-Kübrâ el-Fıkhiyye*” adlı eserinde, Ba Amr es-Seyfî’de “*Nefâisü’l-Dürer*” adlı eserinde bu eseri zikreder. Öğrencisi Ba Amr es-Seyfî, hocası İbn Hacer el-Heytemî’nin miladi 1516 tarihinde çıktığı ilk hac seferi esnasında yazmaya başladığını ve eseri üçüncü sefer Mekke’ye döndüğü zaman tamamladığını ifade eder. Eser dört ciltten oluşmaktadır. İki nüshası günümüzde mevcut olup biri Mısır’da bulunan Darü’l-Kütübü’l-Mısriyye kütüphanesinde diğeri ise Hadramevt şehrinde bulunan Mektebetü’l-Evkaf kütüphanesinde bulunmaktadır.

¹⁵⁰ es-Sakkâf, Alevî b. Ahmed, , *Terşîhu’l-Müstefidîn*, 14.

¹⁵¹ Bâ Zîb, *Fukahâu Hadramevt fî Hıdmeti’l-Mezhebi* ‘ş-Şâfiî, 663.

¹⁵² Bâ Zîb, *Fukahâu Hadramevt fî Hıdmeti’l-Mezhebi* ‘ş-Şâfiî, 578.

¹⁵³ Bâ Zîb, *Fukahâu Hadramevt fî Hıdmeti’l-Mezhebi* ‘ş-Şâfiî, 563.

¹⁵⁴ el- Heytemî, *el-Fetâva’l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, I, 9, 20; es-Seyfî, *Nefâisu’l-Dürer*, 47.

5.3. Muhtasaru Kitabî'l-İrşâd

İbn Hacer el-Heytemî'nin dışında birçok âlim bu eser üzerine birçok şerh kaleme almışlardır. İbn Hacer el-Askalânî tarafından iki şerh, İbnu'l-Mukrî tarafından “*İhlâsu'n-Nâvî fî İrşâdi'l-Ğâvî elâ Mesâliki'l-Hâvî*” ismiyle iki ciltten oluşan bir şerh, Muslihuddîn el-Lârî (v. 979/1572) tarafından “*Ta'yînu'r-Reşâd ve Tebyînu'l-İrşâd*” adıyla bir şerh, Şemsuddîn el-Cevcerî ve Kemâluddîn b. Ebî Şerîf de “*el-İs'âd bi's-Serhi'l-İrşâd*” isimlerinde ayrı birer şerh yazmışlardır. Ebu'l-Vefâ Sıbt İbnu'l-Acemî (v. 841/1438) ve Ebu'l-Fadl Şehâbeddîn es-Sayrafî'de bu eserin üzerine ayrı ayrı birer nazım kaleme almışlardır. Ayrıca Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî (v. 925/1517) tarafından “*el-İs'âd fî Telhîsi'l-İrşâd*” adıyla bir ihtisar yapılmıştır.

5.4. Hâşiye ‘alâ Fethi'l-Cevâd bi Şerhi'l-İrşâd¹⁵⁵

İbn Hacer el-Heytemî'nin öğrencisi Ba Amr es-Seyfî “*Nefâisü'd-Dürer*” adlı eserinde bu eseri zikreder. Ba Amr es-Seyfî eserin asıl isminin “*Türfetü'l-Kadîr bi Tühfeti'l-Fakîr*” olduğunu söyler. Hocası İbn Hacer el-Heytemî'nin bu eseri tamamlamadığını ifade eder. İbn Hacer'in hac için bulunduğu Mekke'de Mescid-i Haram'da oluşturduğu ders halkalarında abdest, vasiyet ve diyet gibi konularda kendisine sorulan sorulara verdiği cevaplar ve yaptığı dersler neticesinde eser meydana gelmiştir. Emced Reşid iki yazılı nüshasının kendisinde mevcut olduğunu ama eserin sonlarının eksik olduğunu araştırmasına rağmen son bölümünü temin edemediğini söyler.

5.5. Hâşiye ‘alâ Şerhi's-Sağîr¹⁵⁶

İbn Hacer el-Heytemî'nin öğrencisi Ba Amr es-Seyfî “*Nefâisü'd-Dürer*” adlı eserinde zikreder. Ba Amr es-Seyfî eserin çok nefis yazıldığını, hocasına ait olan “*Şerhi'l-İrşâd*” adlı eserinde yer alan birçok soruna çözüm getirdiğini ifade etmektedir. Mısır da Mustafa el-Babî'l-Halebî tarafından İbn Hacer el-Heytemî'nin “*Fethu'l-Cevâd bi Şerhi'l-İrşâd*” adlı eseriyle beraber 1971'de basılmıştır.

¹⁵⁵ es-Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, 49.

¹⁵⁶ es-Seyfî, *en-Nefâisu'd-Dürer*, 49.

6. Muhtasarü'l-İdâh fi'l-Menâsik li'n-Nevevî

İbn Hacer el-Heytemî, bu eserinde İmam Nevevî'nin “*el-İydâh fi'l-Menâsik*” isimli eserini özetlemiştir.¹⁵⁷ Esere 1526 senesinde başlayıp 1533 senesinde bitirdiğini eserinin mukaddime bölümünde belirtmektedir.

Bu eser, Şeyh Ali el-Hâsenî el-Vennâî eş-Şâfiî'nin “*Umdetü'l-Ebrar fi Ahkâmi'l-Haccî ve'l-İ'timar*” ismiyle eserle beraber basılmıştır. Bu eser çok eski olup üzerinde baskı tarihine yer verilmemiştir. Bu eser, aynı zamanda bir akademik çalışmaya da konu olmuştur. Hâtem b. Muhammed el-Kesîrî bu eser üzerine Ürdün Âlu'l-Beyt Üniversitesi bünyesinde 2008 yılında yüksek lisans tezi olarak bir tahkik yapmıştır.

7. el-İfsâh fi Ahâdisi'n-Nikâh¹⁵⁸

Mekke halkı kız istemeye giderken görüşme esnasında nikâhın faziletiyle alakalı hadisler ve ayetlerin okunmasını adet haline getirmişti. Bu nedenle insanlar böylesi mübarek bir günde kız isteme esnasında konuşmalarına zayıf ve mevzu hadisler karıştırabiliyorlardı. İbn Hacer el-Heytemî, en çok üzerinde durduğu durum insanları bu tür mevzu hadislerden uzak tutmayı istemesiydi. İbn Hacer el-Heytemî böylesine sıkıntılı bir durumu ortadan kaldırmak için bu eseri yazmıştır.

İbn Hacer el-Heytemî, hadis ilminin piri olan âlimlerin bu alanda tahrir ettiği 40 hadisi bir araya getirmiş ve her bir hadisi bir başlık olarak değerlendirmiştir. Sonra da hadisleri bu başlıklar altında sıralamıştır.

İbn Hacer el-Heytemî bu eseri yazarken sadece 40 hadisle yetinmemiş bilakis bu hadislerin sayısını 130'a ulaştırmıştır. Bazı hadislerle beraber başlık olarak dizdiği ve itibar ettikleri hariçtir.

İbn Hacer el-Heytemî, bu eserini eşlerin birbirlerine karşı haklarıyla alakalı hadislerle sona erdirmiştir. Hadislerin rakamları başlık olarak belirtilerek ezberlemek niyetinde olanlar için kolaylaştırılmış bir üsluba dönüştürülmüştür.¹⁵⁹

Biz bu eseri nikâh meselesi fıkhi bir mesele olduğundan dolayı burada zikretmeyi uygun bulduk.

¹⁵⁷ Kallek, “İbn Hacer el-Heytemî”, XIX, 552.

¹⁵⁸ el-Kettani, *Fehrisü'l-Feharis*, 339.

¹⁵⁹ el-Heytemî, *el-İfsâh fi Ahâdisi'n-Nikâh*, (thk. Muhammed Şekur Emîrî'l-Meyadini), Darü'l-Ammar, Amman 1986, 3-4.

8. el-İntisâr¹⁶⁰

İbn Hacer el-Heytemî'nin öğrencisi Ba Amr es-Seyfî “*en-Nefâisu'd-Dürer*” adlı eserinde bu eseri zikreder. Bunun dışında eser hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

9. Hâşiyetü'l-İdâh fi'l-Menâsik li'l-İmâm en-Nevevî (Minehu'l-Fettâh bi Keşfi Hakâiki l-İdâh)¹⁶¹

İbn Hâcer el-Heytemî, İmam Nevevî'nin bu eserine bir haşiyeye yazmış ve “*el-Fetâvâ el-Kübrâ el-Fıkhîyye*” isimli eserinde, “*Hâşiyetü Menasikî'n-Nevevî*” isimli eserimde açıkladığım üzere...”¹⁶² diyerek pek çok kere atıfta bulunmuştur.

İbn Hacer el-Heytemî, bu eserinde hac ibadetiyle alakalı bütün konuları ele almış, ihtilaflı konuları tartışmış, âlimlerin meselelerdeki ihtilaflarını tek tek irdelenmiştir. İbn Hacer el-Heytemî, bu eserini kaleme alırken görüşlerini birçok büyük âlime isnat etmiştir. Hasan-ı Bâsrî, El-Mûhîbb et-Tâberî, el-İzz bin Cemââ, Gazzalî, Şâfîî, Zerkeşî, Ezrâkî, Ezrâî, Et-Tâkî el-Fâsî bunlardan sadece birkaç tanesidir.

İbn Hacer el-Heytemî, bu eserini Miladi 1526 senesinde Mısır'da ikamet ederken kaleme almıştır. Müellif, “*Muhtasarü'l-İydah*” isimli eserinin mukaddimesinde bu eserini 1526 senesinde kaleme aldığını ve içine pek çok haşiyeler ilave ettiğini söylemektedir.

Eser pek çok sefer basılmıştır. Son baskısı, 1985 senesinde Mekke-î Mükerrreme'de bulunan El-Mektebetu's-Selefiyye tarafından Muhammed Salih el-Baz tarafından yapılmıştır.

10. el-İ'âb fi Şerhi'l- 'Ubâb¹⁶³

İbn Hacer el-Heytemî, bu eseri Kadi Ebü's-Sürur Safiyyüddin Ahmed b. Ömer el-Müzecced el-Yemenî'nin (v. 930/1523) kaleme aldığı “*el-Ubâbü'l-Mühîr bi Mü'zemi Nüsüsü's-Şâ fî ve'l-Ashab*” adlı eserin üzerine bir şerh olarak yazmıştır. İbn Hacer el-Heytemî'nin öğrencisi Ba Amr es-Seyfî “*en-Nefâisu'd-Dürer*” adlı eserinde bu eseri

¹⁶⁰ es-Seyfî, *en-Nefâisu'd-Dürer*, 61.

¹⁶¹ el-Mirdâd, *el-Muhtasar*, 123.

¹⁶² el-Heytemî, *El-Fetâvâ el-Fıkhîyye*, I, 231

¹⁶³ el-Heytemî, *el-Fetâvâ'l-Kübrâ el-Fıkhîyye*, II, 1-9-23; el-Ayderûsî, *en-Nûru's-Sâfir*, 291; es-Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, 49.

zikreder. Hocasının bu şerh çalışmasını Babü'l-İkrar'a kadar yazdığını lakin eseri tamamlamadığını ifade eder.

11. El-İ'lâm bi Kavâti 'i'l-İslâm¹⁶⁴

İbn Hacer el-Heytemî “*el-Fetâva el-Hadisiyye*” adlı eserinde öğrencisi Ba Amr es-Seyfî “*en-Nefâisu'd-Dürer*” adlı eserinde bu eseri zikreder. İbn Hacer bu eserinde insanları küfre götüren lafızları ele almıştır. Ayrıca İbn Hacer el-Heytemî “*el-Fethü'l-Mübin bi Şerhi'l-Arbein*” adlı eserinde bu eserinden bahseder. Bu eserinde kişiyi küfre götüren lafız ve fiiller hakkındaki hükümleri ve dört mezhebe göre meseleleri ele aldığını, eserinin bu konuda çok doyurucu olduğunu dinin emirlerine itina gösterenlerin bu eseri ve içindeki ilmi tahsil etmeleri gerektiğini ifade eder.

İbn Hacer el-Heytemî “*Zeyli es-Sevaiku'l-Muhrike*” adlı eserinde yine bu eserinden bahseder. Kendisine sahabeyi kötölemenin, tekfir etmenin ve öldürmenin hükmü sorulmasından dolayı kişiyi küfre götüren lafız ve fiiller üzerinde bir eser yazmayı gerekli gördüğünü ifade eder. Kendinden önceki âlimlerin bu konuda dört mezhebe göre gönüllere şifa verecek, gözleri nurlandıracak, doyurucu, kapsamlı bir eser ortaya koymadıklarını bu eseriyle bu boşluğu doldurmayı düşündüğünü söyler.¹⁶⁵

12. Hâşiyetü'l- 'Ubâb el-Müsemma bi Keşfi'n-Nikâb¹⁶⁶

İbn Hacer el-Heytemî “*el-Müzecced*” eseri üzerine yazdığı bir haşiyedir. Öğrencisi Ba Amr es-Seyfî “*en-Nefâisu'd-Dürer*” adlı eserinde bu eseri zikreder. Hocasının bu haşiyeyi tamamlamadığını ifade eder. Ba Amr es-Seyfî'nin “*en-Nefâisu'd-Dürer*” adlı eserini tahkik eden Emced Reşid bu eserin günümüzde mevcut olduğunu el-Ezher kütüphanesinde (2899) numarayla iki nüshasının bulunduğunu ifade eder.

13. İthâfu Ehli'l-İslam bi Husûsiyyâti's-Sıyâm:

İbn Hacer el-Heytemî bu eseri ilmi bir yöntemle ve okuyucuyu etkileyen bir üslupla kaleme almıştır. Sıraladığı konular üzerine varid olmuş hadislerin tahricini yapmış ve bu hadislerin sıhhat derecelerini de belirtmiştir. Garip olan hadisleri şerh

¹⁶⁴ el-Heytemî, *el-Fetava el-Hadisiyye*, 201; es-Seyfî, *en-Nefâisu'd-Dürer*, 50

¹⁶⁵ el-Heytemî, *el-Fetava el-Hadisiyye*, 201; *el-Fethü'l-Mübin bi Şerhi'l-Arbain*, Matbaatu'l-Amiretü's-Şerifiyye, Mısır 1941, 69; *Zeyli es-Sevaiku'l-Muhrike fi Reddi ala ehli'l-Bida'i ve'z-Zindiketi*, Mektebetü'l-Feyad, 2008 Mansura, 694-695; es-Seyfî, *en-Nefâisu'd-Dürer*, 50.

¹⁶⁶ el-Heytemî, *el-Fetava'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, II, 59; es-Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, 50.

ederek fıkhi şerhin derinliklerine inmiş ve detaylara inerken de okuyucuyu sıkmamaya da dikkat etmiştir.

İbn Hacer el-Heytemî, oruç ile alakalı hemen hemen bütün konuları eserinde ele almıştır. Oruç konusunu Şâfiî fıkhi çerçevesinde geniş bir şekilde ele almıştır. Kitabın fihristine bakıldığı zaman oruç konusunda ne kadar kapsamlı bir eser olduğu anlaşılabacaktır.

Eserin el yazması Daru'l-Kütübü'l-Mısriyye'de üç nüsha olarak bulunmaktadır.

Şâfiî fıkhi açısından değerli olan bu eser Mahmud en-Nevâvî tarafından bir cild halinde tahkîk'i yapılmıştır. 1960 yılında Mekke'de Mektebetu'n-Nehdati'l-Hadîse'de basımı yapılmıştır. Ayrıca Mustafa Abdulkâdir 'Atâ tarafından da tahkîk edilmiş, 1990 yılında Beyrut şehrinde Müessesetu'l-Kutûbi's-Sekâfiyye'de basılmış ve istifadeye sunulmuştur. Eserin yedi farklı yazma nüshası farklı kütüphanelerde yer almaktadır.¹⁶⁷

14. Şerhü'l-Mühezzeb¹⁶⁸

İbn Hacer el-Heytemî “*el-Fetâva'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*” adlı eserinde bu eserinden bahseder ve hayız konusunu ele aldığını dile getirir. Günümüze ulaşmamıştır.

15. El-İfâde limâ câe fi'l-Maradi ve'l- 'İyâde¹⁶⁹

İbn Hacer el-Heytemî toplumsal ilişkilere önem veren bir şahsiyettir. İnsanların zamanla dini bir vecibe olan hasta ziyaretini ihmal ettiklerini görünce bu eseri kaleme almıştır. İbn Hacer el-Heytemî'nin bu eserini fıkıh kitapları arasında zikretmemizin sebebi İslam fıkına göre ziyaretin hükmü ve İslam fukahasının bu konudaki görüşlerini eserinde dile getirmesinden dolayıdır.

16. Ez-Zevâcir an İktirâfi'l-Kebâir¹⁷⁰

İbn Hacer el-Heytemî, Hicri 753 yılında büyük günahlarla ilgili yasaklayıcı, korkutucu ve azap va'd edici bütün hükümleri delilleri ile birlikte ve gerekli açıklamaları da içine yer aldığı bir eser yazmayı düşünmüş ne yazık ki tereddüt içinde kaldığı için eseri yazmaya başlayamamıştır. Bunun sebebi de elinde bu eseri yazacak

¹⁶⁷ el-Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, II, s. 81; *İthafu ehlil-İslam bi Hususiyeti's-Siyam*, (thk. Mustafa Abdulkadir 'Ata), Mektebetu Tayba, Medine 1989, 15-16; el-Bağdâdî, *Hedîyyetu'l- 'Ârifin*, I, 146.

¹⁶⁸ el-Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, I, 98.

¹⁶⁹ es-Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, 46.

¹⁷⁰ el-Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, IV, 359; el-Aydarûsî, *en-Nûru's-Sâfir*, 291

yeterlilikte bir malzemenin olmamasıdır. Bu hal, imam Hafız Ebû Abdullah ez-Zehebî'ye nispet edilen bir kitap eline geçinceye kadar devam etmiştir. Bu eseri inceledikten sonra kendisinin oluşturmak istediği kapasitede bir eser olmadığını fark etmiştir. Böyle olduğundan dolayı artık bu eseri yazmaya karar vermiştir. İnsanlar arasında büyük günahların çoğalması, gizli ve aşikâr günahlardan kaçınmamaları, kendisini bu eseri yazmaya sevk ettirmiştir. Bu durumu kendisi şöyle ifade eder: “İnsanlar isyana daldılar, shevi arzularına uydular, aldandılar ve cennetten uzaklaşmaya yöneldiler. Akıbetlerini unuttular, kötülöklere aldırış etmez oldular. Allah'ın (cc) azabından emin olmuş bir tavır içine girdiler. Bu mühletin sonucunun bir kahir olacağını anlayamadılar. Beşeriyeti bu çıkmazdan kurtarmak için bir hizmet olmak üzere bu eseri yazmaya başladım. Eserimin bu yönde zecr edici, men edici, va'z edici olmasını Allah'tan dilerim. Bu arzum sebebiyledir ki esere “*Ez-Zevâcir an İktirâfil-Kebâir*” adını verdim.”

Kitabı bir mukaddime ve iki bâb üzere tertip etmiştir. Mukaddime de büyük günahın ne olduğunu tarif etmiştir. Bunu ifade ederken âlimlerin büyük günah hakkındaki görüşlerinede yer vermiştir. Birinci bâbta batini büyük günahları ve fikhın bâbları ile ilgisi bulunmayan büyük günahlarla ilgili hususları yazmıştır. İkinci bâbta zahiri büyük günahları Şâfiî fikhına uygun bir üslûpla dile getirmiştir. Birbirinden daha çirkin ve fahiş olan günahlar hakkındaki açıklamaları ve her birinin mertebesini yerinde açıklamıştır. Kitabın içine, tövbenin faziletini anlatan bir hatimede eklemiştir. Sonra cehennem, vasıflarını, cehennemdeki azap çeşitlerini daha sonra da cenneti, vasıflarını ve oradaki çeşitli nimetleri ele almıştır.¹⁷¹

Bâtını günahlar başlığı altında anlattığı büyük günahlardan bazıları şunlardır:

- 1- Günaha dalmış iken Allah'ın (cc) rahmetine güvenerek azabından emin olmak.
- 2- İlmi dünyalık için öğrenmek.
- 3- İlmi ile amel etmemek.
- 4- Allah'a ve Resulüne yalan isnad etmek.
- 5- Kaderi yalanlamak ve inkâr etmek.

Zâhirî günahlar başlığı altında anlattığı büyük günahlardan bazıları şunlardır:

- 1- Altın ve gümüş kaplarda yemek yemek ve içmek.

¹⁷¹ el-Heytemi, *Ez-Zevâcir an İktirâfi'l-Kebâir*, Darü'l-Fikir, Mısır 1987, 2-3.

- 2- Bedenini ve elbisesini idrardan sakınmamak.
- 3- Abdestin icaplarından birini terk etmek.
- 4- Zaruretsiz mahrem yerini açmak ve peştemalsız hamama girmek.
- 5- Cımbız ve benzeri şeyle kaş ve yüz kıllarını yolmak ve yoldurtmak.

Bunun gibi birçok önemli konuyu bu eserinde bir araya getirmiştir.

Bu eser Ahmed Serdaroğlu ve Lütfi Şentürk tarafından “İslam’da Helaller ve Haramlar: Büyük Günahlar” adıyla Türkçeye çevrilip, istifadeye sunulmuştur. Bu eser üzerine kaleme alınan ihtisarlar şunlardır:

16.1. Kenzü’n-Nâzır, Muhammed b. Ali el-Beyrûtî tarafından ihtisar edilmiştir.

16.2. Zevâhirü’z-Zevâcir, Abdullah b. Ahmed el-Mevsilî tarafından ihtisar edilmiştir.

16.3. Kebâirü’z-Zünûb, Muhammed Osman el-Huşî tarafından ihtisar edilmiştir.¹⁷²

17. İzâhü’l-Ahkâm Limâ Ye’huzuhü’l- ‘Ummâl ve’l-Hukkâm¹⁷³

İbn Hacer el-Heytemî “*el-Fetâvâ el-kübrâ el-fıkhiyye*” adlı eserinde bu eserini zikreder. Takuyiddin es-Sübki’nin “*Faslü’l-Makâl fî Hedâye’l-Ummâl*” adlı eserinin içindeki bilgileri uzun ve çok karmaşık bulduğu, es-Sübki’nin birçok meselede görüşler arasında tercihte bulunmadığı ya da tercihte bulunduğu zaman da zayıf görüşleri tercih ettiğini düşündüğü için bu esere ihtisar yazmış, bazı yerlerine açıklamalar getirmiş, bazı yerlerine de tashihler getirmiştir. Ayrıca bu eserinde devlet yönetiminde bulunan idarecilerin, memurların ve yargılama görevini icra eden hakimlerin rüşvet almalarının ve hediye kabul etmelerinin fıkhi boyutunu ele almıştır. Bunun dışında toplumu ilgilendiren birçok fıkhi meseleyi de bu eserinde dile getirmiştir. İbrahim Zekeriyâ tarafından tahkik edilmiş ve 1995 yılında Riyad’ta Darü’r-Raye adlı yayın evi tarafından basılmıştır.

18. El-Fıkhü’l-Celî fi’r-Reddi ‘ale’l-Halîyy¹⁷⁴

İbn Hacer el-Heytemî’nin bu eserini sadece el-Bağdâdî “*Hedîyyetu’l- ‘Ârifîn*” adlı eserinde zikreder. Bu eser muhtemelen çeşitli fıkhi meseleler üzerinde görüş beyan

¹⁷² Kallek, “İbn Hacer el-Heytemî”, XIX, 552.

¹⁷³ el-Heytemî, *el-Fetâvâ el-kübrâ el-fıkhiyye*, XIX, 324.

¹⁷⁴ el-Bağdâdî, *Hedîyyetu’l- ‘Ârifîn*, I, 146.

eden bazı âlimlerin görüşlerine reddiye ya da cevap niteliğinde kaleme alınmış bir eserdir.

19. Müellefün fi'l-Halli¹⁷⁵

İbn Hacer el-Heytemî'nin bu eserini öğrencisi Ba Amr es-Seyfî "*Nefâisu'd-Dürer*" adlı eserinde zikretmektedir. Ba Amr es-Seyfî hocasının bu eseri Yemen ehlinden bazı kimselerin necis olan şarap sirkesiyle vefat etmeleri üzerine bu meselenin fıkhi açıdan hükmünü beyan etmek için kaleme aldığını ifade etmektedir.

20. Tecrîdü'l-Hâdim

İbn Hacer el-Heytemî'nin bu eserini öğrencisi Ba Amr es-Seyfî "*Nefâisu'd-Dürer*" adlı eserinde zikretmektedir. Ba Amr es-Seyfî'nin hocası bu eseri İmam Bedrüddin b. Muhammed Bahadır Ez-Zerkeşî'nin "*Hâdimü'r-Râfi'i ve'r-Ravza*" İmam Rafîî'nin "*Fethü'l-Aziz*" ve İmam Nevevî'nin "*Ravzatü't-Tâlibîn*" adlı eserlerinde mevcut bulunan kapalı meseleri açıklığa kavuşturmak için kaleme aldığı bir ihtisardır.¹⁷⁶

21. Keffü'r-Ra'â an Muharremâti'l-Lehvi ve's-Semâ:

İbn Hacer el-Heytemî, bu eserinde İslam'ın musikî, santranç, yarış ve kuşlarla oynamak ve diğer bilinen eğlence çeşitleriyle alakalı şer'i görüşlerini beyan ediyor. İbn Hacer el-Heytemî bir gün arkadaşıyla otururken kendisine dinletilen bir musikîye binaen müzik dinlemenin hükmü hakkında bir soru soruldu. O da bu soruya müziğin caiz olmadığı konusunda sert bir cevap verdi. Bu sert cevaba karşılık kendisine Tunus'ta yaşayan bazı mısırlılar'ın, içerisinde müziğin helal ve mubah olduğu yazılı bir eserden bahsederler. Bu eser İbn Ebu'l-Mevâhib Muhammed et-Tûnisî'nin (v. 881/1476) "*Ferahu'l-esmâ bi ruhasi's-semâ*" adlı eseridir. Bunun üzerine Heytemî, bu eseri tedarik etti ve okuyup mutalaa ettikten sonra reddiye babında bir eser kaleme aldı. İsmi de "*Keffu'r-Ra'â an Muharremâti'l-Lehv ve's-Semâ*" koydu. İbn Hacer el-Heytemî bu eserinde et-Tûnisî'nin ifadelerine tek tek cevap vermiştir. Eserinde Şâfiî ülemeden mutemed olanların bu konudaki görüşlerine yer vermiştir. İbn Hacer el-Heytemî, eserinde bu meseleleri helal görenlere karşı saldırgan ve sert bir dil

¹⁷⁵ es-Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, 60.

¹⁷⁶ es-Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, 67.

kullanmıştır. Bu görüşün sahiplerine yalancı, nifak ehli vb. ifadeler kullanmaktan çekinmemiştir. ¹⁷⁷

22. Turfetü'l-Fekîr bi Tuhfeti'l-Kadîr

İbn Hacer el-Heytemî'nin bu eserini öğrencisi Ba Amr es-Seyfî "*Nefâisu'd-Dürer*" adlı eserinde zikretmektedir. Ba Amr es-Seyfî hocasının bu eseri yine kendi eseri olan "*Tuhfetü'l-Muhtâc bi Şerhi'l-Minhâc*" üzerine yazdığı bir haşiye olduğunu ifade etmektedir. Yemenin Terim şehrinde Mektebetü'l-Ahkaf Kütüphanesinde (2622) numarasıyla bir nüshası yer almaktadır. ¹⁷⁸

23. Müellifün fi Ahkâmi'l-İmâme

İbn Hacer el-Heytemî'nin bu eserini öğrencisi Ba Amr es-Seyfî "*Nefâisu'd-Dürer*" adlı eserinde zikretmektedir. Bunun dışında kaynaklarda eser hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Günümüze ulaşmamıştır. ¹⁷⁹

24. Derrü'l-Ğamâme fi Durri't-Taylesan ve'l- 'Âzbe ve'l- 'İmâme.

İbn Hacer el-Heytemî, "*Tuhfetü'l-Muhtâc bi Şerhi'l-Minhâc*" adlı eserinde öğrencisi Ba Amr es-Seyfî de "*Nefâisu'd-Dürer*" adlı eserinde bu eseri zikretmektedir. İbn Hacer bu eserinde sarık hakkındaki rivayetleri bir araya toplamış ve sarığın fıkhi açıdan hükmünü açıklamıştır. Bu eser Mısır'da Matbaati's-Saâde matbaasında basılmıştır. Emced Reşid bir nüshasının kendisinde bulunduğunu ifade eder. ¹⁸⁰

25. Şennü'l-Ğâre 'alâ men Ebdâ Maarre Takavvulihi fi'l-Hinnâi ve 'Avârihi

İbn Hacer el-Heytemî "*el-Fetâvâ el-kübrâ el-fikhiyye*" adlı eserinde öğrencisi Ba Amr es-Seyfî de "*Nefâisu'd-Dürer*" adlı eserinde bu eseri zikreder. İbn Hacer el-Heytemî'ye Yemen'den telif edilen üç tane eser gelmiş. Bunlardan iki tanesi erkeklerin kına sürmesinin mübahlığını beyan eden eserlerdir. Bir tanesi ise haramlığını beyan eden eserdir. İbn Hacer el-Heytemî'de bu eserlerde dile getirilen iki farklı hüküm üzerine bu eseri kaleme almıştır. Ba Amr es-Seyfî İbn Hacer el-Heytemî'nin bu eseri

¹⁷⁷ el-Heytemî, *Keffu'r-Ra'â an Muharremâtî'l-Lehv ve's-Semâ*, (thk. Adil Abdü'l-Mün'im Ebü'l-abbas), Mektebetü'l-Kur'an, Kahire 1989; Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî" mad., *DİA.*, TDV Yayınları, XIX, 532-533.

¹⁷⁸ es-Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, 49.

¹⁷⁹ es-Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, 60.

¹⁸⁰ el-Heytemî, *Tuhfetü'l-Muhtâc bi Şerhi'l-Minhâc*, III, 3; es-Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, 60; Reşid, Emced, *el-Heytemî ve Eseruhu fi'l-Fikhi's-Şâfi*, 59.

tamamlamadığını ifade eder. Emced Reşid’de bu eserin bir nüshasının kendisinde bulunduğunu ama eserin eksik olduğunu beyan ederek Ba Amr es-Seyfi’nin ifadesini doğrulamıştır.¹⁸¹

26. Telhîsü’l-İhra’ fî Ta’lîk bi’l-İbrâ

İbn Hacer el-Heytemî “*el-Fetâvâ el-kübrâ el-fıkhiyye*” adlı eserinde bu eserini zikretmektedir. Ebü’l-Hasen Nûrüddîn Ali el-Hasenî es-Semhûdî’nin yazdığı ve şartlı boşanmayı anlatan bir eser olan el-İhrâ’nın muhtasarıdır.¹⁸²

27. Müellifün fî Şurûti’l-Vudû’

İbn Hacer el-Heytemî’nin öğrencisi Ba Amr es-Seyfi “*Nefâisu’d-Dürer*” adlı eserinde bu eserini zikreder. Abdestin şartları üzerine kaleme alınan bir eserdir. Kaynaklarda eser hakkında başka bir bilgiye rastlamadık.¹⁸³

28. Menâsikü’l-Hac

Yusuf b. İlyan b. Musa Serkisî, İbn Hacer el-Heytemî’nin bu eserini “*Mü’cemül-Matbûât, Vizâretü’l Evkaf ve Şüûni’d-Din*” adlı eserinde zikreder. Bu eser günümüze ulaşamamıştır.¹⁸⁴

29. Havdû’u’l-Hayzi ve Ahkâmihi¹⁸⁵

İbn Hacer el-Heytemî “*el-Fetâvâ el-kübrâ el-fıkhiyye*” adlı eserinde bu eserini zikrederek hakkında şöyle demiştir: “Yemen’nin faziletli âlimleri kendi ülkelerindeki hayızlı kadınlar (uveysat) konusunda aralarında bir konu vuku bulmuştu. Taki bazıları hac mevsiminde gelip bana bu konuları sordular. Bunun üzerine ben de bir kitap telif ettim. Bunu yapmam bu konuda muvaffak olmaktan yoksun bazı kişileri kıskandırdı. Bu kitabımın başka bir nüshası yazılmadan çalındı.” Eser günümüzde mevcut değildir.

¹⁸¹ el-Heytemî, İbn Hacer, *el-Fetâvâ’l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, I, 273, IV, 258; es-Seyfi, *Nefâisu’d-Dürer*, s.66; Reşid, Emced, *el-Heytemî ve Eseruhu fî’l-Fikhi’ş-Şâfi*, 61.

¹⁸² el-Heytemî, *el-Fetâvâ’l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, IV, 130-160-166; el-Bağdâdî, *Hedîyyetü’l-Ârifin*, I, 146.

¹⁸³ es-Seyfi, *Nefâisu’d-Dürer*, 60

¹⁸⁴ Serkisi, Yusuf b. İlyan b. Musa, *Mü’cemül-Matbuat, Vizaretu’l Evkaf ve Şüuni’d-Din*, Musul, 1982, 84.

¹⁸⁵ el-Heytemî, *el-Fetâvâ’l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, I, 98; es-Seyfi, *Nefâisu’d-Dürer*, 60.

30. Müellifün fi Hatmi'l-Minhâc¹⁸⁶

İbn Hacer el-Heytemî'nin öğrencisi Ba Amr es-Seyfî "*Nefâisu'd-Dürer*" adlı eserinde bu eserini zikreder. Hocasının bu eseri tamamlamadığını ifade eder. Eser hakkında kaynaklarda başka bir bilgiye ulaşamadık.

31. Keşfu'l-Ğayn 'an Ahkâmi't-Tâ'ûni ve Ennehu lâ Yedhulü'l- Beledeyn¹⁸⁷

İbn Hacer el-Heytemî "*el-Fetâvâ el-kübrâ el-fıkhiyye*" adlı eserinde, öğrencisi Ba Amr es-Seyfî'de "*Nefâisu'd-Dürer*" adlı eserinde bu eseri zikreder. Bu eseri Recep ayının başlarında hicri 972 yılında kaleme almıştır. Ona şu sorulmuştu: "Taun hastalığı Mekke-î Mükerrreme'ye girer mi? O da buna binaen bu eseri telif etti. Bunun sebebi de: Mısır yakınlarından bir gemi gelmiş ve geminin içerisindekiler taun hastalığına yakalanmıştı. Bu gemi Cidde'ye geldiğinde oradaki herkes taun hastalığına yakalanmıştı. Sonra Cidde'ye Mekkeli bir adam ulaşmıştı. Amacı orada taun hastalığına yakalanan kardeşinin mirasını almaktı. O da taun hastalığına yakalanıp öldü." Ba Amr es-Seyfî: "Kitabın isminde geçen "*Beledeyn*" den kasıt Mekke ve Medine Şehirleridir." demiştir.

34. el-İthâf bi beyani Ahkâmi İcârati'l-Evkâf.

İbn Hacer el-Heytemî "*el-Fetâvâ el-kübrâ el-fıkhiyye*" adlı eserinde öğrencisi Ba Amr es-Seyfî de "*Nefâisu'd-Dürer*" adlı eserinde bu eseri zikreder. Evkaf konusu çok geniş bir konudur. İbn Hacer el Heytemî'ye bu konuda birçok soru sorulmuştur. Ona sorulan sorulara cevap verdiklerinden bir kitap kadar bir literatür oluşmuştur. O da vakıflarla alakalı bu eseri hicri 952, miladi 1545 yılında kaleme almıştır.¹⁸⁸

35. Müellifün fi Ahkâmü'l-Hammâm

İbn Hacer el-Heytemî'nin öğrencisi Ba Amr es-Seyfî "*Nefâisu'd-Dürer*" adlı eserinde bu eserini zikreder. Banyo yapmanın hükümleri üzerine kaleme aldığı bir eserdir. Eser hakkında kaynaklarda başka bir bilgiye ulaşamadık.¹⁸⁹

¹⁸⁶ es-Seyfî, *Nefaisu'd-Dürer*, 65.

¹⁸⁷ el-Heytemî, *el-Fetâvâ 'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, IV, 20-29; es-Seyfî, *Nefaisu'd-Dürer*, 69.

¹⁸⁸ el-Heytemî, *el-Fetâvâ 'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, IV, 326-349; es-Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, 60.

¹⁸⁹ es-Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, 59.

36. İ̇sabetü'l-A'râz fî Sukûti'l-Hiyâr bi'l -A'râz

İbn Hacer el-Heytemî'nin öğrencisi Ba Amr es-Seyfî “*Nefâisu'd-Dürer*” adlı eserinde bu eserini zikreder. İbn Hacer'in “*el-Fetâvâ el-kübrâ el-fıkhiyye*” adlı eserine bitişik olarak basılmıştır. Kendisine alışveriş konusunda birçok soru sorulması üzerine bu sorulara kısa cevaplar mahiyetinde bu eseri kaleme almıştır.¹⁹⁰

37. Müellifün fî Devriyâtî'l-Vasiyye

İbn Hacer el-Heytemî'nin öğrencisi Ba Amr es-Seyfî “*Nefâisu'd-Dürer*” adlı eserinde bu eserini zikreder. Bunun dışında kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşmadık.¹⁹¹

38. Muhtasaru Kitâbi'r-Ravd (en-Naîm)

İbn Hacer el-Heytemî “*el-Fetâvâ el-kübrâ el-fıkhiyye*” adlı eserinde öğrencisi Ba Amr es-Seyfi de “*Nefâisu'd-Dürer*” adlı eserinde bu eseri zikreder. İbn Hacer bu eseri “*Muhtasaru'r-Ravd*” adlı eserine yazdığı bir şerhtir. Bu eseri iki defa kaleme almıştır. Birinci seferinde hac ibadetini ifadan dönerken yazmış ama bu eser daha sonra çalınmıştır. İkinci sefer kaleme almış “*Selatü'l-Misafir*” bölümüne gelince yazmayı bırakmıştır.¹⁹²

39. Şerhu Muhtasari'r-Ravd (Büşra'l-Kerîm)¹⁹³

40. Ecvibe ‘an Es’ileti'l-İmâm Osmân

İbn Hacer el-Heytemî “*el-Fetâvâ el-kübrâ el-fıkhiyye*” adlı eserinde bu eserini zikreder. Bunun dışında kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşlamamıştır.¹⁹⁴

41. El-Ecvibeti'l-Hasan ‘an Es’ileti'l-Yemen

İbn Hacer el-Heytemî “*el-Fetâvâ el-kübrâ el-fıkhiyye*” adlı eserinde bu eserini zikreder. Yemen'in Terim şehrinde bulunan Mektebetü'l-Ahkaf kütüphanesinde (115/1713) numarasıyla bir el yazması nüsha bulunmaktadır.¹⁹⁵

¹⁹⁰ el-Heytemî, *el-Fetâvâ'l-Kübrâel-Fıkhiyye*, I, 242-249; es-Seyfi, *Nefâisu'd-Dürer*, 56

¹⁹¹ es-Seyfi, *Nefâisu'd-Dürer*, 55.

¹⁹² el-Heytemî, *el-Fetâvâ'l-Kübrâel-Fıkhiyye*, I, 4, 27, 45, 163.

¹⁹³ el-Heytemî, *el-Fetâvâ'l-Kübrâel-Fıkhiyye*, I, 10.

¹⁹⁴ el-Heytemî, *el-Fetâvâ'l-Kübrâel-Fıkhiyye*, I, 46.

¹⁹⁵ el-Heytemî, *el-Fetâvâ'l-Kübrâel-Fıkhiyye*, II, 86.

42. Şerhu Muhtasar fi'l-Fıkhi li'ş-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Bekrî

İbn Hacer el-Heytemî'nin öğrencisi Ba Amr es-Seyfî "*Nefâisu'd-Dürer*" adlı eserinde İbnu'l- 'Îmâd, "*Şezerâtu'z-Zeheb*" adlı eserinde bu eserini zikreder. İbn Hacer bu eseri hocası Ebü'l-Hasan el-Bekrî'nin yazdığı muhtasara bir şerh olarak kaleme almıştır. Bunun dışında kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşamadık.¹⁹⁶

43. El-Menâhilü'l-Azbe fi İslahi ma ve hiye mine'l-Kâbe

İbn Hacer el-Heytemî "*Tühfetü'l-Mühtâc*" adlı eserinde bu eserini zikreder. İhtiyaç hasıl olduğunda Kabe'nin onarımının caiz, aksinin reddi üzerine kaleme aldığı bir eserdir. Emced Reşid kendisinde bir nüshasının bulunduğunu ifade eder.¹⁹⁷

44. Es'ile Fıkhiyye Ecâbe 'Anhâ İbn Hacer¹⁹⁸

Emced Reşid İbn Hacer el-Heytemî'nin bu eserinin Yemen'in San'a şehrinde Câmiü'l-Kebîr kütüphanesi'nde (37) numarasıyla bir nüshası bulunduğunu ifade etmektedir.

45. Tahrîrü'l-Kelam fi'l-Kiyâmi inde Zikri Mevlidi Seyyidi'l-Enâm¹⁹⁹

İbn Hacer el-Heytemî'nin bu eserini sadece el-Bâğdâdî "*Hedîyyetu'l-Ârifîn*" adlı eserinde zikreder. Bu bilgi dışında eser hakkında başka bir malumata erişemedik.

46. Tahrîrü'l-Makâl fî Adâbin ve Ahkâmin ve Fevâidin Yehtâcu İleyhâ Müeddibu'l-Etfâl²⁰⁰

İbn Hacer el-Heytemî "*Tühfetü'l-Mühtâc*" adlı eserinde, öğrencisi Ba Amr es-Seyfî de "*Nefâisu'd-Dürer*" adlı eserinde bu eserini zikreder. İbn Hacer yazdığı bu eserinin muallimler için içinde birçok faydalı ve istifade edilebilecek hükümleri barındırdığını ifade eder.

47. Tuhfetü'z-Zuvvâr ilâ Kâbri'n-Nebiyyi'l-Muhtâr²⁰¹

İbn Hacer el-Heytemî'ye bu eseri el-Bâğdâdî "*Hedîyyetu'l- 'Ârifîn*" adlı eserinde nispet eder. Eser hakkında kaynaklarda başka bir bilgiye ulaşamadık.

¹⁹⁶ es-Seyfî, *Nefaisu'd-Dürer*, 49; İbnu'l- 'Îmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, X, 543.

¹⁹⁷ el-Heytemî, *Tuhfetü'l-Muhtâc*, IV, 91; Reşid, Emced, *el-Heytemî ve Eseruhu fi'l-Fıkhi'ş-Şâfiî*, 65.

¹⁹⁸ Reşid, Emced, *el-Heytemî ve Eseruhu fi'l-Fıkhi'ş-Şâfiî*, s.51.

¹⁹⁹ el-Bâğdâdî, *Hedîyyetu'l- 'Ârifîn*, I, 233.

²⁰⁰ el-Heytemî, *Tuhfetü'l-Muhtâc*, VI, 157; es-Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, 61.

²⁰¹ el-Bâğdâdî, *Hedîyyetu'l- 'Ârifîn*, I, 146

48. Tenbîhü'l-Ahyâr 'an muadalâtin Vakaat fî Kitâbi'l-Vezâifi ve Ezkâri'l-Ezkâr²⁰²

İbn Hacer el-Heytemî'nin öğrencisi Ba Amr es-Seyfî "*Nefâisu'd-Dürer*" adlı eserinde bu eserini zikreder. Muhammed b. 'Allân es-Siddîkî, eş-Şâfiî'nin İmam Nevevî'nin "*el-Ezkar*" adlı eseri üzerine yazdığı "*el-Futûhâtu'r-Rabbâniyye 'ala'l-Ezkâri'n-Neveviyye*" adlı eserinde İbn Hacer el-Heytemî'nin bu eserine atıfta bulunur. Ürdün'ün Amman şehrinde bulunan Erveketü li'd-Dirasati ve'n-Neşr yayınevi tarafından Abdurrahman bin Ahmed âli Abdü'l-Kadir tahkikiyle 2013 tarihinde basılmıştır.

49. Tenbîhü'l-Ğabîy ila's-Sebîli'r-Revî fî Vücûbi Tahiyyeti Ehli'l-Beyti'n-Nebevî²⁰³

50. El-Cevherü'l-Munazzam fî Ziyâreti'l-Mukârrem²⁰⁴

İbn Hacer el-Heytemî "*el-Fetâvâ el-kübrâ el-fıkhiyye*" adlı eserinde bu eserini zikreder. Allah Resul'ünün (sav) mübarek kabirlerini ziyaret etmenin adabını ve fıkhi boyutunu anlatır. Bu ziyareti ve kabir ziyaretlerini kabul etmeyenlere karşı bir reddiye niteliğindedir. İbn Hacer el-Heytemî bu eserinde Allah Resul'nün (sav) mübarek kabrini ziyaret etmenin mübah olduğunu ifade eder ve bu konuda icma olduğunu söyler. Bu eser üzerine "*El-Lu'lüü'l-Mütahhem mine'l-Cevhiri'l-Munazzam*" adında bir şerh yazıldığı ifade edilir. Bu şerh Bessâm Muhammed Barût tarafından tahkik edilmiş ve Mısır'ın Kahire şehrinde bulunan Daru Cevahiri'l-Kelim adlı yayınevi tarafından basılmıştır.

51. Cevâbün fî'l-İntisâr li İ'timâdi Tercîhi's-Şeyhayni ve'l-İ'râdi ammâ Sivâh²⁰⁵

İbn Hacer el-Heytemî "*el-Fetâvâ el-kübrâ el-fıkhiyye*" adlı eserinde bu eserini zikreder. Bu eserinde Şeyheyn'in (İmam Nevevî ve İmam Rafîî) görüşlerine itimat edilmesinin gerekliliğini ifade eder.

²⁰² es-Seyfî, *Nefaisu'd-Dürer*, 65; es-Siddîkî, Muhammed b. 'Allân eş-Şâfiî, *el-Futûhâtu'r-Rabbâniyye 'ala'l-Ezkâri'n-Neveviyye*, I-VII, Cem'iyetu'n-Neşri ve't-Te'lîfi'l-Ezheriyye, Kahire ty. , VII, 104.

²⁰³ el-Heyle, Muhammedü'l-Habîb, *Et-Tarih ve'l-Müerrihune bi Mekke mine'l-Karni's-Salisi'l-Hicriyyi ila karni's-Salisi Aşar*, Müessetü'l-Furkan li't-Turasi'l-İslami, Mekke 1994, 222.

²⁰⁴ el-Heytemî, *el-Fetâvâ'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, II, 135.

²⁰⁵ el-Heytemî, *el-Fetâvâ'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, IV, 324.

52. Hâşiyetü'l-Minhâc²⁰⁶

53. Ez-Zeyl 'alâ Tahrîri'l-Makâl fî Adâbin ve Ahkâmin ve Fevâidin Yehtâcu İleyhâ Müeddibu'l-Etfâl²⁰⁷

İbn Hacer el-Heytemî'nin öğrencisi Ba Amr es-Seyfî "*Nefâisu'd-Dürer*" adlı eserinde bu eserini zikreder. İbn Hacer el-Heytemî'nin "*Tahrirü'l-Makal*" adlı eserinin zeylidir ve bu eserden daha geniş hacimlidir. Bu eserin bir yazılı nüshası Yemen'in Terim şehrinde bulunan Mektebetü'l-Evkaf kütüphanesinde bulunmaktadır.

54. Şerhu Risâle fî Adâbi Kırâeti'l-Kur'ân²⁰⁸

55. Şerhu Ferâizi'l-Halîmî²⁰⁹

56. El-Fetâva's-Suğrâ²¹⁰

57. Kurretü'l-Ayn bi Beyani Enne'd-Teberrua la Yubtiluhu'd-Deyn²¹¹

İbn Hacer el-Heytemî, kendi çağdaşı âlimlerden olan Vecihüddîn Abdurrahman b. Ziyad el-Gaysî (v.975/1568)'ın borçlunun sadaka vermesinin batıl olduğunu onun hibesinin ve vakfının doğru olmadığı üzerine fetva verdiğini duymuş ve bu fetvayı kabul etmemiştir.

İbn Ziyâd, İbn Hacer el-Heytemî'nin bu fetvayı inkâr ettiğini duyduğunda ona reddiye olarak bir eser kaleme alır. Bu kitabı yazmakla kalmaz kendi görüşünün en doğru ve isabetli olduğunu diğerlerinin ise görüşlerinin yanlış olduğunu savunur.

İbn Hacer el-Heytemî, İbn Ziyâd'ın bu ısrarını ve fetvası üzerine kitap yazdığını görünce o da bir kitap kaleme alır. Kendisi şöyle der: "*O zaman aklıma bu konu ile alakalı isabetli olarak gördüğüm görüşü telif etmek geldi. Bu düşündüğüm şeye başlayarak yazacağım kitabın adını 'Kurratü'l Ayn bi Beyâni Enne'd-'Teberrua la Yubtiluhü'd-Deyn' koydum.*"

İbn Hacer el-Heytemî bu kitabı yazarken şöyle bir yol takip etmiştir:

²⁰⁶ el-Mirdâd, *el-Muhtasar*, 123.

²⁰⁷ el-Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, VI, 157; es-Seyfî, *Nefaisu'd-Dürer*, 61

²⁰⁸ Bağdat Vakıflar Kütüphanesinde (nr. 2/2806) yazması mevcuttur.

²⁰⁹ Mekke-i Mükerrreme Kütüphanesinde (nr. 19/507) bir nüshası bulunmaktadır.

²¹⁰ el-Mirdâd, *el-Muhtasar*, 124.

²¹¹ es-Seyfî, *Nefaisu'd-Dürer*, 51.

- 1- Öncelikle İbn Hacer el-Heytemî, İbn Ziyâd'ın ilmini ve faziletini itiraf etmiştir. Hatta onu amil bir âlim yani ilmiyle amel eden bir âlim olarak vasıflandırmıştır. Onun ictihadda çok yüksek seviyelere yükseldiğini belirtmiştir. Bundan dolayı İbn Ziyâd'ın bu görüşünde ısrarcı olmasını ve bunun üzerine bir telif kaleme almasını onun tarafından bir zillet olduğunu ifade etmiştir.
- 2- İbn Ziyad'ın ilmini ve ictihadını takdir etmesine rağmen onun bu fetvasını kabul etmemekle karşılık vermiştir. Sonra İbn Ziyad'a reddiye olarak söz konusu kitabını yazmıştır.
- 3- İbn Hacer el-Heytemî ictihat rütbesine ulaşsalar bile âlimlere tarafgirlik yapmamayı bu ümmetin en büyük meziyetlerinden olduğunu savunmuştur. Bu tutumla Ehl-i Kitab'ın tamamen zıddına bir tutum içine girdiği görülmektedir. Çünkü onlar bunu yapmayarak kitaplarının tahrif olmasıyla yüz yüze kalmışlardır.
- 4- İbn Hacer el-Heytemî borçlunun malı hacr edilemediği sürece sadaka verebileceği görüşünü savunmaya başladı. Çünkü borç zimmetle alakalı bir şeydir malın ayniyle değil.
- 5- İbn Hacer el-Heytemî görüşünü her eserinde kullandığı yöntem olarak Şâfiî ve diğer mezheplerin âlimlerine dayandırarak destekleme yoluna gitmiştir.
- 6- Buna muhalif görüşleri kural dışı görüşler olarak itibar etmiştir.
- 7- İbn Hacer el-Heytemî görüşünü savunurken istitratlara girerek tekrarlar yapmıştır.
- 8- İbn Hacer el-Heytemî'nin ibarelerinin anlaşılması için derin bir düşünmeye ve aklı çalıştırmaya ihtiyaç vardır.
- 9- Çok defa faraziyatlar yaparak ve bu üsluptan yararlanarak bunlara cevaplar vererek kendi görüşünü temellendirir. Yani, şayet şöyle dersem... Şöyle derdim şeklinde üslup kullanır.
- 10- Bu eserde bölümlendirme yapılmamıştır. Kitap daha çok soru cevap üslubunda olduğu için numaralandırılmaldan faydalanılmıştır. Fukahanın

görüşlerini naklederken; El İbaretu'l Ūla, El İbaretu's-Saniye... şeklinde ifade etmiştir.²¹²

58. Sebetü'l-İmam Şeyhü'l-İslam İbn Hacer el-Heytemî el-Mekki eş-Şâfiî.

Bu kitabın İbn Hacer el-Heytemî'ye nispeti sabittir. Öğrencileri Fakihî ve es-Seyfî, hocaları hakkında kaleme aldıkları biyografilerde bu kitabı ona dayandırmışlardır. el-Fakihî şöyle demiştir: *“Bu başlığı tamamladığım zaman (yazdığı biyografi) onun yazarken kendi mübarek hattıyla numaralandırılmış halde yazdığı şeyhlerine geldiğimde, gördüm ki kendisinin biyografisini kendi makamına yaraşır bir üslupla yazmış. Bu kitapta kendi biyografilerini yazan öncü imamlara uymuştur. İslam'ın üç Şeyhul İslam'ı gibi; Hafız Şihab İbn Hacer, Hafız es-Süyûtî ve Hafız es-Sehâvî. Bu üç imam imamlıkta ne güzeldiler”*²¹³

Birçok âlim ve müellif bu kitabı zikretmiş ve bunu İbn Hacer el-Heytemî'ye dayandırmıştır. Hepsinin ismini zikretmeden eserin yazılış hikâyesine, kitabın içeriği ve muhtevasına daha çok eğilmek istiyoruz.

İbn Hacer el-Heytemî bu kitabı Mekke'nin Hanefî mezhebine tabi kadısı İmam Ahmed b. Muhammed'in isteğiyle yazmıştır. İmam Ahmed b. Muhammed biyografi kitaplarından anlaşıldığı üzere daha çok Nişancızade adıyla tanınmıştır.²¹⁴ Kendisi İbn Hacer el-Heytemî'nin yanında Sahih-i Buharî kitabını okurken bu türden bir kitap yazması talebinde bulunmuştur. Ondan Kütüb-ü Sitte'deki müsnedlerini ve bazı meşhur Meacim ve Mesanidleri yazmasını istemiştir. O da bu isteği geri çevirmeyerek hadis ilminin yayılması için tüm senetleri yazmıştır.

- 1- Mukaddimesinde isnat hadis ilmi ve bu ilmin ehli olanların faziletini tafsilatlı bir şekilde anlatır. Sonra Allah'ın (cc), ilim tahsil yolunda ona sunduğu yardımını ve ona bilgin ve arif hocaların yanında okuma lütfunu bahşetmesini ifade eder. Sonra henüz 20 yaşına varmadan bu âlimlerden icazetler aldığını anlatır. Burada kısacası kendi hayatından bilgiler verir ve Fakihî'nin bu kitap hakkında *“Kendi biyografisini kendisi yazmıştır”* ifadesi buradan gelir.

²¹² el-Heytemî, *Kurretü'l-Ayn bi Beyani Enne'd-Teberrua la Yubtiluhu'd-Deyn*, (thk. Eş-şeyh İzzuddin Muhammed Tunî), Vezaretu'l Evkaf Ve's-Şuun'l İslamiyye, Kuveyt 1993, 14-15

²¹³ el-Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, Tercumetu İbn Hacer el-Heytemî lil Fakihî, Mektebetü'l-İslamiyye, 3.

²¹⁴ İbn İmad, *Şezerat Ezzeheb*, VIII, 4-9.

- 2- Eserinde Müselsel hadislerine kadar kendi senetlerini anlatmıştır. Buna örnek olarak Rahmet ve Musafaha Müselseli verilebilir.
- 3- Tasavvuf hırkasıyla alakalı senetlerini anlatmış bununla birlikte hırkayla alakalı meselelerden bahsetmiştir.
- 4- Fıkıh ve Usûlünün silsilesini anlatmıştır.
- 5- Sünnet divanlarına dair senetlerini anlatmıştır.
- 6- İmamlardan bir gruba yazdığı eserlerine dair senedlerini anlatmıştır.²¹⁵

1.4.3. Hadis İlmi Üzerine Yazdığı Eserler

- 1- el-Erbaûn el-Adliyye (el-Erba'ûne'l- 'adliyye ve el-Fezâilu'l-Kâmile li Zevi'l-Vilâyâtî'l-Âdile)²¹⁶
- 2- 2- Fethu'l-Îlâh fî Şerhi'l-Miškât²¹⁷
- 3- el-Erbaûne fî'l-Cihad²¹⁸
- 4- el-İfsâh an Ehâdisi'n-Nikâh.²¹⁹
- 5- el-Îzâh Şerhu Ehâdisi'n-Nikâh.
- 6- Cemru'l-Ğedâ limen Tevellâ'l-Kadâ.²²⁰
- 7- el-İdâh ve'l-Beyân limâ Cae fî Leyleti'n-Nisfi min Şa'bân²²¹
- 8- İlsâku 'Uvâri'l-Hevesi bi men lem Yefhemi'l-İdtirâbe fî Hadîsi'l-Besmele 'an Enes²²²
- 9- Şerhu Ahâdisi'n-Nebeviyye²²³
- 10- Zeyâid 'alâ Süneni İbn Mâce²²⁴

1.4.4. Akâid-Kelam İlmi Üzerine Eserleri

- 1- el-İ'lam bi Kavâtii'l-İslâm²²⁵

²¹⁵ el-Heytemî, *Sebetu'l-İmam Şeyhu'l-İslâm İbn Hacer el-Heytemî el-Mekki eş-Şâfiî*. (Thk. Reşid Emced) Daru'l-Feth, Amman 2014.

²¹⁶ es-Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, 45.

²¹⁷ es-Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, 45; el-Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc bi Şerhi'l-Minhâc*, I-II, 53-138.

²¹⁸ el-Kettânî, *Fihrisu'l-Fehâris*, I, 339.

²¹⁹ es-Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, 45.

²²⁰ el-Kettânî, *Fihrisu'l-Fehâris*, I, 339.

²²¹ el-Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc bi-Şerhi'l-Minhâc*, el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ Kahire 1938. II, 239.

²²² el-Heytemî, *Fethu'l-Cevâd bi-Şerhi'l-Minhâc* I-III, (thk, Abdulleif Hasan Abdurrahman), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005. I, 121; es-Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, 46

²²³ Reşid, *el-Heytemî ve Eseruhu fî'l-Fikhi's-Şâfiî*, 68.

²²⁴ el-Bağdâdî, *Hedîyyetu'l-'ârifîn*, I, 146.

- 2- es-Savâ 'ilu'l-Muhrika 'alâ Ehli'b-Bida 'i ve'd-Dalâli ve'z-Zendaka²²⁶
- 3- Tathîrû'l-Cenân ve'l-Lisân²²⁷
- 4- el-Kavlû'l-Muhtasar fî Alâmâtî'l-Mehdî'yyi el-Muntazar²²⁸
- 5- Risâletü'l-Kader.²²⁹
- 6- Beyanu Hakkiyyeti Hilâfeti's-Sıddîk ve İmâreti İbni'l-Hattâb²³⁰
- 7- el-Kelâm 'alâ Vâlideyi'n-Nebî²³¹
- 8- ed-Düreru'z-Zâhira fî Keşfi Beyânî'l-Âhira²³²
- 9- Manzûmetün fî' Usûli'd-Dîn²³³
- 11- Risâletün fî'n-Nübüvve²³⁴
- 12- İtmâmü'n-Ni'me 'ale'l- 'Âlemi bi Mevlidi Seyyidi Veledi Âdem²³⁵
- 13- Şerhu Âkîdeti li İbni'l- 'Irâkî²³⁶
- 14- er-Rûh Fî'l-Berzah ve's-Suâlu'l-Melekeyni ve mâ İsmuhumâ²³⁷
- 15- Şerhu Manzûmetihi fî Usûli'd-dîn²³⁸
- 16- Zeyl es-Sayâikü'l-Muhrika²³⁹
- 17- et-Tatavu' ve Sifâtullâhi Te'âlâ²⁴⁰
- 18- Tenbîhü'l-Ahvâr²⁴¹
- 19- Şerhu İbn Hacer ala Ayni İlm'l-lezi Huve Muhtasaru li Kitabi'l-İhya li'l İmam Gazâlî²⁴²
- 20- en-Nefehatü'l-Mekkiyye²⁴³

²²⁵ el-Heytemî *el-Fetâva'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, II, 86; *el-Fetâva el-hadisiyye*, Darül Ma'rife, Beyrut, 201; İbnu'l-İmâd, *Sezerâtu'z-Zeheb*, VII, 371.

²²⁶ el-Kettânî, *Fihrisu'l-Fehâris*, I, 339.

²²⁷ Abdullatîf Abdulvehhâb tarafından Kahire şehrinde 1965 yılında Ebû Abdurrahmân el-Mısırî el-Eserî tarafından Tanta'da 1992 yılında basılıp yayınlanmıştır.

²²⁸ el-Kettânî, *Fihrisi'l-Feharis*, 339

²²⁹ el-Cezzâr, *İbn Hacer el-Heytemî*, 204.

²³⁰ el-Heytemî Şehabuddîn Ahmed İbn Hacer, *es-Savâ'iku'l-Muhrikâ (thk Ebû AbdullahMustafa b. el-Adevî)*, Mektebetu Feyyâz, el-Mansûra, 2008, 39.

²³¹ el-Hîla, Muhammed Habibi, *et-Târih ve'l-Müerrihûn bi Mekke mine'l-Karni's-Sâlisi'l-Hicrî*, Müessesetu'l-Furkân, Mekke 1994, 220.

²³² ez-Ziriklî, *el-A'lam*, I, 234, VII, 267.

²³³ el-Ayderûsî, *en-Nuru's-Sâfir*, 395.

²³⁴ Reşîd, Emced, *el-Heytemî ve ve Eseruhu fî'l-Fıkhi's-Şâfiî*, 70.

²³⁵ es-Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, 62.

²³⁶ es-Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, 66.

²³⁷ Reşîd, Emced, *el-Heytemî ve Eseruhu fî'l-Fıkhi's-Şâfiî*, 70.

²³⁸ es-Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, 64; el-Mirdâd, *el-Muhtasar*, 123.

²³⁹ el-Hîla, *et-Târih ve'l-Muarrihûn*, 223.

²⁴⁰ Reşîd, Emced, *el-Heytemî ve Ârâhu'l-Fıkhiyye*, 71.

²⁴¹ el-Bağdâdî, *Hedîyyetu'l-Ârifîn*, I, 146.

²⁴² el-Ayderûsî *en-Nuru's-Sâfir*, 291.

1.4.5. Ahlak ve Tasavvuf Üzerine Yazdığı Eserler

1. Tathîrû'l- 'Aybe min Denesi'l-Ğiybe²⁴⁴
2. Esna'l-Metâlib fî sılet'il-Ekârib²⁴⁵
3. İnâfe fî's-Sadaketi ve'z-Ziyâfe²⁴⁶
4. el-Muhâsamatu fî Emri'd-Dünyâ²⁴⁷
5. Edebu'l-Mu'allim ve'l-Muta'allim²⁴⁸
6. el-İstiğfâr mine's-Siva²⁴⁹
7. Nasihatü'l-Mülûk²⁵⁰
8. Şerhü'l- 'Avârif²⁵¹
9. Risâletün fî Zelzeleti'l-Ard²⁵²
10. Şerhu 'alâ 'Ayni'l-İlm²⁵³
11. Tekfirü'l-Kebâir.²⁵⁴
12. Et-Taarruf fî'l-Asleyn ve't-Tasavvuf²⁵⁵
13. Sa'âdetü'd-Dâreyn fî Sulhi'l-Eheveyn²⁵⁶
14. Tuhfetü'z-Zuvvâr ila Kabri'n-Nebiyyi'l-Muhtâr²⁵⁷
15. Tahrîrû'l-Makâl fî Âdâbi'l- Ahkâm ve'l Fevâid Yehtâcu ileyhâ Mueddibü'l- Etfâl²⁵⁸
16. Tahzîrus'Sikât an Ekli'l-Kât²⁵⁹

1.4.6. Siyer, Biyografi, Tarih Üzerine Yazdığı Eserleri

1. El-Hayrâtü'l-Hisân fî Menâkibi'l-İmâmi'l-A'zam Ebû Hanîfe en-Nu'mân²⁶⁰

²⁴³ es-Seyfî, *Nefâisu'd-Dürrer*, 63.

²⁴⁴ el-Bağdadî, *İdâhu'l-Meknûn*, I, 158

²⁴⁵ el-Heytemî, *el-Minehi'l-Mekkiye*, 242.

²⁴⁶ es-Seyfî, *Nefâisu'd-Dürrer*, 46.

²⁴⁷ es-Seyfî, *Nefâisu'd-Dürrer*, 46.

²⁴⁸ es-Seyfî, *Nefâisu'd-Dürrer*, 61.

²⁴⁹ es-Seyfî, *Nefâisu'd-Dürrer*, 66.

²⁵⁰ ez-Ziriklî el-A'lâm, I, 234; el-Ayderûsî, *en-Nuru's-Sâfir*, 395,

²⁵¹ es-Seyfî, *Nefâisu'd-Dürrer*, 67.

²⁵² Hacı Halife, Mustafa b. Abdillâh Kâtip Çelebi el-Kostantinî, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Funûn*, I-VI, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat 1941. Daru İhyau'd-Turasu'l-Arabiyyi, Beyrut 1941, I, 360.

²⁵³ el-Heytemî, *el-Hayrât'l-Hisân*, 14, 18; el-Ayderûsî, *en-Nurüs-Sâfir*, 395.

²⁵⁴ el-Cezzâr, *İbn Hacer el-Heytemî*, 200.

²⁵⁵ Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", XIX, 533.

²⁵⁶ es-Seyfî, *Nefâis'd-Dürrer*, 46.

²⁵⁷ ez-Ziriklî, *el- 'Alâm*, I, 206.

²⁵⁸ el-Bağdadî, *İdâhu'l-Meknûn*, I, 146.

²⁵⁹ el-Heytemî, *Kitabü'z-Zevacir an İktirafu'l Kebair*, I, 212; el-Ayderûsî, *en-Nuru's-Sâfir*, 219.

2. El-Cevherü'l-Münazzam fî Ziyârat'l-Kabri'l-Muazzami'l Mûkerrem²⁶¹
3. Tuhfetu'z-Züvvâr ila Kabri'n-Nebiyi'l-Muhtâr.²⁶²
4. Ed-Dürü'l-Mendûd fî's-Salâti ve's-Selâm alâ Sâhibi Makâmî'l-Mahmûd.²⁶³
5. Mevlidü'n-Nebî²⁶⁴
6. Eşrafü'l-Mesâil ilâ Fehmi's-Şemâil²⁶⁵
7. En-Nimetü'l-Kübrâ ale'l-Âlemi bi Mevlidi Seyyidi benî Âdem.²⁶⁶
8. Meblağü'l-Ereb fî Fahri'l-Arab.²⁶⁷
9. İthâfu İhvânî's-Safâ bi Nubez min Ahbâri'l-hulefâ²⁶⁸ veya Târîhu İhvânî's-safâ bi Nubez min Ahbâri'l-Hulefâ²⁶⁹
10. El-Menâhilü'l-Azbe fî Islâhi mâ Vehâ Mine'l-Ka'be.²⁷⁰
11. El-İcâze (Mu'cemu Şuyûhi İbni Haer el-Heytemî).²⁷¹
12. El-İsrâ ve'l Mi'rac.²⁷²
13. Ma'denü'l-Yevâkit el- Multami'a fî Menâkibi'l-Eimmeti'l-Erba'a²⁷³
14. En-Ni'metü'l-Kübrâ 'ale'l- 'Âlemi bi Mevlidi Seyyidi Benî Âdem²⁷⁴
15. Tathîru'l-Cinânî ve'l-Lisân ani'l-Havdi ve't-Tefevuh bi Selebi Mu'âviye ma'a'l-Mehdhi'l-Celî ve İsbâtî'l-Hakki'l- 'Ali li Mevlânâ Emiri'l-Mü'minîn Ali²⁷⁵

1.4.7. Nahiv ilmi üzerine yazdığı eserler

1. Şerhü Elfıyeti İbn-i Mâlik.²⁷⁶
2. Manzumetu el-Ecrumiyye²⁷⁷

²⁶⁰ el-Kettânî, *Fihrisu'l-feharis*, I, 337; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 234.

²⁶¹ el-Bâğdâdî, *Hedîyetu'l-Ârifîn*, I, 146.

²⁶² es- Seyyid Ebû Ömer, Tanta, 1992'de basılmıştır. Ayrıca Seyyid Ebû Amr tarafından tahkik edilmiş ve Daru's-Sahabetu li't-Turas yayınevi tarafından 1992'de Mısır'da basılmıştır.

²⁶³ el-Ğezzi, *el-Kevakibü's-Saire*, III, 12.

²⁶⁴ el-Mirdâd, *el-Muhtasar*, 520.

²⁶⁵ el-Ayderûsî, en-Nuru's-Sâfir, 395.

²⁶⁶ el-Lemyâ, *İbn Hacer el-Mekki ve Cuhûduhu fî Kitâbeti't-Tarîhiyye*, II, 366-367.

²⁶⁷ es-Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, 46.

²⁶⁸ Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî" md. *DİA*. TDV Yayınları, XIX, 533.

²⁶⁹ el- Cezzâr, İbn Hacer el-Heytemî, 199.

²⁷⁰ el-Mirdâd, *el-Muhtasar*, 520.

²⁷¹ Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", md. *DİA*. TDV Yayınları, XIX, 533; Reşid, Emced, Sebetu'l-İmâm Şeyhu'l-İslâm İbn Haer el-Heytemî adıyla tahkik etmiş, Dâru'l-Feth tarafından 2014 yılında basılmıştır.

²⁷² es-Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, 60.

²⁷³ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 234.

²⁷⁴ el-Lemyâ, *İbn Hacer el-Mekki ve Cuhûduhu fî Kitâbeti't-Tarîhiyye*, II, 366-376

²⁷⁵ el-Kettânî *Fihrisu'l-Fehâris*, I, 393.

²⁷⁶ el-Heytemî, *Mukaddime el-Fetava el-Fikhiyye*, I. 4.

İKİNCİ BÖLÜM

İBN HACER EL-HEYTEMÎ'NİN ŞÂFÎÎ FIKHINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

2.1. İBN HACER EL-HEYTEMÎ'NİN ŞÂFÎÎ USÛLÜ'L-FIKİH İLMİNDEKİ YERİ

Hız. Peygamber (sav) ve sahabe döneminde usûl terimleri kullanılmış fakat usûlû'l-fıkıh müstakil bir ilim haline gelmemiştir. Usûlû'l-fıkıh ilminin doğuşu hicrî ikinci asra denk gelmektedir. Günümüzdeki usûl kitaplarında geçen birçok terim ve esaslar hicri ikinci asırdan sonra ortaya çıkmaya başladı. Müctehidler bir meselede hüküm verdikleri zaman hükmün deliline ve bu delilden istifade şeklini de belirtmekteydi. Delilden istifade şekilleri vardı ve kullanılmakta idi. Ancak bu ilmin esasları müstakil eserlerde bir araya getirilmiş değildi. Fıkıhın diğer konuları arasında serpili bir vaziyette kalmıştı.

Usûlû'l-fıkıh ilmi üzerine ilk eser İbn Nedîm'in (v.438/1046) bize aktardığına göre İmam Ebû Yusuf tarafından kaleme alınmış fakat bu eser günümüze ulaşmamıştır. Usûlû'l-fıkıh alanında günümüze kadar ulaşan en eski eser, İmam Şâfiî'nin er-Risâle adlı eseridir. Bu yüzden o, fıkıh usûlü ilminin kurucusu olarak bilinmektedir.²⁷⁸

İmam Şâfiî, “er-Risâle” ismiyle usûlû'l-fıkıh ilmi üzerine ilk eseri yazmıştır. Ondan sonra gelen alimler onun açtığı bu yolda kendi mezheplerinin fıkhi meseleleri çözerken kullandıkları metodoloji üzerine pek çok eser kaleme almışlardır. Bu bağlamda er-Risâle bilinen ilk eser olup elimize tam metin olarak ulaşması cihetiyle büyük bir önem taşımaktadır. İmam Şâfiî'den sonra Şâfiî mezhebinde Ebu İshak eş-Şîrâzî (v. 476/1083), İmamü'l-Harameyn el-Cüveynî, Hücetü'l-İslam Ebu Hâmid Muhammed el-Gazzâlî (v.505/1111), Fahreddin er-Razî, Seyfeddin el-Amidî, Kadı Beydavî gibi büyük usûl âlimleri yetişmiştir. Şâfiî üleması genelde mütekellimin metodu üzerine usûl kitapları kaleme almış ve bu metodun en iyi temsilcileri genelde Şâfiî âlimleri olmuştur. Bu bağlamda İmam Şâfiî'nin “er-Risâle”si, İmam Cüveynî'nin

²⁷⁷ el- Seyfî, *Nefâisu'd-Dürer*, 64.

²⁷⁸ Hacî Halîfe, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Funûn*, 110; Taşköprülüzade Ahmet Efendi, *Mevzûatu'l-Ulûm*, Derseade Matbaası, 1895, 634.

“*el-Vârâkat*”’ı, İmam Gazzâlî’nin “*el-Mustâsfa*”’sı, Râzî’nin “*el-Mâhsul*”’ü, Amidî’nin “*el-İhkâm*”’ı gerçekten her biri diğerinden değerli eserlerdir.

Şâfiî usûlcülerinin diğer usûlcülerle üzerinde ittifak ettikleri deliller: Kuran, Sünnet, İcmâ ve Kıyas delilleridir. Her birinin delil olma konusunda mezhepler arasında detaylarda bazı ihtilaflar olsa da her dört mezhepte bu dört ana delilin hücciyet değeri konusunda ittifak etmişlerdir.

İbn Hacer el-Heytemî usûlü’l-fıkıh alanında yazdığı “*et-Ta’arrüf fi’l-Asleyn ve’t-Tasavvuf*” isimli eseri incelediğinde önceki Şâfiî usûlcülerinin ve diğer mezhep usûlcülerinin üzerinde ittifak ettikleri dört ana delil ile eserine başladığı görülür. İbn Hacer el-Heytemî, eserinin usûlü’l-fıkıh ilmiyle alakalı bahse öncelikli olarak iki temel başlık ile başlamaktadır. İlk bölüm, üzerlerinde ittifak edilmiş fıkıhın delilleri hakkındadır. Bu delillerde: Kur’an, Sünnet, İcmâ ve Kıyas’tan oluşmaktadır.

İbn Hacer el-Heytemî’nin Şâfiî usûlü’l-fıkıh ilmindeki yerini ortaya koymak için öncelikli olarak İmam Şâfiî’nin ve bu alanda eser yazmış bazı Şâfiî mezhep âlimlerinin görüşlerine yer vereceğiz. Daha sonrada İbn Hacer el-Heytemî’nin görüşlerini ortaya koyacağız. Bu bölümün sonunda ise ortaya konan bilgiler çerçevesinde İbn Hacer El-Heytemî’nin Şâfiî usûlü’l-fıkıh ilmindeki yeri konusunda genel bir değerlendirme yapacağız.

2.1.1. Kur’an

Cumhura göre ayetlerin mana açısından delalet ettiği şeyler şunlardır:

1- Açık Lafızlar

a-Zahir

b-Nass

c- Muhkem

2- Kapalı Lafızlar

a-Mücmel

b-Müteşabih

Ayetlerin mana açısından delalet ettiği şeyleri açıklamaya çalışalım:

1- Açık Lafızlar

Zâhir

İmam Şâfiî Zahir lafzını eserlerinde çok kullanmış ama bu kavrama has bir tarif kullanmamıştır. İmam Şâfiî'nin usûl üzere yazdığı “*er-Risale*” adlı eserinde zahir kavramının Arapların, dışarıdan birilerinin açıklamasına gerek duymadan ilk anladığı şeydir. İmam Şâfiî bu doğrultuda şöyle der: “*Allah (cc) gönderdiği kitabında Araplara kendi dilleriyle hitap etmiştir. Onlar bu dilin manalarını bilirler. Onların bu dilin manalarını bilmeleri, lisanlarının genişliğini gösterir. Allah (cc) bir şeyi amm (genel) ve zahir (açık) bir hitap ile bildirir. Bununla da amm ve zahir olan mana murad edilir. Bu hitap tarzında herhangi bir açıklamaya ihtiyaç olmaz.*” İmam Şâfiî burada direkt zahirin terim anlamını vermese bile ifadeleriyle zâhirin kavramsal anlamını dolaylı da olsa ortaya koymaktadır.²⁷⁹

İmam Gazzâlî Mütetekellimin metoduna göre kaleme alınmış üsul kitaplarında açık lafızların zahir ve nass olarak iki kısma ayrıldığını ifade eder. Te’vile açık olmayanların nas kavramıyla, te’vile açık olanlar ise zahir kavramıyla dile getirildiğini söyler.

İmam Gazzâlî nass kavramının âlimler tarafından üç farklı anlamda kullanıldığını ifade eder Bunlar:

1-Zâhir

İmam Gazzâlî zâhir kavramının nass olarak ifade edilme ve isimlendirilmesi İmam Şâfiî tarafından yapıldığını ifade eder. Bu isimlendirme sözlük anlamına da aynı zamanda uygun düşmektedir.

2-Başka ihtimale açık olmayan lafız

İmam Gazzâlî âlimler arasında en yaygın ve en tutarlı şekilde kullanılan nass çeşidinin bu olduğunu ifade eder. Örnek olarak “beş” lafzı bu şekildedir. Bu lafızın ne dört nede altı sayısı olma ihtimali yoktur.

3-Herhangi bir delilin desteklediği makbul bir ihtimalin söz konusu olmadığı lafız

²⁷⁹ eş- Şâfiî, Muhammed b. İdris, *Er-Risale (İslam Hukukunun Kaynakları)* (Çev. Prof. Dr. Abdulkadir Şener, Prof. Dr. İbrahim Çalışkan), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018 Ankara, 31

İmam Gazzâlî: “*Delilin desteklemediği ihtimal lafzı nass olmaktan çıkarmaz*” der.²⁸⁰

Nass

İmam Şâfiî kendisine Nass ve Cümle (Mücmel) nedir? hakkında sorulan soruya şöyle cevap vermiştir: “*Nass, Allah’ın (cc) bizzat nass ile helal ya da haram kıldığı şeydir.*” İmam Şâfiî abdest alma emrini ve nikâh emrini birer nass ifade eden emirler olarak kabul eder. Bunun yanında İmam Şâfiî Cümle (Mücmel) kavramını da şöyle açıklar: Allah’ın (cc) mücmel olarak farz kılıp, Allah Resul’ünün (sav) miktarını, nasıllığını beyan ettiği hükümlerdir. Namaz, zekât ve hac gibi.²⁸¹

İmam Gazzâlî Nass’ı şöyle tarif eder: “*Te’vil ihtimali taşımayan lafızdır. Zahir ise te’vil ihtimali taşıyan lafızdır.*”²⁸²

Muhkem

İmam Şâfiî usûl üzerine kaleme aldığı hiçbir eserinde Muhkem kavramını zikretmez. Bunun yanında kendisinin kullandığı Nass ve Zahir kavramlarının ıstılahi anlamlarından bu kavramları “Muhkem” sınıfında değerlendirdiği sonucuna varabiliriz. Kısaca Muhkem kavramı Nass ve Zahir kavramlarının ıstılah halini almıştır.

İmam Gazzâlî Muhkem’in iki anlamı olduğunu ifade ederek bu iki tanımı şöyle anlatır: “*Muhkem’in iki anlamı vardır;*

1-*Hiçbir surette kendisinde işkâl ve ihtimal söz konusu olmayan açık anlamdır. Müteşabihte ise birkaç anlam söz konusudur.*

2-*Zahire göre ya da hiç kimsenin karşı çıkmadığı ve tartışmadığı bir te’vile göre, düzgün bir anlam ifade edecek şekilde düzenlenmiş sözdür. Fakat bu anlamdaki muhkemin mukabili, müteşabih değil ‘bozuk (fasid)’ ve ‘karışık’tır.*”²⁸³

²⁸⁰ el-Gâzzâlî, Ebi Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, *El-Müstasfâ min İlmi’l-Ûsul*, (thk. Hamza b. Züheyr Hafız), IV, Şirketü’l-Medinetü’l-Münevvere, 1997 Medine, III, 38-59

²⁸¹ eş-Şâfiî, *er-Risale*, 105, 490.

²⁸² el-Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, III, 84.

²⁸³ el-Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, III, 29.

2-Kapalı lafızlar

Mücmel

İmam Şâfiî Cümle (Mücmel) kavramını da şöyle açıklar: Allah'ın (cc) mücmel olarak farz kılıp, Allah Resul'ünün (sav) miktarını, nasıllığını beyan ettiği hükümlerdir. Namaz, zekât ve hac gibi.²⁸⁴

İmam Gazzâlî birbirine eşit birden fazla anlama gelip bunlardan hangisinin tercih edileceğini gösteren bir karine bulunmayan lafza mücmel der.²⁸⁵

Müteşabih

İmam Şâfiî usûl anlayışında müteşabih kavramı yer almaz. Kendisi böyle bir lafzı özel olarak eserlerinde zikretmemiştir. İmam Şâfiî kapalı lafız olarak sadece “mücmel” lafzıyla birlikte zikretmiştir. Fakat kendisinden sonra gelen Şâfiî üleması müteşabih kavramını kullanarak usûlü'l-fıkıh literatürüne yerleştirmişlerdir. İbn Hacer el-Heytemî'de eserinde bu kavrama yer vermektedir.

İmam Gazzâlî'nin bu konudaki görüşünü yukarıda zikrettik. Bunun yanında Muhkem ve müteşabihin Kur'an da yer aldığını ifade eder ve örnek olarak Al-i İmran suresinin 7. Ayetini örnek gösterir.²⁸⁶

Âmm

İmam Şâfiî âmm lafızlarını şöyle bir tasnife tabi tutar:

1-Zahiri âmm olan ve hass'ı da içine alan ayetler

2-Zahiri âmm olan ve hem umum hem de husus ifade eden ayetler

3-Zahiri âmm olduğu halde tamamıyla hâss murad eden ayetler

İmam Gazzâlî âmm kavramını şöyle tarif eder: “İki ve daha fazla şeye bir/aynı yönden delalet eden lafızdır. *Er-rical* (adamlar), *el-Müşrikun* (müşrikler) ve ‘Eve her girene bir dirhem ver’ lafızları ve benzerleri böyledir.”²⁸⁷

²⁸⁴ eş-Şâfiî, *er-Risale*, 105, 490.

²⁸⁵ el-Gazzâlî, *el-Müstasfa*, III, 27.

²⁸⁶ el-Gazzâlî, *El-Müstasfa*, III, 29.

²⁸⁷ el-Gazzâlî, *El-Müstasfa*, III, 212.

Hâss

İmam Şâfiî hâss kavramını şu şekilde tanımlar: “*Hâss, âmm hükmün içerisinde çıkarılandır.*” Hâss kavramı için yine şu ifadeleri kullanır: “*Bir ayetin hâss kategorisine dâhil edilebilmesi için, mutlaka ya kitap ve sünnetten ya ikisinden birinden bu muhtemel (hâss) anlamın kast edildiğine dair bir delalet bulunması gerekir. Aksi takdirde tahsis ihtimaline varılamaz.*”²⁸⁸

İmam Şâfiî âmm ve hâss kavramlarının Kur’an’daki ifade şekillerini şöyle açıklar: “*Allah (cc) gönderdiği kitabında Araplara kendi dilleriyle hitap etmiştir. Onlar bu dilin manalarını bilirler. Onların bu dilin manalarını bilmeleri, lisanlarının genişliğini gösterir. Allah (cc) bir şeyi amm (genel) ve zahir (açık) bir hitap ile bildirir. Bununla da amm ve zahir olan mana murad edilir. Bu hitap tarzında herhangi bir açıklamaya ihtiyaç olmaz. Bazen de Allah (cc) bir şeyi âmm ve zahir bir hitap ile bildirir. Bununla da âmm murad edilir. Hâss da ona dâhil olur. Bundan da ifade edilen şeyin bir kısmının murad edildiği anlaşılır. Bazı hallerde ise, âmm ve zahir bir hitap ile bildirilir. Bununla sadece hâss murad edilir. Bazı hallerde de zahir ile hitap edilir. Bununla da başka bir şeyin murad edildiği onun siyakından anlaşılır. Kelamın evvelinde, ortasında ve sonun da bunlardan hangisinin murad edildiğini bildiren bir şey vardır.*”²⁸⁹

İmam Gazzâlî kelam metodunu benimseyen kelimcilerin benimsediği tanımları kabul eder ve hâss’ı şöyle tanımlar: “*İçerdiği mana sebebiyle diğer birtakım manaların kendisine giremediği lafızdır.*”

İmam Gazzâlî bu tanıma getirdiği bir örnekle açıklık getirir ve der ki: “*el-mü’minun lafzı tek tek mü’minlere nisbetle âmmidir. Mü’minlerin hepsine nispetle ise hâss’tır. Çünkü bu lafız, müşrikleri değil, mü’minleri içine almaktadır. Dolayısıyla bu lafız, içine aldığı şeyleri kapsamaması açısından âmm, sadece içine aldığı şeyleri kapsayıp içine almadığı şeyleri kapsamaması açısından hâss olarak adlandırılmaktadır.*”²⁹⁰

Mutlak ve Mukayyed

İmam Şâfiî usûl eserlerinde mutlak kavramını kullanır. Mukayyed kavramını ise direk olarak kullanmamıştır. Usûl âlimleri daha sonra kullandığı bazı ifadelerden İmam

²⁸⁸ eş-Şâfiî, *Er-Risale*, 121, 558.

²⁸⁹ eş-Şâfiî, *er-Risale*, 31, 173.

²⁹⁰ el-Gazzâlî, *el-Müstasfa*, III, 213.

Şâfiî'nin mukayyed kavramını kastettiğini söylerler. Örnek verecek olursak; Bakara suresi 196. Ayetteki ” فان احصرتم ” şart ifadesinin fıkhi tefsirinde İmam Şâfiî ayetteki ‘ihsar’ durumunun mutlak olarak zikredildiğini ve tahsis edildiğini belirterek mukayyed kavramı yerine tahsis kavramını kullanmıştır.²⁹¹

Fahreddin er-Razî mutlak kavramını şöyle açıklar: “Her şeyin bir hakikati (mahiyeti) vardır. Mesela insana sadece insan olmasından dolayı insan denilmiştir. Her ne kadar insan mefhumu tek veya çok olmasından ayrı düşünülemezse de insanın tek veya çok olması ya da olmaması onun hakikatinden ayrı mefhumlardır. Dolayısıyla sadece mahiyet belirtmek üzere bir şeyin hakikatine delalet eden ve hakikatin ister olumlu isterse olumsuz kayıtlarından herhangi birine delâlet etmeyen lafza ‘mutlak’ denir.”

Şâfiî usûlcülerine göre, mutlakı mukayyede yormak ihtiyat prensibiyle hareket etmek demektir. Onlara göre şâri'in sadece mutlak emre itibar edeceği konusunda kesinlik yoktur. Bu sebeple mükellefin mukayyed ile de amel etmesi gerekir. İbn Hacer el-Heytemî de bu görüştedir. Şâfiî usûlcüler, Hanefî usûlcülerin aksine haber-i vahid ve kıyas ile mütevatir nassların takyid edilebileceğini savunurlar.²⁹²

Beyan

İmam Şâfiî beyanı şöyle tanımlar: “*Beyan asıl'ları bakımından aynı, feri'leri bakımından farklı olan manaları içine alan bir isimdir.*”

İmam Şâfiî daha sonra şöyle devam eder: “*Aynı ve farklı manalar taşıyan bu beyanın en azı, Kur'an kendi dilinde inmiş bulunan kimseden ona muhatap olanlara bir açıklamadır. Dilleri arapça olanlara göre, bu manaların bazıları te'kid bakımından diğerlerinden daha kuvvetli ise de esasta birbirine yakındır. Arap dilini bilmeyenlere göre ise bu manalar birbirinden farklıdır.*”²⁹³

İmam Gazzâlî beyanı şöyle tanımlar: “*Beyân, tarif etme ve bildirmeye ilişkin bir durumdan ibarettir. Bildirme ancak bir delil ile gerçekleşir ve delil de bilmeyi (ilim)*

²⁹¹ Gıyaseddin Arslan, *Hicri İkinci Asrın İdasi Yapısı İçinde İmam Şafî'nin Kur'an'ı Tefsir Metodolojisi*, (Doktora Tezi), İstanbul 2001, 271.

²⁹² Ferhad Koca, “Mutkak” md. *DİA*. TDV Yayınları, XXXI, 402-405.

²⁹³ eş-Şâfiî, *er-Risale*, 11, 54.

*doğurur. Buna göre burada ‘bildirme’, ‘bildirmede kullanılacak delil’ ve ‘delil sayesinde oluşan bilgi’ olmak üzere üç kısımdır.”*²⁹⁴

Kıraat-ı Seba’

İmam Şâfiî mütevatir derecesine ulaşmış kıraatlerle amel edilir. Şaz kıraatlerle amel edilemeyeceğini beyan eder.²⁹⁵

2.1.1.1. İbn Hacer el-Heytemî’nin Kur’an Delili Hakkındaki Görüşleri

İslam Hukuk Metodolojisi açısından mezhebin en önemli iki otoritesi olan İmam Şâfiî ve İmam Gazzâlî’nin Kur’an hakkındaki görüşlerini temele alan İbn Hacer el-Heytemî ilk delilin Kur’an olduğunu belirtir. Daha sonra Kur’an’ın bir tanımını yapar. Fatiha suresiyle başlayıp nas süresiyle biten şeklindeki klasik tanımı zikreder. Besmelenin hükümlerine değinir ve şaz kıraatların Kur’an’dan olmadığını belirtir. Şaz kıraatlerin ve Tevbe suresinin başında besmele okumanın haram olduğunu ifade eder. Daha sonra şaz kıraat’in tanımını yapar. Kıraat-ı Seb’a’nın her yönüyle mütevatir olduğunu belirtir. Daha sonra şu önemli tespitte bulunur: “Kendisiyle amel etmekle mükellef tutulup da manası bilinmeyen bir lafız Kuran’da varid olmamıştır. Delil olmaksızın zahir mana dışına hamledeceğimiz bir lafız ve icmali öylece bırakılmış mücmel bir lafız da Kuran-ı Kerim’de varid olmamıştır. Kur’an-ı Kerim’de arapça olmayan veya lafızlarının benzerliği dolayısıyla böyle bir vehim uyandıran herhangi bir lafız da yoktur. Kur’an-ı Kerim’in lafızları (delil açısından) mütevatir haber gibi ‘nakli yakın’ ifade eder.”²⁹⁶ İbn Hacer el-Heytemî, daha sonra mevzu ile alakalı temel usûl terimleri arasında zikredilen nass, zahir, mücmel, müfret, mürekkep ve delalet türleri gibi konuları açıklar. Bu bağlamdaki açıklamaları ilgi çekici bir tarzda şu şekilde ifade eder: “Eğer lafzının delaleti nutuk mahallinde başka bir ihtimal taşımıyorsa, o **Mantuka (lafzi) nass**; tercih olunan bir mana taşıyorsa **zahir**, eşit derece iki ihtimal taşıyorsa **mücmel** denir. Herhangi bir lafız, eğer kendisinin bir cüz’ü manasının cüz’üne delalet etmiyorsa **müfret**; manasının cüz’ü kastedildiğinde, cüz’ü, manasının cüz’üne delalet ediyorsa **mürekkeptir**. Kelimenin konuluşu açısından lafzın delaleti

²⁹⁴ el-Gazzâlî, *el-Müstasfa*, III, 61.

²⁹⁵ es-Sem’ani, Mensur b. Muhammed b. Abdülcebbar, *Kavatiu’l-Edille fi’l-Ûsul*, II, Darü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1997 Beyrut, I, 414-415.

²⁹⁶ es-Siddikî, Muhammed Ali b. Muhammed Allân el-Mekkî, *et-Tâlattuf fi’l-Vüsuli ve’t-Taarrüf*, Matba’atü’t-Târakki’l-Mâcidiyyeti’l-‘Usmâniyye, 1908 Mekke, 21-26.

manasının bütününü karşılıyorsa bu delalet **mutabık**; cüz'üne ise **tazammunî**, zihnî lazımina ise o zaman delalet **iltizamidir**. İltizami delalet aklidir. Eğer mantukun doğruluğu ve sıhhati var olan gizli bir takdire bağlı ise delalet **iktizaidir**; yok eğer mantukun doğruluğu veya sıhhati yapılacak takdire bağlı değilse ve kendisiyle kast olunmayana delaleti söz konusu ise bu delalet **işari**; kast olunana delaleti varsa **îmaidir**. Eğer sükût mahallinde mefhumun delaleti, mentuka muvafakat ederse Mefhumu muvafık; eğer muvafakat eder ve daha öncelikli ise **mefhum 'fehvel-hitab'**; eğer mûsavi ise **mefhum 'lehnül-hitab'** olur. Eğer sukut mahallinde mefhumun delaleti mentuka hitabi bir sıfat ile ('otlanan'ın menfii olan 'yemlenen' gibi) illet, zarf, hal, şart, gaye, hasr edatı ile (innemâ, illa ile beraber gelen nefî la'sı ve mâ'sı gibi ki, illa ile ma en üstünleridir) muhalefet ederse **mefhumu muhalif** olur. Bütün bu mefhumlar -sayı ve özel isimlerinki hariç- dil açısından hüccettirler. Ancak (mefhumu muhalifin kendisinden neşet ettiği) lafzının zikrinden başka bir fayda ortaya çıkmış ise; galip muvaffak veya sualin cevabı veya mefhuma taalluk eden yeni bir hüküm veya ikisinden birisinin (mezkr/meskût) hükmünün bilinmemesi durumunda hüccet değildir. Evet, meskût, mantuka hamledilir. Manalara delalet eden lafızları yaratması, Allahu Teâlâ'nın bize olan lütfundandır. Çünkü lafızlar, işaret ve benzer delaletlerden daha kolay ve daha faydalıdır.²⁹⁷

İbn Hacer el-Heytemî, daha sonra muhkem, müteşabih, has, âmm, mutlak, mukayyed gibi diğer konuları incelemekte bu terimlerle alakalı şu izahatlar da bulunmaktadır: “**muhkem**, manası apaçık olandır. Onun zıttı, **müteşabih**dir. Müteşabihler bazen bilinebilir. Lügatler tevkîfidir. Kıyasla tespit edilemezler. Bir mana eğer başkalarıyla ortaklığı yönünden, tasavvur edilmesi menediliyorsa o mana **cüzî**dir. Eğer menedilmiyorsa **küllî**dir. Eğer iki lafız, aynı mana için birbirlerinin yerinde ve hakiki anlamlarında kullanılıyorsa **müşterek**tirler. Eğer böyle değilse, biri hakikat diğeri **mecaz**dır. Fakihin bilmesi gereken birtakım harfler ve isimler bulunmaktadır. Mesela şart ve ceza isteyen edatlar (izen, in, ev, ey, iz, iza, ba, bel, beyde...gibi) bu lafızlar mazi ile beraber geldiklerinde anlamları farklı, müzari ile geldiklerinde anlamları daha farklı olabilmektedir. Aynı şekilde emir kipi ile kullanımları farklı nehiyle beraber kullanımları daha farklı olabilmektedir. **Âmm**: bir lafız, eğer kapsayabileceği bütün manalara ihtimali olup sınırları belirtilmeden mecaz manada

²⁹⁷ es-Sıddîkî, et-Tâlatuffî 'l-Vüsulî ve 't-Taarrüf, 25-28.

kullanılmışsa, bu durumda hem nadir olan hem kastedilmiş olmayan hem de kullanılan ifadenin arızı manalarının tamamını kapsar. Âmm olan bazen mecaz olabildiği gibi mecaz olan da bazen âmm gelebilir. **Tahsis (hass)**, Âmm bir hükmün bazı efradlara indirgenmesidir. Eğer onunla has birisi kastedilmiş ise o âmm, kesinlikle mecazdır. Çünkü kendisi, cüz'i de kullanılan bir küllî olmuştur.”²⁹⁸

İbn Hacer el-Heytemî, bu açıklamalarından sonra özellikle şu önemli tespitte bulunmaktadır: “Kitap ve sünnetin akıl ile tahsis edilmesi caizdir. Mesela akıl, “Allah her şeyin yaratıcısıdır” ayetinden, Allahu Teâlâ'nın zatını kendiliğinden tahsis eder. Çünkü onun zatı yaratılanlara dâhil değildir.”²⁹⁹ İbn Hacer el-Heytemî, bu tespitiyle akla verdiği önemi teyit eder.

İbn Hacer el-Heytemî daha sonra mutlak, mukayyed, zahir, müevvel, mücmel, beyan ve nesih gibi terimleri inceler. Bu bağlamda da şu açıklamalara yer verir: “Eğer bir lafız, herhangi bir kayıt olmadan mahiyete delalet ediyorsa, o lafız **mutlaktır** ve **küllidir**. O lafızla yapılan bir emir, belli bir ferde emir anlamına gelmez. Lakin kendisiyle emre imtisal hâsıl olur. **Mukayyed** bunun tersidir. Mukayyet açısından, amm'da var olan anlamların yanı sıra has'taki hükmü de içerir. Eğer ikisi de hükümde ve sebepte bir ve sabit iseler ve mukayyet, mutlakın amel etmesinden sonra ise; bu durumda mukayyet mutlak olanı nesh eder. Eğer sonra değilse kayıtlar. Eğer hükümleri ve sebepleri farklı iseler ve kayıtlandırarak bir şey de bulunmuyorsa, **mütenafi** sayılırlar. Kıyas bakımından mutlak olanı daha öncelikli olur. Mutlak bir lafız için birbirine zıt görünen iki kayıt söz konusu olduğunda, ikisi de düşerler. Hangi kaydın önce olduğu biliniyorsa, mutlak onunla kayıtlanır. Ama İmam Şafî'nin ikisiyle amel edilmesi gerektiğine dair görüşü, onların tevil edildiğini gösteriyor. **Zahir**, zanni olarak delalet eden manadır. **Tevîl** ise manayı mercuh olana hamletmektir. Eğer bu tevil, var olan bir delilden kaynaklanıyorsa tevil sahih olur. Aksi halde fasit olur. **Mücmel**: delaleti açıkça belli olmayandır. “Ellerini kesin” veya “başlarınızı meshedin” gibi ibarelerde mücmellik yoktur. “Kur’”, “nur”, “cisim” gibi ibarelerde söz konusudur. **Beyan** bir şeyi müşküllük pozisyonundan kurtarıp anlamını tam yansıtmış hale getirmek demektir. **Nesih**, Yahudilerin dışındaki milletlerde vuku bulmuştur. Nesih, sadece bir lafızla da olsa şeri bir delil ile şeri bir hükmün ortadan kaldırılmasıdır. Aynı zamanda

²⁹⁸ es-Sıddîkî, et-Tâlattuf fi'l-Vüsuli ve't-Taarrüf, 28-52.

²⁹⁹ es-Sıddîkî, et-Tâlattuf fi'l-Vüsuli ve't-Taarrüf, 58.

hükümün müddetinin sona erdiğini de beyan etmiş olmaktadır. Nesih, Kur'an'ın tümü açısından mümkün değildir. Ama bir kısmı açısından vakidir. Tilavet bakımından da hüküm bakımından da ikisi beraber de olabilir.”³⁰⁰

2.1.2. Sünnet

İmam Şâfiî Hz. Peygamber (sav) Allah'ın (cc) Kur'an'da bir hükmü bulunmayan konularda bir sünnet koymuşsa, onu Allah'tan (cc) aldığı bir yetki ile koymuştur. Dolayısıyla bu sünnetlerine uymak zorunludur. Ona tabi olmamak affedilmeyecek derecede günahıdır.³⁰¹ Allah (cc) Hz. Peygamber'e (sav) itaat edilmesini istemiş ve ona karşı gelinmesini de yasaklamıştır. İnsanlara Hz. Peygamber'in (sav) hükmünün kendi hükmü demek olduğunu beyan etmiştir. Kur'an da Hz. Peygamber'e (sav) itaat etmenin Allah'a (cc) itaat etmek anlamına geleceği, Hz. Peygamber'e (sav) isyan etmenin de Allah'a (cc) isyan etmek olacağı ifade edilmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'e (sav) itaat etmek farzdır.³⁰²

Kur'an ayetlerinin izahını en iyi bilen ve açıklayan kişi Hz. Peygamberdir. Allah (cc) Hz. Peygamber'e (sav) ilham etmiş, böylece sünnet ortaya çıkmıştır. Kuran'da Hz. Peygamber'e verildiği ve onun insanlara bunu öğrettiği ifade edilen hikmet'ten maksat, ilham edilen bu bilgidir. Yani sünnette bir nevi vahiydir.

İmam Şâfiî Hz. Peygamber'in (sav) Peygamberlik vasfından dolayı hiçbir söz ve fiilinin sorgulanamayacağını ifade eder. Bir hadis-i şerifte Hz. Peygamberin bir söz ya da davranışı naklediliyorsa, sorgulamadan aynen kabul edilmesi gerektiğini söyler. Hz. Peygamber'in (sav) ortaya koyduğu bir hüküm kesin bağlayıcıdır ve sorgulanamaz demektedir.³⁰³ Hz. Peygamber'in (sav) sözleri aksini gösteren bir delil olmadıkça hüküm ifade eder. Bir başka ifadeyle, Hz. Peygamber'in (sav) herhangi bir sözünün özel bir duruma ait içtihat olduğunu gösteren delil olmadıkça, her sözü genel hüküm ifade eder.³⁰⁴ Bu sebeple onun yasakladığı şeyler kıyamete kadar haram olarak kalacaktır.³⁰⁵

³⁰⁰ es-Sıddîkî, *et-Tâlatuf fi'l-Vüsuli ve't-Taarrüf*, 58-60.

³⁰¹ eş-Şâfiî, *er-Risale*, 61. p. 294.

³⁰² eş-Şâfiî, *er-Risale*, 49-64. p. 236-255-271-279-281-288.

³⁰³ eş-Şâfiî, *er-Risale*, 61-63, p. 294-305-306.

³⁰⁴ eş-Şâfiî, *er-Risale*, 62-63. p. 294-305-306.

³⁰⁵ eş-Şâfiî, *er-Risale*, 60-61. p. 291-292-293-294.

İmam Şâfiî Sahabe kavli'nin sünnet olamayacağını ifade eder. Sünnet sadece Hz. Peygamber'in (sav) ortaya koyduğu söz fiil ve takrirlerdir. Bu doğrultuda İmam Şâfiî Sünnetin sadece merfu' hadislerle dayanılarak tespit edilmesi gerektiğini ifade eder. Herhangi bir sahabe hadisi yorumlasa bile bu yoruma uymak gerekmez der. Hadiste ne ifade edilmiş ise "sünnet" odur diyerek sünnetin kapsamını belirler.³⁰⁶ Bununla da "Sahabe Kavli" ve "Amel-i ehl-i Medine"nin sünnet olamayacağını beyan eder.

İmam Şâfiî Hz. Peygamberden nakledilen haberleri rivayet açısından "Haber-i amme" ve "Haber-i Hassa" olarak iki bölüme ayırmıştır. İmam Şâfiî "Haber-i amme"yi, 'ammenin 'ammeden naklederek Hz. Peygamber'den (sav) rivayet ettikleri haberler diye ifade etmektedir. Bu haberler ilim ehli olsun veyahut olmasın herkesin yapmakla mükellef olduğu ve bilmesi gerektiği farzları bildiren haberlerdir. Haber-hassa ise hass hükümlere ait olup 'amme'nin bilmekle yükümlü olmadığı bununla beraber âlimlerin bilgi sahibi olduğu ve hass kişilerin Hz. Peygamber'den (sav) naklettikleri haberlerdir. İmam Şâfiî her ne kadar mütevatir kavramını kullanmamışsa bile kullandığı haber-i amme kavramı birebir mütevatir kavramıyla aynıdır. Bunun yanında haber-i hassa kavramını aynı zamanda haber-i vahid olarak ta kullanmıştır.³⁰⁷

2.2.2.1. Mütevatir Haber

İmam Şâfiî Mütevatir kavramını kullanmamış bunun yerine de haber-i amme kavramını kullanmıştır. Kendisi mütevatir haber için: "*İttifakla kabul edilen sünnet, Üzerinde icma edilen sünnet*" ifadelerini kullanmıştır. İmam Şâfiî'ye göre mütevatir haber'den (Haber-i amm) şüpheye düşen kimsenin tövbeye davet edilmesi gerekmektedir.³⁰⁸

Daha sonra gelen usûl âlimleri mütevatir haber'i şöyle tanımlamışlardır: "Yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayacak sayıda ravinin yine kendileri gibi yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan kalabalık bir topluluktan rivayet ettiği haberlerdir." Tanımda ittifak olmasına rağmen ravi sayısında ihtilaf vardır. İmam Şâfiî'de ravi sayısı

³⁰⁶ eş-Şâfiî, el-İmam Muhammed b. İdris, *el-Ümm*, (thk. Dr. Rifat Fevze Abdulmuttalip), XI, Darü'l-Vefa, 2001 Mansura, I, 37-38.

³⁰⁷ eş-Şâfiî, *er-Risale*, 248, p. 1260, Davut Eşit, "Şâfiî Fıkıh Usûlünde Mustefid Haber", *Ankara Üniversitesi ilahiyat fakültesi dergisi*, 2018, c.2, sy. 59, 65-81.

³⁰⁸ eş-Şâfiî, *er-Risale*, s. 249, p. 1260; Fuat İSTEMİ, "İmam Şâfiînin kullandığı Hadis Kavramları (er-Risâle Örneği)", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar dergisi*, 2016, 8(2), 641-667.

konusunda herhangi bir sayı ifade etmemiştir. Bu doğrultuda sadece “ittifak ile “kabul edilen haber” ifadesini kullanmıştır.

2.2.2.2. Haber-i Vâhid

İmam Şâfiî haber-i vâhid’i şöyle tarif eder: “*Haber-i vâhid, Hz. Peygamber (sav) ya da ondan sonraki birine ulaşıncaya kadar (merfu’ olarak), ya da Hz. Peygamber’de (sav) değil bir ravide nihayet bulacak tarzda tek kişiden rivayet ettiği hadistir.*”

İman Gazzâlî beş veya altı kişilik bir topluluğun naklettiği haberi haber-i vâhid sayar. Haber-i vâhid’lerin kesin ilim ifade etmeyeceğini söyler. Sağlamlığı kesinlikle bilinen hadislerin mütevatir olmaları nedeniyle haber-i vâhid sayılmayacağını belirtmektedir.³⁰⁹

2.2.2.3. Meşhur Haber

İmam Şâfiî ahad hadisi hiç sınıflandırmamıştır. Sınıflandırma kendisinden sonraki usûlcüler tarafından yapılmış ve bu kavram kullanılarak usûl literatürüne girmiştir. Meşhur haber hadis usûlcüleri tarafından şu şekilde tanımlanmıştır: “*İkiden fazla ravinin rivayet ettiği haberlerdir.*” Birçok hadis âlimi bu tanıma katılmamış ve ravi sayısının en az üç olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bunlardan bir tanesi de Seyfeddin el-Âmidî’dir.³¹⁰

Meşhur haber ravisi olsun veya olmasın ülema ve halk arasında yaygın olarak kullanılan hadisler için de kullanılmıştır. İmam Şâfiî’de bu terimi şu şekilde kullanmıştır: “*Munkatı’ olarak yazdığım her hadisi çoğunluktan öğrenen ilim sahiplerinin çoğunluğunun nakline dayanarak rivayet eden kimselerden muttasıl veya meşhur olarak işittim*”³¹¹

Haber-i vahid ile amel dünyevi işlerde, fetva ve şehadet konularında caiz olduğu fukaha arasında görüş birliği vardır. İhtilaf konusu olan husus ise, haber-i vahid’in ameli konularda hüccet olup olmadığıdır.

³⁰⁹ el-Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, II, 179; Mustafa Ertürk, “Haber-i vâhid” md. *DİA*. TDV Yayınları, XIV, 349-352.

³¹⁰ APAYDIN H. Yunus, “Meşhur” md. *DİA*. TDV Yayınları, XXIX, 368-371.

³¹¹ eş-Şâfiî, *er-Risale*, 235, p. 1184

Usûlcüler haber-i vâhid ile ameli, bilgi ve amelle mükellef olunan ve sadece amelle mükellef olunan olarak ikili ayırma gitmişlerdir. Hz. Peygamberden doğrudan işiten kişiler için hem bilgi hem de amel gerekli iken bu imkâna sahip olmayanlara bilgi değil amel gerekir. Amel, haberi nakleden kişi Allah (cc) katında yalancı olsa bile haber hakkındaki doğruluk zanna bağlanmıştır. Kıyas sonucunda meydana gelen zan-kabul edenler açısından- bir şahidin ifadesi ve davalının yemininden oluşan zan veya davalının yemininden kaçınması durumunda davacının yemininden ortaya çıkan zan da böyledir. İmam Şâfiî: *“Kur’an ile ve ihtilaf olmadan herkes tarafından kabul edilen sünnetle hükmettiğimiz de zahirde ve batında hak ile hükmettik deriz. İnfirâd yoluyla rivayet edilen sünnetle hükmettiğimiz de ise zahirde hak ile hükmettik deriz. Çünkü hadisin ravisinin yanlışlık yapması mümkündür.”*³¹²

Haber-i vâhid ile amel etme açısından müctehidler arasında iki farklı görüş ortaya çıkmıştır: 1-Haber-i vâhid ile amel etmeyi caiz görenler 2-Haber-i vâhid ile amel etmeyi vacip görenler

1-Haber-i vâhid ile amel etmeyi caiz görenler

Haber-i vâhid ile amelin aklen caiz olduğunu kabul edenlere göre, doğruluğu konusunda zann-ı galip oluşması halinde haber-i vâhid ile amel -iki zıddın bir araya gelmesi gibi- bizzat imkânsız bir duruma yol açmadığı gibi bir mefsedete de yol açmaz. Hiçbir akli maslahat ile çelişmediğine göre ve maslahat olması da mümkün olduğuna göre haber-i vâhid ile amel etmek aklen mümkündür. Galip zan maslahatın gerçekleşmesinin bir alametidir. Öte yandan haber-i vâhid’te ki yalan ve hata ihtimali onunla amel edilmesine, mefsedet ihtimali de zann-ı galibe dayanmaya engel değildir. Bütün haber-i vâhid’leri kabul etmek veya hepsini reddetmek uygun olmayacağına göre galip ve racih olanla amel etmek lazımdır.

2-Haber-i vâhid ile amel etmeyi vacip görenler

Haber-i vâhid ile amelin aklen vacip olduğunu kabul edenlere göre, Kur’an, mütevatir sünnet, icmâ gibi kesin delillerin sayısının çok az olduğunu, sadece bunlara itibar edilse bunun yanında haber-i vâhid’e itibar edilmez ise pek çok meselenin ve hükmün çözümsüz kalacağını ifade etmişlerdir. Ayrıca ravinin doğru söylemiş

³¹² eş-Şâfiî, *er-Risale*, 323, p. 1816; H. Yunus APAYDIN, “Haber-i vâhid” md. *DİA*. TDV Yayınları, XIV, 355-363.

olmasının mümkün oluşu nedeniyle haber-i vâhid ile amel etmenin daha ihtiyatlı bir yol olacağını da söylemişlerdir.

İmamı Gazzâlî haber-i vâhid ile amel konusunda temel gerekçenin sahabe icmâ'ı olduğunu savunmuş ve sahabenin haber-i vâhid ile amel ettiğine dair pek çok örnek zikretmiştir. Her biri mütevatir olmasa da bunların toplamı ile bilgi oluşacağını söylemiştir.³¹³

2.1.2.1. İbn Hacer el-Heytemî'nin Sünnet Delili Hakkındaki Görüşleri

İbn Hacer el-Heytemî'de sünnet konusunu ele alır. Sünnet konusundaki görüşleri de Kur'an hakkındaki görüşleri gibi İmam Şâfiî ve İmam Gazzâlî'nin görüşlerine paralellik arzeder. İbn Hacer, sünnet hakkında şu görüşleri ifade eder: *“Allah Resulü'nün (sav) sözleri ve davranışlarıdır.”* İbn Hacer el-Heytemî, daha sonra sünnetle alakalı şu detayları zikreder: *“Takrir/onaylama da onlardan sayılır. Takrir edilen fiil kâfir veya münafikların fiili bile olsa, mükellef olan birisinin fiiline yönelik uygulanmış ise bu, o fiilin caizliğine delalet eder. Peygamberler, nübüvvetten önce –sehven de olsa, küçük bile olsa– günah işlemekten uzaktırlar. Resûlullah'ın (sav) hiçbir fiili mekruh olmaz. İhtimalen de olsa bunlar, yaratılışının gereği de sayılamazlar. Çünkü kendisine has bir davranışı sergilediği vakit, eğer o davranışın vasfı bir nas ile biliniyorsa veya bir meseleye açıklık getirmek amacıyla ondan sadır olmuşsa yahut bir emre bağlılığı yahut da bir vacibiyeti göstermek için yapmış ise, bu durumlarda onun ümmeti de bu hususta onun gibidir. **Mühmel** kelam, bir mana için konulmayandır. **Müsta'mel** ise bir mana için kullanılan kelamdır. Eğer kelam ilk konuluş itibariyle bir talep içeriyorsa bu ya emir ya nehiy veya istifhamdır. Eğer talep içermiyorsa bu durumda kelam **ihbari**dir. Eğer ikisine de ihtimali varsa bu durumda, gerçekte nispet edilen şeye mutabık ise sıdk olur, değilse **kizb** olur. Arada vasıta yoktur. Haberi sadık (peygamberin ağzından çıkan söz) içeriği kat'ilik taşır. **Mütevatir** de böyledir. Mütevatir, yalan üzerinde birleşmeleri mümkün olmayan akıllı bir topluluğun (kâfir bile olsa) aktardığı haberdır. Tevatüre ulaşmayan haberler **ahad** sayılır. Doğruluğu **zannidir**. O da asılda yaygın olarak*

³¹³ APAYDIN, “Haber-i vâhid” md. DİA.TDV Yayınları, XIV, 355-363.

müstefid ve meşhur kullanılır. Bir karinenin varlığı nedeniyle haberi vahid ilim ifade eder. Fetvalarda ve şahitliklerde onunla amel etmek icmâ ile vaciptir.”³¹⁴

2.1.3. İcmâ

İmam Şâfiî deliller silsilesinde üzerinde hüküm bina edilen kaynaklardan icmâ delili Kur'an ve Sünnetten sonra üçüncü sırada yer verir. İcmâ delilinden sonra da Kıyas delilini zikreder.³¹⁵

İmam Şâfiî'ye göre sarih icmâ: “Bir meselenin hükmü hakkında bütün âlimlerin ‘bu haramdır, bu caizdir.’ vb. ifadelerle düşüncelerini açık bir şekilde belirttiği, bu görüş ve düşüncelerin ortak bir noktada buluştuğu ve hiç kimsenin bu görüş ve düşüncelere itirazda bulunmadığı ittifakın adıdır.” İmam Şâfiî'ye göre böyle bir icmâ gerçekleşir ise hüccet değeri taşır ve bağlayıcıdır.³¹⁶

Diğer bir icmâ çeşidi olan “sükût-i icmâ”ı Cumhur tarafından kabul edilmesine rağmen İmam Şâfiî tarafından kabul edilmemiştir. İmam Şâfiî'yi takip eden mütekellim usulcülerin çoğu da sükût-i icmâ'ı kabul etmemişlerdir.³¹⁷

İmam Şâfiî'ye göre icmânın gerçekleşebilmesi için birtakım şartlar gereklidir:

- 1- Bir mesele üzerinde verilen hükümde meydana geldiği iddia edilen icmâ'ın icmâ sayılabilmesi için bütün müctehidlerin ittifak etmiş olmaları gerekir. Eğer müctehidlerin çoğu bir hükümde ittifak eder, buna karşılık olarak bir veya iki müctehid bu hükme muhalefet ederse icmâ gerçekleşmez.³¹⁸
- 2- İcmâ'a konu olan meselenin üzerinde ihtilaf bulunmamalıdır. Muhatabının icmâ iddiasına karşılık olarak İmam Şâfiî Şöyle demiştir: “Senin icmâ diye iddia ettiğin şeye gelince, yaşadığın dönemde gördüğün ve her nesilden naklettiğin ihtilaflara rağmen gerçekte bunun icmâ olabileceğini mi düşünüyorsun?” ihtilafa konu olmuş bir mesele üzerinde bir bölgede bile icmâ

³¹⁴ es-Siddîkî, *et-Tâlâtuf fi'l-Vüsuli ve't-Taarrüf*, 67-70-75.

³¹⁵ eş-Şâfiî, *er-Risale*, 323, p. 1817.

³¹⁶ eş-Şâfiî, *el-Ümm*, IX, 29.

³¹⁷ Dönmez, İbrahim Kâfî, “İcmâ” md. *DİA*. TDV yayınları, XXI, 417-431.

³¹⁸ Dönmez, “İcmâ” md. *DİA*. TDV yayınları, XXI, 418.

meydana gelmemiş iken bütün bir dünyada müctehidler arasında icmâ oluştuğunu iddia etmek yerinde bir tespit değildir.³¹⁹

- 3- İcmâ'ın oluşabilmesi için icmâ eden müctehidler tamının icmâ'a konu olan meselenin hükmü üzerindeki görüşlerinde ölünceye kadar hiçbir değişiklik yapmadan durmaları (inkırâz-ı asr) gerekir.³²⁰

Bazı usûlcüler İmam Şâfiî'nin icmâ hakkında bu şartı da zikretmelerine rağmen araştırdığımız kadarıyla eserlerinde böyle bir şarta rastlamadık.

Şâfiî usûlcüleri dâhil usulcülerin birçoğuna göre icmâ'a katılma salahiyeti sadece müctehidlere aittir.

İcmâ'ın kaynak değerini daha da teyid edip sağlamlaştırmak için icmâ'ı mutlak olarak inkâr edenin kâfir olacağını belirtmişlerdir. Bu konuda tekfir etmenin çok ağır bir şey olduğunu meselenin detayına inildiğinde açığa çıkmaktadır. Mesela Hanefî usûlcülerine göre sahabenin sarîh icmâ'ı dışındaki bir icmâ'ı inkâr etmek küfre götürmez ve tekfiri de gerektirecek bir şey değildir. İmam Cüveynî'ye göre, icmâ'ı temelden kabul etmeyen biri küfürle itham edilemez. Bunun yanında icmâ'ı bir kaynak olarak kabul edip, kabul ettiği şartlara uygun olarak meydana gelen icmâ ile sabit hükmü inkâr eden kişi küfür ile itham edilebilir.³²¹

2.1.3.1. İbn Hacer el-Heytemî'nin Kur'an Delili Hakkındaki Görüşleri

İbn Hacer el-Heytemî, sünnet bahsini kapattıktan sonra bir diğer ana delillerden olan icmâ konusunu zikretmektedir. İcmâ hakkında şu görüşleri dile getirir: *“Ümmetin bütün müctehitlerinin (ihtilaf zamanı ne kadar uzasa da) görüş birliğine varmalarıdır. Bir müctehidin muhalefeti, icmâ'a zarar verir. İcmâ oluştuktan sonra ona uymamak haramdır. Üzerinde icmâ gerçekleşmiş bir hükmü, dinin zaruri ilminden olduğunu bile bile inkâr eden kimse kâfir olur. İcmâ, Allah Resulü'nün (sav) vefatından sonra olur. Herhangi bir durum ve mesele üzerine olur. İcmâ akli bir mesele üzerine de olur. Fakat icmâ o akli meseleyle tavakkuf etmemesi lazımdır. Yani sadece akıl değil akli destekleyecek Kur'an ve Sünnet gibi deliller de olmalıdır. Eğer icmâ o akli mesele*

³¹⁹ eş-Şâfiî, *Cimau'l-İlm (el-Ümm eserinin içinde)*, IX, 29-30.

³²⁰ es- Serahsî, Ahmed b. Ebi Sehl, *Usulü's-Serahsî*, III, Lecnetü İhyai'l-Mearifi'l-Üsmaniyye, 1993 Haydarabad, I, 315.

³²¹ Dönmez, “İcma” md. *DİA*. TDV yayınları, XXI, 417-431.

üzerine tavakkuf ederse olmaz. İcmâ edenlerin sayıları az olsa veyahut fasık olsalar ve biran ölseler icma bozulur. Müctehit olmayan biri icmâ'a muhalefet ederse onun muhalefetine itibar edilmez. İslam ümmetinden olmayan müctehidin ihtilafına da itibar edilmez. İcmâ olduktan sonra bir müctehid muhalefet ederse buna itibar edilmez. Çünkü asrın geçmesi şart değildir. İcmâ hüccettir. Müctehitler tek tek ayrı ayrı görüşlerini bildirseler sonra bu müctehitlerden itibar görenlerin ittifakları meydana gelse bu da icmâ sayılır. Aksi takdirde zanni olur. Buna örnekte “**sükûti icmâ**”dır. Sükûti icmâ ise bir müctehidin bir hükmü belirtmesinden sonra diğer ülema belirlenen mühlet içerisinde sükût etmesi ve herhangi bir reddetme alametinin görülmemesidir.”³²²

2.1.4. Kıyas

İmam Şâfiî Kıyas deliline Kur'an, Sünnet ve İcmâ'dan sonra dördüncü sırada yer verir. İmam Şâfiî Kıyas'ı şu şekilde tarif etmektedir: “Kıyas, bir şey hakkında Kur'an ve Sünnet'e yer alan naslara uygun olduğunu gösteren birtakım işaretlere dayanarak hüküm aramaktır. Çünkü Kur'an ve Sünnet ulaşılması gereken hakikatin kaynağını teşkil eder. Daha önce ifade ettiğim gibi kâblenin tespit edilmesi, adl ve denkliğin yani misl'in mahiyetinin tespiti böyledir. Kıyas'ın Kur'an ve Sünnet'e uygunluğu iki yöndedir:

1-Allah (cc) ve O'nun Peygamber'i (sav) bir şeyi nass ile bir illetten dolayı helal ve haram olarak belirlemiştir. Hakkında Kur'an ve Sünnet'te belirli bir nass bulunmayan konuda bir illetin benzerini bulduğumuz zaman onun helal veya haram olduğuna hükmederiz. Çünkü o, helal ve haram hükmünün sebebidir.

2-Bir şeyin iki şeye benzediğini görürsek ve bunlardan birisinin ona daha çok benzerlik gösterdiğine dair bir şey bulamaz isek, av konusunda söylediğimiz gibi o şeyi benzerlik yönünden en uygun olanına kıyas yaparız.”³²³

Malikî/Eşarî usûlcüsü Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-Bâkılânî (v.403/1013) kıyası şöyle tarif eder: “Birleştirici bir vasıf veya hükmün varlığına yahut yokluğuna dayanarak bir hükmü her ikisi için de ispat etmek veya nefyetmek üzere bilineni bilinene

³²² es-Siddîkî, et-Tâlâtuf fi'l-Vüsuli ve't-Taarrüf, 75-76.

³²³ eş-Şâfiî, er-Risale, 22. p. 122.

hamletmektir.” Bu tanımı aynı zamanda Şâfiî ülemasından İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynî, İmam Gazzâlî, Seyfeddin el-Âmidî' de kabul eder.³²⁴

İmam Şâfiî Kıyas'ı ikiye ayırır:

1-Kıyas-ı Mana

Olay (Fer'i), aslın anlamında olur. Bunda kıyas farklılık göstermez.

2-Kıyas-ı Şebih³²⁵

Olayın birkaç asla benzemesidir. Bu durumda o, daha çok elverişli olan ve daha çok benzerlik gösteren asl'a kıyas yapılır.

Şâfiî usûl âlimlerinden Sadettin b. Mesud b. Ömer et-Teftâzânî (v.1390), kıyas'ın şunlardan meydana geldiğini ifade eder:

1-Asıl

2-Fer'

3-İllet

4-Asl'ın Hükümü

İmam Şâfiî sistematik olarak böyle bir sırayı zikretmese bile eserlerinde bu kelimelerin genelini zikreder.

2.1.4.1. İbn Hacer el-Heytemî'nin Kur'an Delili Hakkındaki Görüşleri

İbn Hacer el-Heytemî, kıyas konusunu da muhtasar bir şekilde inceler ve bu bahiste de şunları zikreder: *“Kıyas, hükmünün illetinde eşit olduklarından dolayı bilinen bir şeyi diğer bir şeye hamletmektir. Kıyas, dünyevi ve aklî mevzularla alakalı olsa bile delil teşkil etmektedir. Kıyasın dört tane rüknü vardır. Bunlar; Asıl (kendisine benzetilen hüküm mahalli), fer' (benzetilen mahal), illet (aslın hükmü için tanımlanan husus) ve zabt altına alınabilen ortak bir vasıftır. Bir malumu, hükmünün illeti kendisiyle aynı olan başka bir maluma hamletmektir. Bu tarife, fasit kıyas da dâhil olsun diye –hamledene göre- ifadesini de ekleyenler olmuştur. Kıyas akla ve dünyevi şeylere göre yapılırsa da delil olarak kabul edilir, ancak geleneksel ve fitri şeylere göre*

³²⁴ Apaydın, H. Yunus “Kıyas” md. DİA. TDV yayınları, XXV, 529-539.

³²⁵ eş-Şâfiî, *er-Risale*, 258. p. 1334.

yapılan kıyas delil olarak kabul edilmez. Kıyasın dört unsuru vardır: Asıl, Aslın Hükümü, Feri', İlet.³²⁶

İbn Hacer el-Heytemî Kıyas'ın bu unsurlarını da şöyle açıklar:

Kıyasın dört unsuru vardır:

Asıl

Üzerine kıyas yapılan konudur. Kıyas yapılmasına ve hükmünün yahut illetinin üzerine ittifak olduğuna dair delil olmasa da kabul edilir.

Aslın Hükümü

Asıl hakkında sabit olan ve kıyas yoluyla fer'e de uygulanmak istenen hükümdür.

Şartları: Kıyassız sabit olması, hususi bir hüküm olmaması, kıyas yapılacak mevzunun cinsinden olması, hükümde ve illetinde -en azından iki taraf açısından- ittifak sağlanmış olması. Şayet ittifak yoksa ancak tarafların biri hükmü ve illetini ispat edebiliyorsa da kabul edilir.³²⁷

Fer'

Kıyas edilen konudur. Şartları: İletin tamamen mevcut olması -eğer illet kesin olarak mevcutsa "*kat'i kıyas*", kesin olarak mevcut değilse "*zannî kıyas*" denir, elmanın buğdayla kıyası gibi-, kıyas edilecek mevzuyla çelişmemesi ve muhtelif olduklarına dair bir haber-i vahid bulunmaması, hükmünün aslın hükmüyle bir olması.

İlet

Aslın hükmünü ispat eden işarettir. İlet şu şekillerde olabilir: Açık ve belirlenebilir illet, genel geçer örfe yahut etimolojiye dayalı illet, şer'î bir hüküm olan illet, hükmün kendisine bağlanabileceği bir hikmete sahip birkaç hükümden oluşan illet. Hikmetini ortadan kaldıran bir vasfın varlığı bir şeyin illet olmasına engel olur. İletin, belirlenebilir bir hikmet olması, hikmetinin bilinmemesi, varlığının yalnızca varsayım olması ve ortak isimlerle illet yapılması caizdir. Kâsır illet de caizdir zira kâsır illette hükmün mahalli ya bir cüzü ya da kendine has bazı vasıfları illet olur. Bir hükmün birden fazla illeti olabilir yahut bir illet birden fazla hükme illet olabilir. İlet, aslın

³²⁶ es-Sıddîkî, *et-Tâlattuf fi'l-Vüsuli ve't-Taarrüf*, 76-78.

³²⁷ es-Sıddîkî, *et-Tâlattuf fi'l-Vüsuli ve't-Taarrüf*, 78-82.

genel manası özelleştirilerek yahut özel manası genelleştirilerek de yapılabilir. Bu durum illetin hükmünü iptal etmez. Şartları: Belirleyici olması, asıl ile çelişmemesi, illetin kendisi yahut içeriğinde bulunan herhangi bir şeyin nas veya icmâ'a muhalif olmaması. İllette aslın hükmünü taşıdığını ve sahabelerin mezhebine muhalefet etmediğini zannetmek kâfidir. İllet olabilecek başka bir şeyin bulunmasının illete bir tesiri yoktur. Elma ve buğday meselesinde tat ile beraber kilonun da illet olabilmesi gibi.

İbn Hacer el-Heytemî, bu fasılların zikrinden sonra eserinin usûl ilmi ile alakalı bölümünün ikinci temel başlığını üzerinde ihtilaf olan ferî' delillere ayırmaktadır. Burada da İstihsan, sahabe kavli, maslahat vb. ferî' delilleri zikreder. Bu bağlamda bazı tartışmalara girer. Ancak genel olarak incelendiğinde önceki usûlcülerin zikretmediği yeni ve orjinal bir fikrin zikredildiği söylenemez.

Buraya kadar zikredilen bilgiler ışığında İbn Hacer el-Heytemî'nin Şâfiî usûl fikhındaki yerini şöyle değerlendirebiliriz:

İbn Hacer el-Heytemî, geldiği asır cihetiyle kendisinden önce gelen usûl âlimlerinin söylediği şeyleri zikretmekten öteye geçememiştir. Usûl ilmi üzerine tek risalesinin bu eser olması ve bu eserinin sadece bir bölümünü usûl ilmine ayırmış olması usûlcü kimliğinin fûrû' ilmi kadar ön plana çıkmadığını gösteren işaretlerden biridir. Fûrû' üzerine bunca eser kaleme almış, fetva, şerh, haşiye ve müstakil eserleri bulunan Heytemî'nin usûl ilmi üzerinde kendisinden öncekilerden kalan ilmi mirası derleyici ve güncelleyici orjinal bir eser yazmamış olması ilk etapta yadsınacak bir şey gibi dursa da mezhebin bu anlamda ulaştığı seviyeyi görenler O'nun daha çok fûrû' ilmi üzerine eğilmesine daha bir anlayışla bakacaklardır. Ayrıca şu nokta da göz ardı edilmemelidir: Usûl ilminin bahisleri sınırlıyken, fûrû' ilminin bahisleri ise gün geçtikçe genişleyen bir karaktere sahiptir. Bu bağlamda fetâvâ kitapları ve güncel meseleleri inceleyen nevazil literatürü doğmuştur. Ana metinlerde söz edilen bahisler sınırlı olduğundan şerh ve haşiyelerin kaleme alınmasının bir nedeni de güncel meselelerin incelenmesi olmuştur. Aynı esere her dönemde farklı şahsiyetlerce şerh ve haşiyelerin yazılması buna matuf bir hizmettir. Oysa usûl ilminde yenilik yapmak ya da yeni bir şey ortaya koymak daha iddialı bir iştir. Bu bağlamdaki çabalara reaksiyonun boyutları daha büyüktür. İbn Hacer el-Heytemî gibi geleneğe sıkı sıkıya bağlı bir

fıkıhçıdan usûl ilminde farklı görüşler ortaya koyması beklenebilir mi? Bu durum tartışılabilir.

Şüphesiz bütün bu gerekçelere binaen mezhebin büyük otoriteleri İmam Gazzalî, Fahreddin er-Razî, Seyfeddin el-Amidî gibi Şâfiî usûlcülerle kıyaslandığında İbn Hacer el-Heytemî'nin usûl ilmi açısından mezhepte ciddi bir etkisinden söz edilemez. Gazzalî, kendisinden önceki usûlcülerden devraldığı mirası mantık ilmiyle temellendirerek el-Mustâsfa isimli eserinde daha sistematik ve derli bir şekilde inceleyip bahislerini derinleştirirken, Râzî, Şafîî usûl'ünün bir nevi felsefesini yaparak daha da ileri bir boyuta taşımıştır. Hem kelamcı hem de usûlcü kimlikleriyle öne çıkan bu şahsiyetlere oranla İbn Hacer el-Heytemî, ezber bozan yeni bir yaklaşımdan öte özetleyici bir ifade tarzı kullanmıştır.

İbn Hacer el-Heytemî'nin, usûl ilmi ile alakalı bahislerin bulunduğu “*et-Ta ‘arrüf fi’l-Asleyn ve’t-Tasavvuf*” adlı eserinin ülema arasında ne kadar revaç bulunduğu tartışılabilir. Klasik medrese eğitiminde Cüveynî'nin “*el-Varakat*” isimli eseri tedrisat için tercih edilirken, ileri derecede ise Sübkî'nin memzuç usûl yönteminin örnek eserlerinden “*Cem ‘ul-Cevâmî*” isimli eseri tercih edilmiştir. Bu bağlamda İbn Hacer el-Heytemî'nin usûl eserinin medreselerde okutulan bir metin statüsüne kavuştuğu söylenemez. Buna engel teşkil eden gerekçenin de kanaatimizce eserin iptidai seviyede okutulmaya mâni anlaşılması zor bir eser olmasıdır. İleri seviyede okumalar için ise yeterli derinliğe sahip olmamasıdır. Eser anlaşılması zor bir ibareye sahip olması hasebiyle daha sonra üzerine iki tane şerh çalışması yapılmıştır.

2.1.5. İbn Hacer el-Heytemî'nin Teklifi Hükümler Hakkındaki Görüşleri

İbn Hacer el-Heytemî teklifi hükümleri “*el-Fetava’l-Hadisiyye*” adlı eserinde ele almıştır. Öncelikli olarak İmam Şâfiî'nin teklifi hükümler hakkındaki görüşünü ifade etmiş daha sonra sırayla İmam-ı Azam Ebu Hanîfe'nin, Kadı Hüseyin ve diğer bir kısım Şâfiî ülemasının görüşlerini de beyan ettikten sonra bu hükümler hakkındaki kendi görüşlerini ortaya koymuştur. İbn Hacer el-Heytemî bu mevzuda da İmam Şâfiî'ye tam bir tabiiyet içerisindedir. Şimdi de bu hükümler hakkındaki görüşleri sıraladığımız şekliyle ifade edelim:

İmam Şâfiî'nin "Farz ile vacip", "Haram" ve "Sünnet, meşru, müstahab, mendub ve mahbup" kavramları arasında fark görüp görmediğine dair görüşü;

Bir soru şeklinde yukarıdaki kavramlar kendisine sorulduğunda, İmam Şâfiî onları şu şekilde cevaplandırmaktadır:

"Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh'dan (v. 150/767) farklı olarak bize göre farz ile vacip, eş anlamlı iki kelimedir. Kendileri bu iki kavramı birbirinden farklı olarak değerlendirmektedir. Şöyle ki;

"Kesin bir talep ile istenilen bir fiil, eğer Kur'an gibi kat'i bir delil ile sabit olmuş ise o fiili yapmak farzdır. Mesela Allah-u Teâlâ'nın "Kur'an dan kolayınıza geleni okuyun" ayeti kerimesi ile sabit olan 'Namazda Kur'an okumak' gibi. Ama eğer Sahihey'n'de de yer alan ve haber-i vahid değeri taşıyan "Fatihatü'l-Kitab'ı okumayan kimsenin namazı yoktur" hadis-i şerifi gibi zannî bir delil ile sabit olmuş ise, o fiili yapmak vacip olur. Dolayısıyla namazda Fatiha suresini okumayı terk eden birisi, bununla günahkâr olur, fakat namazı geçersiz olmaz. Ama Kur'an'ı bütünüyle terk ederse o farklı (yani namazı geçersiz olur)."

Bu anlattığımız, Ebu Hanife'nin görüşünün tafsilatı idi. Bu hususta bizim görüşümüz ise şöyledir:

Bize göre ise, iki kısımdan her biri hem farz hem de vacip isimleriyle isimlendirilebilir. Ayrıca fatihayı terk etmekle namazı da fasit olur. Bizim gerekçemiz şudur: Bu kelimeler (farz ve vacip), "fa-ra-za eş-şey'e" (ki bu cümle qadderahu anlamında kullanılmaktadır) ve "vecebe eş-şey'u vücuben" (sebete-sabit oldu anlamında kullanılmaktadır) cümlelerinden alınmıştır. "Mukadder olan" ve "sabit olan" kelimeleri hem kat'i olan hem de zanni olan delilleri kapsar. Bizim bu gerekçemiz; onların, ilgili yerlerde yer alan "aramızdaki ihtilaf lafzîdir" şeklindeki gerekçelerinden daha fazla kullanılmaktadır.

Haram ve mahzurlu da aynı şekilde eş anlamlıdır. Sünnet, meşru', mahbup, hasen, müstehab, tatavvu', kavramlarının tamamı da aynı anlamdadır. Hepsinin de anlamı kesin olmayan bir taleple talep edilendir."

Kâdî Hüseyin b. Hasan (v.936/1529) ve diğer bir kısım Şâfiî üleması bu meselede geçen kelimelerin eş anlamlılığını reddederek şunları söylerler: *"Söz konusu fiil; Eğer*

*Allah Resulü (sav) tarafından sürekli yapıpıp adet haline getirilmiş ise ona **Sünnet** denir. Eğer sürekli yapıpıp adet haline getirilmemiş ise, örneğin bir iki sefer yapılmış ise o **müstehaptır**. Eğer kendisi yapmayıp da insanların kendi tercihleriyle yapageldikleri virdler türünden ise o da **tatavvu'** olur.”*

İbn Hacer bu mesele ile ilgili şöyle der: “Buradaki ihtilaf lafzî ve ıstılahî bir ihtilafıdır. Manaya ve hakikate taalluk etmez.”³²⁸

İbn Hacer el-Heytemî burada İmam Şâfiî ile İmam-ı Azam Ebu Hanife arasındaki farz ve vacip kavramları çerçevesindeki ihtilaflarını hakiki anlamda bir ihtilaf görüp İmam Şâfiî ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Buna karşın Kadı Hüseyin ile onunla aynı görüşü paylaşan bazı Şâfiî ülemasının Sünnet, meşru', mendup, mahbup, hasen, müstehap ve tatavvu' kavramları çerçevesinde İmam Şâfiî'ye muhalif olarak düşündükleri görüşlerinin ise, aslında lafzî ve ıstılahî bir ihtilaf olduğunu manaya ve hakikate taalluk etmediğini dolayısıyla İmam Şâfiî'den farklı düşünmediklerini vurgulamaktadır.

2.2. İBN HACER EL-HAYTEMÎ'NİN ŞÂFİÎ FÜRÜ'-İ FIKİH İLMİNDEKİ YERİ

İbn Hacer el-Heytemî'nin Şâfiî mezhebindeki yerini ortaya koyan en önemli şey fürü'-i fıkıh ilmi kapsamında yazdığı eserleridir. İbn Hacer, Şâfiî mezhebinin sistemli hale gelmesi için büyük bir gayret ortaya koymuştur. Şâfiî ülemasının kendi dönemine kadar ulaştırdığı fıkhi mirasa hakkıyla sahip çıkmış ve bu mirasa daha da katkı sağlamanın çabası içerisinde olmuştur. Bu doğrultuda fıkıh ilmine vakıf olabilmek adına bu alanda birçok değerli âlimden ilim tahsil etmiştir. Bu alana verdiği ehemmiyetin en büyük göstergelerden biri daha yirmili yaşlarda fetva veren bir konuma gelmiş olmasıdır. Şâfiî mezhebini benimsemiş hayatının bütünü bu mezhebi geliştirmeye adanmıştır. Bir yandan da insanların bu mezhebi benimsemeleri için büyük bir mücadele vermiştir.

İbn Hacer el-Heytemî, İmam Şâfiî'nin görüşlerini genelde benimsemiş bunun yanında bu görüşlerin daha iyi anlaşılabilmesi için gerekli yerlere müdahale etmekten de geri durmamıştır. İmam Şâfiî'den sonra gelen Şâfiî mezhebinin gelişimi için gayret gösteren Şâfiî fukahasının görüşlerine katılmakla beraber muhalif olduğu, ihtilafa

³²⁸ el-Heytemî, *el-Fetâva 'l-Hadisiyye*, 222.

düştüğü görüşleri de olmuş, bunları dile getirmekten çekinmemiş, yeri geldiğinde bu görüşlere delillerle karşı durmuştur. Bazen kabul etmediği görüşlere karşı çok sert bir tutum içerisine girerek reddiyeler yazmaktan geri durmamıştır. Dolayısıyla İbn Hacer el-Heytemî'nin bu gayret ve çabaları kendisini Şâfiî mezhebinde tartışmasız önemli bir konuma getirmiştir. Şâfiî mezhebinin fûrû'-i fikhına büyük bir katkı sağlamış, birçok meseleyi çözüme kavuşturmuş, birçok fıkhi meseleyi anlaşılır hale getirmiştir. Bu başlık altında İbn Hacer el-Heytemî'nin Şâfiî mezhebinin fûrû'-i fikh ilmindeki yerini belli başlıklar altında örneklerle izah etmeye çalışacağız.

2.2.1. Şâfiî Mezhebinin Hükümleri İçin Sağlam Deliller Getirmesi

İbn Hacer el-Heytemî, Şâfiî mezhebin hükümlerini uygun deliller ve gerekçelerle beyan etmiştir. Mezhebin meselelerini açıklamakla kalmamış bilakis delillerini ortaya koymayı ve ihtiyaç duyduğu anda bazılarını teyit etmeyi de ihmal etmemiştir.

İbn Hacer el-Heytemî Şâfiî fikhına olan katkısını iki yolla gerçekleştirmiştir;

- 1- Mezhebin bazı hükümlerini hadislerle ve usûli kıyaslamalarla desteklemiştir. Bunun yanında mezhebin hükmünü destekler nitelikte olacak şekilde birbirine muarız görünen bazı hadisleri usûl kaideleriyle birleştirmek suretiyle ya da icma ve diğer delil belirtme yollarıyla tahkim etmeye çalışmıştır.
- 2- Mezhebin mutemed kabul ettiği hususlara mezhep ehli olsun ya da olmasın muhalefet edenlere karşı delilli reddiyeler yazmıştır.

Bu iki yolu da şu yöntemlerle icra etmiştir;

- 1- Delil getirmede kullanılan hadislerin zayıflığını belirterek
- 2- Onunla delil getirme sahih ise onun sahih olmadığını söyleyerek
- 3- O görüşü teville götürecek başka delillerle muhalefet ederek

Bu konuya örneklerle açıklık getirelim:

Bu konuda örnek olarak vereceğimiz birinci mesele:

Bir şahıs hac için ihrama girse sonra niyetini umreye çevirirse gerçekte Hz. Peygamber'in (sav) böyle yaptığına dair rivayet varsa da Şâfiî mezhebinde en zahir görüş niyeti umreye çevirmenin sahih olmadığıdır. Bu Haccü'l Kıran'da olamaz. Şâfiî üleması demişler ki bu durum Hz. Peygamber Efendimiz'e (sav) has olan şeylerdendir.

Şâfiî mezhebinin “Bu Hz. Peygamber Efendimiz’e (sav) has olan şeylerdendir.” delilini İbn Hacer el-Heytemî’ye sorarlar.

İbn Hacer el-Heytemî bu soruya “*el-Fetava’l Fıkhiyye*” adlı eserinde şu şekilde cevap vermiştir: “Hz. Peygamber (sav) hac aylarında umreyi yapmayı kabul etmeyenlere bunun caiz olduğunu göstermek istiyordu. Hz. Peygamber (sav) öncelikle faziletinden dolayı hac için ihrama girmeyi tercih etti. Fakat kararını değiştirerek umre için ihrama girdi. Bunu daha önce böylesi geniş çaplı bir buluşmanın olmadığı bugünde yaparak hac ayında umre yapmanın caiz olduğunu daha geniş bir kitleye gösterdi. Hz. Peygamber (sav) bunu fiili olarak gerçekleştirerek daha önce yapılması müşrikler tarafından günahların en büyüğü olarak kabul edilen hac aylarında umre yapmanın caiz olduğunu gösterdi. Bilindiği üzere bu fiil sadece Hz. Peygamber’e (sav) hastır. Burada hac üzere umre yapmaya bir delil yoktur. Bu durum başka hac mevsimlerinde yaşanmamıştır. Dolayısıyla Hz. Peygamber’in (sav) bu hacda ortaya koyduğu fiili durumun diğer haclar için bir gerekliliği yoktur. Hz. Peygamber’in (sav) bu yaptığından hac üzerine umre yapmayı caiz görenler için bir delil yoktur. Çünkü bu, fıkıh literatüründe “fiili” işler kapsamındadır. Yani Hz. Peygamber (sav) bunu sözle ifade etmekten çok bizzat fiili olarak yapmıştır. Kaide de olduğu gibi fiili durumun içine başka ihtimaller girerse bu delil olmaktan çıkar.” Hz. Peygamber’in (sav) umreyi bu amaçla yapması ve açık bir delille bu hükmün ortaya konması mezhebin bu görüşü üzerinde bir şüphe bırakmamıştır.”³²⁹

Bu konuda örnek olarak vereceğimiz ikinci mesele:

Darbuka adlı müzik aletini kullanmanın caiz olup olmadığı

Darbuka, uzun olup etrafı geniş ortası dar bir davul çeşididir. Kendilerini kadın gibi yapanların³³⁰ çaldığı vurmali bir çalgıdır. Şâfiî üleması darbukayı kullanmanın caiz olmadığını belirtmişlerdir.³³¹ El-Cüveynî bu konuda farklı bir görüş belirterek şöyle demiştir: “Darbukaya mana cihetiyle bakarsak o bir def çeşididir. Onda harama götürecek bir şey görmüyorum. Fakat eşcinseller bunu kullanıp (onlarla özdeşleşecek kadar alışkanlık) haline getirmişlerdir.”

³²⁹ el-Heytemî, *el-Fetava’l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, II, 121.

³³⁰ en-Nevevi, Muhyiddin Ebu Zekeriyâ Yahya b. Şerif, *Revdetü’t-Talibin ve ‘Umdetü’l-Müftin*, I-XII, el-Mektebetü’l-İslamiyye, 1991 Beyrut, XI, 228.

³³¹ eş-Şirbini, Muhammed b. Muhammed Hatip, *Muğnil Muhtâc ila Ma’rifeti Meani Elfazi’l-Minhâc* I-VI, Darü’l Kütübü’l-İlmiyye, 2000 Beyrut, IV, 430.

İmâmü'l Haremeyn el-Cüveynî yine şöyle demiştir: “Haram olan insanı galeyana getiren ve coşmaya teşvik eden besteler yapmak ve onunla ahlaksız oturumlar düzenlemektir. Telli çalgı ve zurnalar da böyledir. İnsana lezzet veren bir sesi olmayıp sadece ezgiler, nağmeler için yapıp coşku verir. Lezzet için olmasa bile bunlar def manasındadır. Darbuka da bu cihetle def konumundadır. Eğer darbukanın haram olduğu sahîhse haramdır deriz. Eğer böyle değilse burada dururuz.

Kendisi yine şöyle demiştir: “Darbukayı diğer vurmalı müzik aletlerinden ayıracak mana açısından bir şey yok. Fakat eşcinseller bunu çalmakla ve buna tutkun olmakla bilinirler. Eğer bu konudan sahîh bir hadis varsa onunla amel ederiz.”

İbn Hacer el-Heytemî, İmam Cüveynî'nin darbukaya ilişkin görüşlerine karşı çıkmıştır. Nitekim o bu konuda şöyle demektedir: “İmam (el-Cüveynî'yi kastederek) burada bazı açık hatalara düşmüştür. Şüphesiz ki bu görüş icmâ'a muhaliftir.” İbn Hacer bununla da kalmamış İmam Cüveynî'nin bu konudaki görüşlerine reddiyeler vermede aşırıya kaçmıştır.³³²

Darbukaya vurmanın haramlığı üzerinde icmâ meydana gelmiştir ve muhalefeti söz konusu değildir. İbn Hacer şöyle der: “bu icmâ'a muhalif bir bahistir. Meselenin içine hiç girmeye gerek yoktur. Zira bu meselede icmâ vardır. Hadisin sahîh ya da zayıf olduğuna bakılmaz.”

İbn Hacer el-Heytemî bu sözüyle İmâmü'l Haremeyn el-Cüveynî'nin: “Darbukaya vurmanın haramlık konusundaki hadis sahîhse” sözüne bir reddiye ortaya koymuştur. Bunu da icmâ iddiasıyla yapmıştır. Haramlık hadisi sahîh olsun ya da zayıf olsun fark etmez. Bu icmâ darbukanın haramlığı üzerine kurulmuştur ve bundan sonra herhangi bir dayanağa ihtiyaç yoktur.

Ayrıca İbn Hacer el-Heytemî icmâ meselesinde delil olarak Şâfiî ve Mâlikî mezhebi ülemasının bu görüş üzerindeki icmâ'ını delil olarak belirtmiştir. Şöyle ki;

- 1- Ebü'l-Feth Süleym b. Eyyûb er-Râzi eş-Şâfiî (v.447/1055) “*Et-Takrib*” adlı eserinde darbukanın haram olduğuna şu delili ileri sürmektedir: Hadis-i

³³² İbn Hacer El Heytemî, bu mesele hakkındaki görüşlerini “*Ez-Zevacir an İktirafî'l Kebair*” ve “*Keffü'r-Rea an Muharramati'l-Lehvi ve's-Sema*” adlı eserlerinde bizlere nakletmiştir.

Şerif'te: "Allah (cc) her günahkârı bağışlar, Artabe (bir müzik aleti) ve darbuka sahibi hariç."³³³

- 2- Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensarî el-Kurtubî (v.671/1273) sözü: *"Onu dinlemenin haram olmasında bir ihtilaf yoktur. Selef ve halef imamlarından görüşü muteber hiç kimseden bunu mübah gördüklerini işitmedim."* İbn Hacer'e göre İmam Kurtubî nakil imamlarındandır.

Bu iki nas darbuka çalmanın haram olduğu üzerindeki icmâ oluştuğuna dair açık birer delildir. Bu iki delilden sonra onlara muhalif bir bahse girmeyiz.

- 3- Hz. Peygamber (sav) bunu nehyettiğine dair İbn Abbas'ın rivayet ettiği hadisinde şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz ki Allah Tebareke ve Teâla içkiyi, kumarı ve darbukayı haram kıldı."³³⁴
- 4- İbn Hacer el-Heytemî, İmâmü'l Haremeyn el-Cüveynî'ye darbukaya vurmanın haram olduğuna kendi sözlerinden de delil getirmiştir. İbn Hacer el-Heytemî: "İmamın şu sözü: 'Fakat eşcinsellerin (kendilerini kadın gibi yapan erkekler) darbukayı kullanmaları, haramlığına en güçlü delildir. Çünkü eşcinselleri sembolize eden şey onlara benzemek babından olduğu için haramdır.'" Bura da İbn Hacer el-Heytemî İmam Cüveynî'ye kendi sözleriyle karşılık vermiştir.
- 5- İmam Şâfiî'den şöyle bir şey nakleder: *"Kişinin boş eğlence için def vurmaya vasiyet etmesi batıl bir istektir"* sonra şöyle demiştir: *"Darbuka dışında çalgılar kategorisine girip boş lehiv eğlence sınıfına giren bir def bilmiyoruz."* Müttekaddimun Şâfiî üleması bu meseleyi daha açık hale getirmişlerdir. Bunlardan bir tanesi İmâmü'l Haremeyn el-Cüveynî'nin babası Şeyh Ebu Muhammed Abdullah b. Yusuf el-Cüveynî (v. 438/1046) dir.³³⁵

³³³ İbnü'l-Esir, Ali ibn Hasan Ali İbn Abdülhamid el-Halebi, *en-Nihaye fi Ğeribi'l-Hadis ve'l-Esir*, Daru İbnü'l-Cevzi, Cidde 2000, 815.

³³⁴ el-Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa, *Es-Sünenü'l Kübra*, I-XI, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003 Beyrut, X, 221; Ebu Davud, Kitabü'l-Eşribe, Babü'l-Ev'iyeye, hadis no.3698; el-Heytemî, *Tuhfetü'l-l Muhtâc*, X, 221.

³³⁵ el-Heytemî, *Ez-Zevacir an İktirafi'l Kebair*, II, 415-416; *Keffü'r-Rea an Muharramati'l-Lehvi ve's-Sema'* 101-102.

2.2.2. Şâfiî Mezhebinin Geçmiş ve Son Dönem Üleması Arasında Gerçekleşen İhtilaflar Arasında Tercih Yapması

İbn Hacer el-Heytemî tercih ve fetva ehli olan İmam Nevevî ve İmam Rafîî gibilerinin seviyesine çıkabilecek kadar büyük bir ilmi birikime sahipti. İbn Hacer el-Heytemî Şâfiî mezhebinin geçmiş ve son dönem ülemasının arasında vuku bulan ihtilaflarda tercih yapma yoluna giderek bunu çok iyi bir maharetle gerçekleştirmiştir. Bu konuda Şâfiî mezhebin de çok ciddi bir yere ve öneme sahiptir. İbn Hacer el-Heytemî Şâfiî fıkında meseleler hakkında beyan edilen görüşler arasında titizlikle yaptığı tercih ve seçim çalışmaları kendisini ülema nezdinde görüşlerine itimat edilip, kabul odağı haline getirmiştir. Kendi zamanında bu maharet ve kabiliyeti kendisinde barındıran ve kendisine denk olan tek kişi vardı o da arkadaşı ve onunla aynı dönemde yaşayan Eş-Şems Muhammed er-Remli'dir. Bundan dolayı onu görüşler arasında tercih yapmada başarılı olmasını ve fıkhi anlamdaki idrak gücünü tanıtmak önemli bir husustur. Bu nedenle görüşler arasında yaptığı tercih faaliyetlerine örnekler vermeden önce konunun daha iyi anlaşılması adına şu hususları ifade etmekte yarar vardır:

İbn Hacer el-Heytemî öncelikle tercih ettiği görüş ve meseleleri açıklamıştır. İmam Râfiî ve İmam Nevevî'nin karşılaştığı ve mezhebe göre tercih ve seçme işlemini açıkladıkları meseleleri kastediyoruz. Ayrıca bu meseleler üzerine her iki imamın da kendi kitaplarında ya da herhangi birinin kendi kitabının bir konusunda ihtilaf etmediği meseleler. İbn Hacer el-Heytemî de Şeyheyn'in ittifak ettikleri görüşlerde kolay kolay onlarla muhalefet etmez. Bilakis kendisi bizzat Şeyheyn'nin belirttikleri görüşleri savunur ve delillerle kuvvetlendirme yoluna gider.

Öncelikle “mezhebe göre” şeklinde kullandığımız ifadeye biraz açıklık getirmemiz gerekir. Bu sözle İmam Nevevî'nin Şâfiî mezhebinin dışından getirdiği delilleri çıkarmış olduk. İbn Hacer el-Heytemî bu konuda İmam Nevevî'ye muhalefet etmiştir. Zira mezhebin dışından delil getirilmesine karşıdır. Kendisi Şâfiî mezhebinin görüşlerine sıkı sıkıya bağlıdır. Bu duruşunu da ömrünün sonuna kadar korumuştur.

İbn Hacer el-Heytemî ihtilafın ortaya çıktığı durumlarda iki farklı görüşte en erceh yani en tercih edileni bularak mezhebi bu ikilemden kurtarma yoluna gider. Ya da

zahirde ihtilaflı görünen durumun hakikatine iner.³³⁶Bunun yanında Şeyheyn'nin karşılaşmadıkları meseleleri ve onlardan sonra gelen ülemanın ihtilafa düştüğü meseleleri nasıl ele aldığı da önemli bir konudur. İbn Hacer el-Heytemî, Takiyüddin es-Sübkî, İbn Bülkînî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn el-Ezraî, Ebu Muhammed Cemâlüddîn el-İsnevî, Bedreddin Ez-Zerkeşî (v.794/1392), her iki hocası Şeyhul İslam Zekerîya el-Ensârî ve Ahmet er-Remlî'nin ihtilaflarını aynı zamanda kendi döneminde Yemen, Mısır ve Hicaz'da yaşayan ülemanın kendi aralarındaki ihtilaflarını uzun uzadıya ele almıştır. Bu ihtilaflı görüşleri ya desteklemiş, delillerle kuvvetlendirmiş ya da ağır bir şekilde eleştirerek saf dışı bırakmıştır. Bu ihtilaflı görüşleri ve bu görüşleri savunanları görüşlerinde yanlış ya da doğru olduklarını ortaya koyma da büyük çaba sarf etmiştir. Bu görüşlerin birçoğunu birbirine tercih etme veyahut teyit etme yoluna gitmiştir. Aynı zamanda bir görüşün diğer görüşe yakınlığını belirtme yoluna da başvurmuştur.

İkinci olarak İbn Hacer el-Heytemî müntesibi olduğu Şâfiî mezhebinin içerisinde ihtilaf konusu olan meselelerde tercih işlemine başvuran diğer ülema içerisinde farklı ve yeni bir şeyler getiren biri değildi. Onun gibi diğer mezheplere mensup olan bazı âlimler de kendi mezhebi içerisinde aynı şekilde davranmışlardır. Onlar da diğer müctehitler gibi kendi mezheplerinin çizdiği belirli kural ve çerçeveler içerisinde tercih ve seçme işlemlerini uygulamışlardır. İbn Hacer el-Heytemî tercih işlemini yaparken Şâfiî mezhebinde belirlenmiş şekliyle yapardı. Bunlar da;

- 1- Şâfiî mezhebinde bulunan külli bir kaide ve genel bir asıl ile
- 2- Şâfiî mezhep ülemasının görüşünü ele alarak (İmam Nevevî ve İmam Râfiî gibileri)
- 3- Şâfiî mezhep üleması, özellikle İmam Nevevî ve İmam Râfiî gibilerinin daha önce verdikleri bir hükmü esas alıp kıyas yaparak bir hükme varma gibi yollarla tercih işlemini yapmıştır.

İbn Hacer el-Heytemî yukarıda zikrettiğimiz maddeler çerçevesinde tercih işlemini ne şekilde yapmış örneklerle şu şekilde ifade edebiliriz:

Bu konuda örnek olarak vereceğimiz birinci mesele:

³³⁶ el-Heytemî, *el-Fetava'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, IV, 249; *Haşiyetü'l İzah* s.55; ez-Zirikli, *el- İlam*, 32-33; el-Heytemî, *Tuhfetü'l – Muhtâc*, V, 208.

Erkeğin iki veyahut daha fazla yüzük takmasının hükmü

Şâfiî ve diğer mezheplerin üleması erkeğin gümüş yüzük takmasını caiz görmüşlerdir³³⁷ ve bu konuda bir ihtilaf söz konusu değildir. Fakat erkeğin iki ve ikiden fazla gümüş yüzük takması konusunda ihtilaf vardır.

Bazı âlimler bunun caiz olduğunu söylemişlerdir. Caiz olduğunu söyleyenler; İmam Ebu Ferec Muhammed b. Abdu'lvahid ed-Dârimî (v.448/1056), Mazherüddîn Ebu Muhammed el-Hüvarizmî (v.568/1172), el-İsnevî, Şehâbeddin er-Remlî ve oğlu eş-Şems Muhammed, Hatip eş-Şirbînî.

Hüvarizmî bu konuda şöyle der: “Erkeğin herhangi bir eline çift yüzük takması, her bir ele bir tane takması, bir ele iki tane diğer bir ele sadece bir tane takması ve her ele ikişer tane takması caizdir.”³³⁸

Muhammed b. Cerir et-Taberî erkeğin birden fazla gümüş yüzük takmasının caiz olmadığını söylemiştir. Bu da İmam Nevevî'nin er-Ravda adlı eserinde bu konuda belirttiği görüşün zahirine göredir. Kendisi şöyle demiştir: “Erkeğin birçok gümüş edinmesi kadının da çokça halhal edinmesi eğer her birini ayrı kullanıyorsa caizdir.”³³⁹ İbn Hacer el-Heytemî, İmam Nevevî'nin bu görüşü hakkında şöyle demiştir: “Görüldüğü üzere burada çokça gümüş edinmenin cevazı var ancak çokça gümüş takmasının cevazı yok. Muhibbü't-Taberî de buna itimat etmiştir.”³⁴⁰

İbn Hacer el-Heytemî, bu konuyu diğer Şâfiî fukahasının yaptığı gibi zekât babında süs eşyalarını kullanılmasının helal mi yoksa haram mı olduğunu anlattığı yerde zikretmiştir. Heytemî, bunu Tuhfetul Muhtâc'da ve Fethul Cevad'da zikri geçen ihtilafları hatırlatarak konuya girmiştir. İbn Hacer el-Heytemî doğru olarak gördüğü görüş mutlak olarak haram olduğu görüşüdür. İbn Hacer: “İster bunu tek eline taksın ister her iki eline taksın fark etmez. Kendisi Tuhfetü'l Muhtâc'da şöyle demiştir: “Er-Ravda kitabındaki ibare tamamen haram olması yönündedir.”³⁴¹

İbn Hacer el-Heytemî el- Muhibbü't-Taberî'nin görüşünü tercih etmesini iki durumla izah etmektedir;

³³⁷ en-Nevevî, *Revdetü't-Talibîn ve 'Umdetü'l-Müftîn*, II, 69.

³³⁸ el- Ensarî, Zekerîyya, *Esne'l-Metâlib Şerhu Ravzi't-Tâlib*, Darü'l-Mecelledat, 1313, I, 380.

³³⁹ en-Nevevî, *Revdetü't-Talibîn ve 'Umdetü'l-Müftîn*, II, 264.

³⁴⁰ el-Heytemî, *Tuhfetü'l-l Muhtâc*, III, 276.

³⁴¹ el-Heytemî, *Tuhfetü'l-l Muhtâc*, III, 276, *Fethul Cevat*, I, 254.

1- İbn Hacer el-Heytemî şöyle diyor: “İznin bulunduğu yerler dışında gümüşte asıl olan erkeklere bütünüyle haram olmasıdır.³⁴² Birden fazla olması sahih değildir.” Diyerek şöyle devam eder: “Sonra Muhibü’t-Taberî’yi gördüm ve bana bunun illetlerini söyledi bu açık ve nettir.”³⁴³

Şeyhü’l-İslam Zekeriyya el-Ensarî şöyle demiştir: “Onu ta’lil etti (yani et-Taberî) erkeğin ruhsat dışından fazla gümüş kullanması haramdır. Ruhsatta sadece bir yüzük için vardır.”³⁴⁴

Şeyhü’l-İslam Zekeriyya el-Ensarî’nin yukarıda ifade ettiği Taberî’nin bu ta’liline cevap olarak şöyle denilmiştir: “Hz. Peygamber Efendimiz’in (sav) gümüş yüzük takması bu cinsin helal olduğuna işaretler. Burada bir ya da iki sınırlamasına bakılmaz. Bu ölçü gözetilmeksizin gümüş erkeklere helaldir.

2- İbn Hacer şöyle demiştir: “Gümüş takmak ahmak insanların ve kadınların bir sembolü haline gelmiştir. Bu cihetle Dârimî ve diğerlerinin nezdinde gümüşün fazlaca sayıda takılması haramdır.”³⁴⁵

İbn Hacer el-Heytemî sözkonusu eylemin haram olduğunu kabul etmeyenleri bu delille ikna etmeye çalışmaktadır. Bu nedenle birden fazla gümüş takmayı kadınların ve ahmakların yaptığı bir şey olarak göstermektedir. İbn Hacer el-Heytemî, “Allah (cc) erkeklerden kendilerini kadınlara benzetenlere lanet etmiştir.”³⁴⁶ Hadis-i şerif’i delil olarak getirerek fazla gümüş takmayı erkeklerin kendilerini kadınlara benzetme olarak telakki etmiş ve bunun haram olduğuna hükmetmiştir.

Bu konuda örnek olarak vereceğimiz ikinci mesele:

Babanın malını evlatlarının bir kısmına vereceğine dair adakta bulunması

Son dönem Şâfiî âlimleri bu konuda ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda iki görüş ortaya çıkmıştır:

1- Bazı Şâfiî muteahhirun âlimleri bu nezrin batıl olduğu kabul ederek demişler ki: “Nezrin şartı Allah’a yakınlaşmaktır. Bu nezirde Allah’a (cc) yakınlaşma

³⁴² Hafız İbnu Abdil Berr altın, gümüş ve ipeğin erkeklere haram olduğuna dair bir icma nakletmiştir. Bkz: *Umdetu’l-Müftî ve’l-Müstefî lil allameti Cemaluddin el-Ehdel*, I, 170.

³⁴³ el-Heytemî, *Tuhfetü’l-l Muhtâc*, III, 276.

³⁴⁴ el- Ensari, *Esne’l-Metâlib Şerhu Ravzi’t-Tâlib*, I, 380.

³⁴⁵ el-Heytemî, *Tuhfetü’l-l Muhtâc*, III, 276.

³⁴⁶ Buhârî, Babü’l-Libas, hadis no: 5885.

diye bir şey söz konusu değildir. O zaman malını evlatlarının bir kısmına hibe edip diğerlerine etmemesi hadis kitaplarının Babü'l-hibe bölümünde belirtilen hadislere göre mekruhtur.”³⁴⁷

- 2- Bazı Şâfiî muteahhirun âlimleri bu nezrin sahih olduğu konusunda görüş beyan etmişlerdir.

İbn Hacer el-Heytemî, bu konuda nezrin sahih olduğu yönündeki görüşü benimsemiştir. Heytemî, nezrin mekruh olan bir şeyle olmayacağı konusunda mütekaddimun fukahadan farklı bir görüş benimsemiştir. Nezrin olmayacağı mekruhlar li zatihi olan mekruhlardır. Fakat li gayrihi mekruh olanlar nezir olabilir. Fakat Allah’a (cc) yakınlık için verilen nezirde başka bir nedenden olan geçici bir kerahet durumu olsa, o zaman aslı Allah’a (cc) yakınlaşmak için olan aslına bakılır ve nezir gerçekleşir. Geçici bir kerahet onda nezrin geçerliliğini engellemez.

Bizim bu meselemiz de geçici bir keraheti olan bir meseledir. Bu kerahet li zatihi değil li gayrihidir.³⁴⁸

2.2.3. Nasların İçerisinde Birbiriyle Çelişkili Olanları Birleştirmeye Gayret Etmesi

Fukahanın kendi kitaplarında ele aldığı bir mesele üzerinde belirttikleri görüşler kendi aralarında zahiren çelişkili olmuştur. Görüşler arasında bulunan çelişki ve ihtilafları ortadan kaldırmak için fakihler bir gayret ve çaba içerisine girmişlerdir. Bu çelişkili ve ihtilaflı görüşleri ortak bir payda da birleştirmek için uğraşmışlardır. Bu durum bazen iki farklı kişinin belirttiği görüşlerinden bazen de tek kişinin bir mesele üzerinde farklı zamanlarda çelişkili görüşler belirtmesinden kaynaklanmıştır. Fukaha da bu çelişkileri birleştirme yoluna gitmiştir. Bunu da iki önemli yolla yapmışlardır:

- 1- Mezhep içerisinde ya da diğer mezhepler arasında ihtilafı azaltmaya çalışmışlar.
- 2- İki çelişkili görüş arasında tercih işlemine başvurmuşlardır.

Fakih bir âlim olan Abdullah b. Ömer b. Yahya şöyle demiştir: “Zahiren çelişkili ve uyumsuz olarak görünen bir meseledeki görüşler rastgele olmaması kaydıyla mümkün olduğunca birleştirilme yoluna gidilir. Böylece ittifaka gidilmiş olur.”³⁴⁹

³⁴⁷ en-Nevevî, *Revdetü't-Talibîn ve 'Umdetü'l-Müftîn*, V, 378.

³⁴⁸ el-Heytemî, *el-Fetava'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, IV, 271, *Tuhfetü'l-l Muhtâc*, X, 79.

Birleştirme işlemi yapmak isteyende bulunması gereken şartlar şunlardır:

- 1- Böyle bir kişi kendi mezhebine çok iyi bir şekilde vakıf olmalı ki böyle bir şey yapabilsin.
- 2- Birleştirme işlemi yapacak kişi naslara ve delillere iyi vakıf olmalıdır. Bu konuda öyle bir seviyeye gelmelidir ki zahiren çelişkili görünen şeyin aslında bir çelişki barındırmadığını kavrayabilmelidir. Bir meselede çelişki görenler, bu meselede çelişki olup olmadığını ortaya çıkarmak için yeterli ilmi birikime sahip olmadıkları ve bu inceliklere vakıf olacak bir seviyeye gelmediklerinden dolayı zahiren bunu bu şekilde görmektedirler.

Şimdi de İbn Hacer el-Heytemî'nin bu konuya ilişkin görüşlerini irdeleyelim.

Bu konuda örnek olarak vereceğimiz birinci mesele:

Bir şahıs bir dönem içerisinde örneğin öğle namazını vaktinden önce kılıyor. Bu kişi bu dönem içerisindeki tüm öğle namazlarını mı kaza edecek yoksa sadece tek bir öğle namazını mı kaza edecek?

Hibetullah b. Abdurrahim el-Barizî (v.738/1337) sadece bir namazı kaza etmesi yönünde bir fetva vermiştir. Niyet getirirken kaza niyeti getirmenin şart olmaması cihetiyle bu böyledir. Kılınan her namaz önceki namazın kazası oluyor.

Ebû Muhammed Şerefüddîn İsmâil İbnü'l-Mukrî'nin (v. 837/1433) ise tüm namazların kaza edilmesi görüşünü savunmuştur.

İbn Hacer el-Heytemî, el-Barizî'nin ve İbnü'l-Mukrî'nin farklı bu konudaki görüşlerini zikretmiştir. Heytemî bu ikisi arasında tercih işlemine gitmemiştir. Bilakis iki görüşü birleştirme yoluna gitmiştir.

İbn Hacer el-Heytemî, el Barizî'nin bu görüşünü kişinin farz namazı kılarken o namazı o vakte kayıt etmemiştir. Dolayısıyla bu durumda tek namazı kaza eder. Öyleyse her kıldığı namaz önceki günün namazının kazası hükmündedir. Bu görüşünü şu şekilde temellendirmiştir: “Namazın niyetinde eda ve kaza ifadelerini kullanmak

³⁴⁹ el Hadremî, Es-Seyyid Abdurrahman bin Muhammed b. Hüseyin b. Ömer, *Buğyetü'l- Müstersîdin Telhisu Fetava Ba'de'l-Ülemai'l-Müteahhirin*, Darü'l-Fikr, 1994 Beyrut, 12-13.

vacip değildir. Bulutlu hava veyahut cehalet gibi durumlarda niyet ederken hem eda lafzı hem de kaza lafzı kullanılabilir.³⁵⁰

İbnü'l-Mukrî'nin görüşünü ise şu şekilde yorumlamıştır: “Her gün vaktin girdiğini sandığı vakitte namaz kılarken farza niyet ederse bunda eda lafzını kullansın veyahut kullanmasın fark etmez bu farz namazı olmaz. Çünkü o her gün vaktinin girdiğini sandığı bir namaz için niyet getirmiştir. Burada vaktin girdiğini zannetmesi bir delil olamaz. Bu durumda tüm namazların kazası gerekir ve o süreçte kıldığı namaz birbirinin kazası olmuyor.”³⁵¹

Bu konuda örnek olarak vereceğimiz ikinci mesele:

Avda ateşli silah kullanmanın durumu

Kadı Ebul Meâli Mücellâ b. Cumey' el-Mahzumî (v. 550/1155) “*Ez-Zahâir*” adlı eserinde şöyle demiştir: “Avda ateşli silah kullanmak helal değildir. Bu görüşünde şu şekilde temellendirmiştir: “Burada hayvanı telef etmeye sürüklenme durumu söz konusudur³⁵². Fakat İmam Nevevî bunun helal olduğunu savunmuş ve bu görüşünü şu şekilde temellendirmiştir: O ateşli silahın bir av aracı olduğunu ve avlanmanın da mübah bir şey olduğunu belirtmiştir. Bu görüşünü iki hadis ile desteklemiştir; Şüphesiz ki Hz. Peygamber (sav) sapanı kullanmaktan nehyetmiştir. Hz. Peygamber (sav) hadis-i şerifte şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz ki düşmanı yaralamıyor avı da öldürmüyor. Sadece diş kırıyor ve sersemletiyor.” İmam Nevevî bunun üzerine şöyle demiştir: “Bu hadisin gerektirdiği üzere ava karşı ateşli silah kullanmak mubahtır.”

Görüldüğü üzere İmam Nevevî'nin görüşü Kadı Mücellâ'nın görüşünden farklıdır.

İbn Hacer el-Heytemî, Kadı Mücellâ'nın ve İmam Nevevî'nin görüşlerini zikrederek der ki: “Aralarında bir ihtilaf yoktur.” Heytemî, bu iki görüş arasında birleştirme işlemine gitmiştir. Bu birleştirme işlemi nasıl yaptığını da şöyle anlatmıştır: “*Ez-Zahair* kitabının sahibi Kadı Mücellâ ve İmam Nevevî arasında bir ihtilaf yoktur. Çünkü Kadı Mücellâ helal olmadığını söylemiş ve buna delil olarak

³⁵⁰ en-Nevevî, *Revdetü't-Talibin ve 'Umdetü'l-Müftin*, I, 226-227.

³⁵¹ el-Heytemî, *el-Fetava'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, I, 141.

³⁵² el-Heytemî, *el-Fetava'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, I, 250.

hayvanın telef olmasını göstermiştir. İmam Nevevî ise helaldir demiş ve bununda bir av yolu olduğu ifade etmiştir.

İbn Hacer el-Heytemî, başta belirtilen iki temellendirmeyi şu şekilde de ifade etmiştir: “Birinci görüşte hayvanın telef olması ihtimali daha baskın olduğu için haram olduğu belirtilmiştir. Hayvanın telef olma ihtimali baskın olmazsa helaldir.”

İmam Nevevî’nin görüşündeyse hayvanı öldürmeyeceği ihtimali daha baskın olursa o zaman helal olur. Ama henüz hayvana ulaşmadan ölürse işte o zaman haram olur.³⁵³

2.2.4. Şâfiî Mezhebinin Naslarından Mutlak Olanlarını Takyid Etmeye İtina Göstermesi

Fakihler yazdıkları eserler de bazı meseleleri mutlak olarak ifade ediyorlar. Öyle ki mutlak olarak belirtilen hükmün altına birçok şey giriyor. Bu hükmün altına giren birçok mesele de “bu da buna dahil midir değil midir” diye münazaa gerçekleşiyor. Burada “Mutlak” tan kasıt geneli kapsayan şeylerdir.

Zikri geçen konu hususunda şu üç ihtimal söz konusudur:

- 1- Fakih, mezhebin dayanağı olacak nassı oluştururken kimi zaman mutlak bir ifade kullanır. Bu bağlamda verdiği hüküm meseleyi bütün boyutları ile kapsar. Bunu yaparken verdiği hükmün meseleyi tüm boyutlarıyla kapsadığını düşündüğü için böyle bir ifade tarzını tercih eder. Buna bağlı olarak aynı mezhep âlimleri arasında veyahut farklı mezhepler arasında görüş ayrılıkları olabilir. Şâfiî mezhebinde söz sahibi olan bazı âlimler ya bu nassı mutlak olarak alır ya da mutlak olarak almaz takyit yoluna giderler.
- 2- Fakih, bazen mutlak olarak verdiği hükmün meseleyi bütün boyutlarını kapsamadığının bilincinde olmasına rağmen takyit etmeyi unuttur.
- 3- Bazen de fakih, meselenin hükmünü zikrettiği bölümle ilişkili olarak mutlak bir ifade tarzını tercih eder ve diğer bölümlerde meselenin mukayyet halini zikrettiği için mutlak ifadeyi zikrettiği her bölümde takyit yoluna gitmez.

³⁵³ el-Heytemî, *el-Fetava'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, IV, 250-251

Fakihlerin kullandığı takyidi mümkün mutlak ifadeler bu üç ihtimalden birine binaendir. Fakihler bu tarz mutlak ifadeleri olduğu hal üzere bırakmazlar. Zira mezhep üzerinde araştırma yapan bir kimse ya idrak seviyesi mezhep hakkında eksik olduğu için istisnai durumları bilemeyebilir, ya da sadece o bölümü okumakla iktifa edip hükmün takyit edildiği diğer bölümleri incelemeyiğinden hükmün mutlak olduğu zannına kapılabilir.

Mutlak ifadelerin mukayyet olup olmadığının tespiti fıkıhçı açısından önemli bir konudur. Zira bu konuyu araştırmakta ihmalkâr davranan bir fakih hem kendini hem de kendisinden fetva isteyenleri dine muhalif bir duruma sürükleyebilir. Ebu'l Abbas Ahmed b. İdrîs el-Karâfî (v.684/1285) kişinin kendi mezhebinde fetva verebilmesi için meselelerin içerisindeki mutlak ifadelerin mukayyet olup olmadığını iyi bilmeleri ve hepsinden haberdar olmaları gerektiğini belirtir. Bu konumda olmayan kişilerin fetva vermesinin caiz olmadığına dikkat çekmiş ve şöyle demiştir: “Bilakis eğer kendi mezhebinin nakillerine vakıf ise o zaman sadece nassa dayanarak fetva verir. Fetva verdiği mutlak nassın kendi mezhebine göre takyit gerektirmediği ya da genel kapsayıcılığının özelleştirilemez olduğu gözünden kaçmamalıdır. Müftî bu ehliyet ve mezhepten haberdar olma gücüne sahip değilse fetva vermemesi gerekir. Meselenin nassını ezberlemiş olsun ya da olmasın fark etmez. Zira ezberlediği nass fetvalarda mevcut olmayan bir kayıt ile kayıtlanmış olabilir. O yüzden bu kişinin fetva vermesi haramdır.”³⁵⁴

İbn Hacer el-Heytemî bu konuyla ilgili şöyle bir noktaya değinir ve der ki:

Fakihler tasnif ettikleri kitaplarında ve fetvalarında bazen mutlak ifadeler kullanmaktadırlar. Ancak tasnif ettikleri kitaplardaki mutlak ifadeler ile fetvalardaki mutlak ifadeler aynı değildir. Tasnif eserlere bakan kişi ihmalkâr biri olmadığı sürece tek bir kitaba bağlı kalmaması lazımdır. Eğer böyle yaparsa işinde kusur işlemiş olur. Çünkü müftî, müsteftiden (fetvayı talep edenden) farklıdır. Fetvayı talep edenin tasnif edilen kitaplara bakıp hüküm çıkarma ehliyeti yoktur. Onun görevi bu meseleyi müftîye sorması gerekir. Bu durumda müftî, detaylandırması gereken bir konuyu mutlak ifadelerle anlatırsa onu yanlışla sürüklemiş olacağından kendisi de hata işlemiş olur. Yine kitaplar birçok meseleyi içerdiğinden her meselenin detayına inmek zahmetli,

³⁵⁴ Bi'l-Karrafî, Ahmed b. İdrîs b. Abdurrahman el-Malikî eş-Şehir, *el-Ahkâm fî Temyizi'l-Fetava Ani'l-Ahkâm* (thk. Abdülfettah Ebu Ğüdde) Mektebetü'l-Metbuatü'l-İslamiyye, Halep 1995, 243.

belki de imkânsız olacağı için fakihlerde bazı yerlerde mutlak ifadeler kullanarak ve kısa tutarak işlerini kolaylaştırmışlardır. Onların kitaplarına bakanlar bunu zaten açık bir şekilde görmektedirler.”³⁵⁵

Bu sözünden de anlaşılıyor ki İbn Hacer el-Heytemî bu konuya özel bir önem vermiştir. Onun bir musannifin ya da bir fakihin mutlak ifade ettiği şeyi takyit ettiğini görürüz. Yine aynı şekilde müftülerin verdiği fetvalarda da bunu kullanmıştır. Konu örneklerle izah etmeye çalışalım.

Bu konuda örnek olarak vereceğimiz birinci mesele:

Şâfiî ülemasından olan İmam Zeynuddîn el-Bezrî (v.560/1165) yaşı küçük ya da büyük olsun eşin zevcesini namazı terk ettiği için dövmesi vaciptir demiştir.

İbn Hacer el-Heytemî, İmam İbnu'l Bezrî'nin bu sözünü aktararak şöyle demiştir: “Bu açıktır” fakat kendisi bu vacipliği kayıtlandırmıştır. İbn Hacer'e göre erkeğin kadını dövmesi nefrete ve geçimsizlik ihtimali barındırıyorsa ve erkek bundan korkuyorsa vacip değildir. Ama bu korku yoksa vaciptir.

İbn Hacer el-Heytemî, İbnu'l Bezrî'nin görüşüne itimadını şöyle temellendirmiştir: “Namazı kılmadığı için dövmek iyiliği emretmektir. İyiliği emretme işlemiyse vaciptir.”

İbn Hacer el-Heytemî şöyle devam eder: Namaz için kadını dövmek eşi üzerine vacip olmaz onun dışında biri var olduğu müddetçe. Eşi dışında biri varsa iyiliği emredip kötülükten sakındırma farzı ayn'dan farzı kifayeye döner. Bunu sadece eşe has kılmanın ne anlamı var ki?

İbn Hacer el-Heytemî vacipliği takyit etmesinin nedenini: “Eğer bu takyidi yapmasaydım zarar verme deliline gidilecekti. Bunu kayıtladım ki bu hükmün vacip olması ortadan kalkmasın.”³⁵⁶

Bu konuda örnek olarak vereceğimiz ikinci mesele:

İmam Ezraî “*Et-Tavassut*” adlı eserinde Ebû Bekr Abdullah b. Ahmed el-Mervezî, el-Kaffal'dan (v.417/1026) naklen şöyle diyor: “Eğer bir kadın mescide girdiğinde orada tek bir adam varsa bu halvet olmuyor. Çünkü mescide herkes giriyor.”

³⁵⁵ el-Heytemî, *El-İlam bi Kavâtii'l-İslam*, yy, Kahire 1875, 15- 16.

³⁵⁶ el-Heytemî, *Tuhfetü'l-l Muhtâc*, I, 452.

İbn Hacer el-Heyetmî, el- Kaffal'ın bu görüşünü takyit ediyor. Mescitleri işlek olanlarla olmayanlar olarak ikiye ayırıyor. İbn Hacer, halvet-i cima olsun veyahut olmasın bir kadın ve erkeğin yalnız kaldıkları bir esnada çirkin işlere kalkışmaları olarak ifade ediyor.³⁵⁷

2.2.5. Şâfiî Mezhebinin Meselelerindeki Fıkhi Farklara Dikkat Çekmesi

Fıkıh kitaplarında, ilk bakışta hükümleri bir olacak kadar birbirine benzer görünen birçok mesele vardır. Ancak fakihler, bu tür kafa karışıklığına sebebiyet veren meselelerin her biri hakkındaki farklı görüşler belirtmişlerdir. Bu doğrultuda ya bir mesele hakkındaki hüküm zayıf kabul edilip karşıt görüş tercih edilmiş veyahut o mesele müphemliği ile kalmıştır. Özellikle bazı fakihler fıkhi konulardaki derin bilgiye sahip olmaları ve meseleleri irdelemede titizlikleri sebebiyle bu tür meselelere baktıkları zaman iki mesele arasındaki hüküm ayrılıklarını açık bir şekilde fark edebilmişlerdir. Bu durum “Fennü'l-fürûk” olarak bilinen bir fıkıh dalını ortaya çıkarmıştır. Fürûk kelimesi sözlükte “ayırarak, iki şeyi birbirinden ayıran özellik” anlamına gelen “fark” kelimesinin çoğuludur. Fıkıh terminolojisinde ise fürûk eşbâh ve nezâir ile, kavâid ilim dallarıyla yakın ilişki içindedir. Fürûk görünüş bakımından birbirine benzeyen, ancak hüküm ve hukukî değerlendirme açısından farklı olan veya şekil itibarıyla farklı oldukları halde aynı hükme tâbi meselelerini konu edinen bir ilim dalının adıdır.

Fürûk alanında eser yazan müellifler, genellikle bu disipline bir tanım getirmek yerine kitaplarının girişinde üzerinde duracakları konuları niteleme bağlamında bazı açıklamalarda bulunurlar ki birbirine oldukça yakın olan bu ifadeler fürûk ilminin çerçevesini belirlemede önemli ipuçları vermektedir. Farkları anlatılacak meseleleri Ebü'l-Fazl Müslim b. Ali ed-Dımaşkî “görünüşte birbiriyle uyuşan gerçekte ise ayrılan”, Necmeddin en-Nisâbûrî “Yapıları uyuşan, manaları ihtilâf eden”, İbn Süneyne es-Sâmerri de “şekilleri birbirine benzeyen, hükümleri ayrı olan” diye niteler. Celaleddin es-Süyûtî bu terimi şöyle tanımlamaktadır: “Şekil ve mana yönünden benzer, hüküm ve illet yönünden ise farklı olan konuları ele alan ilim dalıdır. el-Fâdânî (v.1411/1990) ise şöyle tanımlamaktadır: “Birbirine benzer iki mesele arasındaki farkları, ikisine aynı hükmü vermeyecek kadar bilmektir.” Bütün bu tanımlar dikkate

³⁵⁷ el-Heytemî, *El-İfâdetü Lima Câe fi'l Merda ve'l-İyade*, Beyrut, 1993, 40.

alınarak fûrûk için, “Şekil bakımından birbirine benzeyen, ancak farklı olmalarını gerektiren bazı sebeplerden ötürü hüküm açısından birbirinden ayrılan meselelerin yahut kaidelerin bilgisidir” tanımı yapılabilir.”³⁵⁸

Fûrûk, önem gösterilmesi gereken, vakıf olunması zor bir fıkıh dalıdır. Kimileri “selefin münazaralarının çoğu bu konu hakkındadır” derken kimileri de “Fıkıh – çoğunlukla- fark (ayırım) ve cemi’ den (derlemeden) ibarettir” demiştir. Ancak âlimler bu tür karmaşık meselelerle karşılaşan fakihin asla zanna göre amel etmemesi gerektiğini hatta eğer iki meselenin aynı olduğuna hükmetmek farklı olduğuna hükmetmekten daha doğru geliyorsa aynı olduğuna hükmetmesi gerektiğini özellikle vurgulamışlardır. İmamü’l- Haremeyn el-Cüveynî de bu konuyla ilgili “Bunu iyice öğrenin zira bu dinin kurallarındandır” demiştir.

İbn Hacer’in “Fennü’l-fûrûk”a ilişkin görüşleri:

Bu konuda örnek olarak vereceğimiz birinci mesele:

İbn Hacer, mescitte “taharet” için kullanılmak üzere bir su vakfeden adamın vakfının hem vacip olan temizliği hem de abdest tazeleme, beden ve elbise üzerindeki necasetleri giderme, cuma guslü gibi sünnet olan temizliği kapsadığına dair fetva vermiştir.

Ancak onun bu genellemesine “taharetin” yalnızca farz olan temizliği kapsadığı söylenerek itiraz edilmiş ve bu hüküm Ebû Amr Takıyyüddîn eş-Şehrezûrî’nin (İbn Salah) (v. 643/1245) şu fetvasına kıyas edilmiş: “Tekfin (kefenleme)” lafzı kullanılarak yapılan vakıf yalnızca ölünün bedenini örtecek bir örtüyü kapsar. Kefenlemede kullanılan pamuk ve güzel koku ise bu kapsama dâhil değildir.

İbn Hacer el-Heytemî, iki mesele arasında farklılık bulunduğu için kendi fetvasının İbn Salah’ın fetvasıyla çelişmediğini açıklamıştır. Bu iki mesele arasındaki fark şöyledir:

Su vakfetme meselesinde vâkfın kullandığı “tathîr” kelimesi hem lughat hem de şer’î manası itibariyle farz ve sünnet olan temizliği kapsar. Buna mukabil İbn Salah’ın meselesindeki “tekfin” kelimesi pamuk ve güzel kokuyu kapsamaz. İbn Hacer, İbn Salah’ın tekfinin tanımını yaparken kullandığı “En azı, kefen denilebilecek bir örtüyle

³⁵⁸ Şükrü Özen, “Furûk” mad., *DİA*. TDV Yayınları, İstanbul 1996, XIII, 223-227.

ölünün avretinin örtülmesidir.³⁵⁹ Daha fazlasını da kapsar zira bu da lafzın manasına dâhildir” ifadesiyle bu farkı teyit eder. İbn Salah az önce naklettiğimiz ifadesiyle lafzın her iki manayı da içerdiğine işaret ediyor ve bu da apaçık bir şekilde İbn Hacer’in kastettiği farklılığı doğruluyor. Kanaatimizce bu durumda “tathir” ve “tekfin” lafızlarından her biri, birden fazla manayı kapsadıkları için bu manaların tümünü hükme tabi kılıyoruz. Ancak lafzın kapsamadığı manaları hükme tabi kılmıyor ve vâkfin şartının ötesine geçmiyoruz.

Bunu İbn Hacer el-Heytemî şöyle açıklıyor: “İbn Salah tekfini, vacip olan avret mahallinin örtülmesi ve daha fazlasının örtülmesi olarak yorumluyorsa biz de tathiri vacip olan temizlik ve sünnet olan temizlik olarak yorumlayarak onunla aynı manayı kast ediyoruz.”³⁶⁰

Bu konuda örnek olarak vereceğimiz ikinci mesele:

Şâfiî mezhebine göre ölüm ve benzeri bir tehlikeye sebebiyet vereceği için teyemmümü mübah kılan³⁶¹ hastalıklar, Ramazan ayında oruç tutmamaya mazeret kabul edilecek hastalığın ölçütü olarak kabul edilmiştir. Ancak bu durum, teyemmümü mübah kılacak derecede olmasa da kişiye eziyet vereceği için namazı oturarak kılmasını mübah kılan³⁶² hastalıklar ve ihramdaki kişinin örtünmesini mübah kılan hastalıklar konusunda kafa karışıklığına sebebiyet vermiştir. Zira görünürde bu durumların birbirinden farkı yoktur.

İbn Hacer el-Heytemî, mübah kılınan şeyler göz önünde bulundurulduğunda her iki meselenin birbirinden farklı olduğunu belirtmiştir. Konuyla ilgili açıklaması şöyledir: “Oruçla ilgili mevzuda ibadetin külliyen terki söz konusudur. Buna mukabil namazı oturarak kılmak ve ihramlının örtünmesi mevzularında yalnızca ibadetin şartlarından birinin terki mevzubahistir. Öyleyse ibadetin külliyen terkini gerektirecek durumlarda daha ihtiyatlı olunması gerektiği su götürmez bir gerçektir.”³⁶³

³⁵⁹ en-Nevevî, *Revdetü't-Talibîn ve 'Umdetü'l-Müftîn*, II, 110.

³⁶⁰ el-Heytemî, *el-Fetava'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, I, 58-59.

³⁶¹ en-Nevevî, *Revdetü't-Talibîn ve 'Umdetü'l-Müftîn*, II, 369.

³⁶² en-Nevevî, *Revdetü't-Talibîn ve 'Umdetü'l-Müftîn*, I, 234.

³⁶³ el-Heytemî, *İthâfu Ehli'l-İslam bi Hususiyeti's-Siyâm*, 274.

2.2.6. Şâfiî Mezhep Ülemâsının ve Müftîlerinin Görüşlerini Daima Takip Etmesi

İbn Hacer el-Heytemî Şâfiî mezhebindeki yeri konusunda değinilmesi gereken hususlardan biri de mezhep ülemâsının ve müftîlerinin görüşlerini daima takip etmesi, bu görüşler üzerinde münakaşaya girişmesi, yeri geldiğinde görüşlerdeki zayıflıkları ortaya koyması ve mezhep çizgisinden sapmaları dile getirmesidir. Onun bu tavrı sergilemesi Şâfiî mezhebini, mezhep ülemâsı ve mezhep müntesiplerinin hatalarından korumak istemesinden kaynaklanmaktadır. Nihayetinde İslam ülemâsı, birbirlerinin görüşlerini değerlendirebilir ve bu değerlendirme neticesinde birbirlerini hatalı görüp bunu da dile getirebilirler. Ülemanın ortaya koyduğu bu tavır, sahip oldukları ilimleri ile övünüp saygınlık kazanmaya çalışmak değil bilakis dine hizmet etmek istemelerinin ve dini en doğru ve sahih bir şekilde insanlara açıklama ve ulaştırma çabalarının bir neticesidir. Buna gücü yeten herkesin üzerine düşen önemli bir vazifedir.

İmamü'l-Harameyn el-Cüveynî'nin imameti hakkında icmâ bulunan babası Şeyh Ebu Muhammed'i hatalı bulduğu durumlar olmuş ve bu hataları dile getirmekten çekinmemiştir.

İbn Hacer el-Heytemî, ders aldığı hocalarının hatalı bulduğu görüşlerini hocalarına ifade etmekten çekinmemiştir. Bu tutumundan dolayı İbn Hacer'in hocasına, İbn Hacer'in derslerde hocalarının görüşlerine itiraz ettiği söylenince hocası; Zerkeşî'nin el-Hâdim kitabında birçok mevzuyu hocasından nakletmesine rağmen naklettiklerini hocasına nispet etmemekle beraber onun birçok görüşüne de itiraz ettiğine işaret etmiş ve birçok âlimde görülen bu durumun temiz ve samimi bir niyetle yapıldığı takdirde sakıncalı olmadığını dile getirmiştir.³⁶⁴

İbn Hacer el-Heytemî bu doğrultuda kitaplarında, muasırları dâhil tüm mezhep ülemâsının görüş ve değerlendirmelerine yer vermiş, onların fetvalarını, çıkarımlarını ve tahlillerini değerlendirmeye tabi tutmuştur.

Bir âlimin başka bir âlime ait görüşü eleştirebileceği noktaları şöyle sıralayabiliriz:

- Mezhebin kesin görüşlerine muhalif olması
- Mezhep imamlarının çizgisine muhalif olması

³⁶⁴ el-Heytemî, *Haşiyetu ala Fethi'l Cevad*, I, 492.

- Mezhep kurallarına aykırı olması
- Tartışmacı bir üslup içermesi
- Çıkarımı ve çıkarımında bulunduğu konu arasında farklılık bulunmasından ötürü çıkarımını zayıf bulması
- Mevzuyu bağlamından çıkarıp genelleştirmesi

Fakihin tüm bu konularda eleştiri yapabilmesinin şartı ise ilgili alanda yeterince bilgi sahibi olmasıdır. Aksi takdirde yaptığı iş ilme değil cehalete hizmet olur.³⁶⁵

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için birkaç örnek verelim.

Bu konuda örnek olarak vereceğimiz birinci mesele:

Bazı âlimler, bir kişinin henüz sağlıklı ve hayattayken tüm malını erkek evladına vakfedip kız evladını mahrum bırakmanın günah olacağı ve batıl bir vakıf olduğu fetvasını vermişlerdir.

İbn Hacer el-Heytemî, bu bakış açısının yüzeysel bir bakış açısı olduğunu söyleyerek vakfın batıl olduğu konusunda fetva veren âlimlere muhalefet etmiştir.

İbn Hacer bu görüşü iki sebepten dolayı reddetmektedir:

- 1- Şâfiî mezhebine göre bir şahsın hiçbir sebep olmaksızın, malının bir kısmını veya tümünü bir çocuğuna hibe yahut vakfetmesinin haram olmadığı³⁶⁶ görüşüne dayanarak kız çocuğunu da malından mahrum etmenin haram olmadığı ortaya çıkmaktadır. İbn Hacer: “Bir kişinin, çocuğunu malından mahrum etmesinin haram olmadığına dair mezhep ülemasının kesin görüşleri vardır.” demektedir.
- 2- Çocuğunu, malından mahrum etmenin haram olduğunu söylesek dahiki bu böyle değildir. Bu haram, vakfın dâhilinde değildir. Tıpkı şarap yapmak üzere üzüm satın alan kişinin ticareti gibi. Bu durumda bu vakfın batıl olduğuna nasıl hükmedilebilir?³⁶⁷

³⁶⁵ Reşid, Emced Muhammed Ali, *el-İmâm İbn Hacer el-Heytemî ve Eseruhu fî'l-Fıkhi's-Şâfiî*, Camiatu'l-Ürdün, Amman 2000, 187-188.

³⁶⁶ el- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *el-Havi'l- Kebir fî Fıkhi Mezhebi'l- İmami's-Şâfiî*, I-XIX, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994 Beyrut, VII, 544; el-Kazvîni, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdülkerîm er-Râfiî, *Fethü'l-Aziz bi Şerhi'l-Veciz (Şerhü'l-Kebir)*, I-XIII, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1997 , II, 321.

³⁶⁷ el-Heytemî, *Tuhfetü'l-l Muhtâc*, II, 247.

Ortaya konan bu görüş, usulünce yapılmış kuvvetli bir reddiyedir. Zira muamelat konularındaki nehiyler akitle doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili değilse akdin bozulmasını gerektirmez.³⁶⁸ Buradaki haramlığın da vakıfla bağlantısı olmadığı için vakfin batıl olduğunu söylemenin bir manası yoktur.

Bu konuda örnek olarak vereceğimiz ikinci mesele:

Bir adam, iki şahit huzurunda eşini boşar. Ancak şahitlerden biri adamın, eşini on altı talakla boşadığını söylerken diğeri bin talakla boşadığını iddia eder. Zebidli (Yemen’de bir bölge) bazı fakihler bu durumda bu adamın eşinin bir talakla boş olduğunu fetvasını verir.³⁶⁹

Kendisine sorulması üzerine İbn Hacer el-Heytemî, konuyla ilgili açıklamasında bu fetvayı destekleyecek bir kıyas bulunmadığından fetvanın muteber bir fetva olmadığını belirtmiş ve bu durumda, adamın talakının üç talak olarak vaki olduğuna hükmedilmesinin, üçten fazla talaklar için de tazir edilmesinin doğru olduğunu söylemiştir. İbn Hacer el-Heytemî bu görüşünü şu şekilde ispatlamaktadır:

Hiç şüphe yok ki iki şahidin birbiriyle çeliştiği nokta on altı talaktan fazlasıdır. Yani iki şahit, adamın eşini en az on altı talakla boşadığı konusunda hemfikirdir.

Daha sonra görüşünü mezhep ülemasının şu iki görüşüyle destekler:

- 1- On talak üzerine ikrarda bulunan kişi beş talak üzerine de ikrarda bulunmuştur. Bu durumda bin talak üzerine ikrarda bulunan kişinin on altı talakı da ikrar ettiği kabul edilir.
- 2- Şayet bir kişi birinin yarım dinar verdiğine, öteki de bir dinar verdiğine şahitlik ederse o kişinin yarım dinar verdiğine hükmedilir. Zira iki şahit yarım dinarda hemfikirdir.

Bu mevzuda da adamın üç talakla boşadığına hükmedilir zira iki şahit bu konuda hemfikirdir.

İbn Hacer el-Heytemî, tazir ile ilgili hükmünü ise İmam Zerkeşi’nin İmam Ebü’l-Mehâsin et-Taberî (v. 502/1108)’den naklettiği şu hükme dayandırır: “Allah’ın

³⁶⁸ el-Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed, *Minhacü’l-Vüsul ila İlmi’l-Üsul*, Daru İbn Hazm, 2008 Beyrut, 74-75.

³⁶⁹ el-Heytemî, *el-Fetava’l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, IV, 151.

şeriatında talak üçtür, dört talakla boşarsa – er-Rûyânî’ye göre- tazir edilir. İbn Raffî’nin görüşüne göre de günahkâr olur.”³⁷⁰

2.2.7. Şâfiî Mezhebinin Görüşleri Çerçevesinde Verilen Fetva ve İctihatlar Değer Vermesi

Mezhepte fetva veya görüş makamında bulunan bir fakihte bulunması gereken bazı şartlar vardır. Müntesibi olduğu mezhebinde fetva veya görüş beyan edecek olan müctehidin mezhebine çok iyi vakıf olması gerekir. Mezhebe müntesip âlimlerin telif ettiği eserleri iyi incelemeli ve kendisiyle alakalı malumat bulunmayan hususların izahına gayretli olmalıdır. Şöyle ki: Muayyen bir mezhepte fetva veya görüş beyan eden fakih, fetvasının veya görüşünün o mezhebin usûl ve kaidelerine uygun olmasına çabalamalıdır. Bu da mezhepte görüş bildiren fukahanın eserleri ve görüşlerine geniş bir vukufiyet gerektirir. Böylece fakih, fetvasını veya görüşünü bunlara dayandırabilir, ya da yeni meselelerin çözümünde bu kaynaklardan yararlanabilir. Mezhebin kaynaklarına vukufiyet beraberinde değişik fasıllarda belirtilen meselelere bütüncül bakabilmeyi getirir. Eğer geniş bir vukufiyet olmazsa bütüncül bakılamayacağından mezhebe muhalif bir fetvanın veya görüşün ortaya çıkmasına sebebiyet verebilir. Bazen mezhepteki imamların görüşleri arasında birbirine zıt gibi görünen durumlar olabilir. Bu zıtlığı gideren fakih varsa bu ancak mezhebe iyi vakıf olunarak bilinebilir. Mezhepte fetva veya görüş beyan eden fakihin mezhebe iyi vakıf olması, mezhebin delillerini anlatan eserlere vukufiyet ile olur. Bu anlamda fakih, fetvasını veya görüşlerini delilleri ile savunabilir. Eğer mezhebe bütüncül bir şekilde vakıf değilse fetvasını veya görüşlerini delilleri ile savunamayacaktır. Böylece hem mezhepte fetva veren hem de başka mezheplerde fetva veren müftülerin itirazlarına karşı fetvasının arkasında duramaz.

İbn Hacer el-Heytemî’nin, eserlerini incelediğimizde mezhepte geniş bir vukufiyet sahibi olduğu hemen anlaşılmaktadır. Bir fetva veya görüş zikredeceği zaman öncelikle, mezhepteki görüşleri, ihtilafları, delilleri mezhebin ana metinlerine dayanarak nakleder. İmam Şâfiî’nin eserlerinden, talebelerinin eserlerinden, mütekaddim ve müteaahhir fukahanın eserlerinden nakillerde bulunur. Fetva, kavaid, konuyla alakalı

³⁷⁰ el-Heytemî, *el-Fetava'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, IV, 151.

müstakil eserler ve aynı dönemde yaşadığı âlimlerin görüşlerinden nakillerde bulunmayı da ihmal etmez. Bu durum O'nun şöhretini arttırmış ve kendi döneminde ilim talebelerinin ve ülemanın ona rağbet etmesine neden olmuştur.

İbn Hacer el-Heytemî, ‘‘el-İthâf bi Beyânî Ahkamî İcâretî’l-Evkâf’’ isimli eserinin önsözünde şöyle der: ‘‘Bu konuda uzun bir istihare, sağlam bir kanaatin oluşması ve geniş bir araştırmadan sonra bu eseri kaleme aldım. Konuyla alakalı mezhebimizin pek çok muteber imamına ait yetmiş küsur eseri inceledim. Bu eserlerden ‘‘el-Eşbâh Ve’n-Nezâîr’’ gibi tamamen okuduğum eserlerin yanında büyük bir kısmını incelediğim fetva kitapları da oldu. Bunun yanında konuyla alakalı pek çok müstakil eseri de inceledim.’’³⁷¹

İbn Hacer el-Heytemî’nin bu alanda önemli katkıları vardır. Zira Şafiî mezhebinin kurallarından ve mezhep ehlinin kalamından elde ettiği fetvalara ve yeni meselelere kitaplarında çokça yer verirdi. İbn Hacer’in fıkının bu yönünün, mezhebe yeni konular katarak mezhebi zenginleştirmesi, hüküm çıkarmaya gücü yetmeyenler için itimat edebilecekleri fetvalar ve hükümler ortaya koymuştur.

İbn Hacer el-Heytemî’nin bu doğrultuda fetva ve ictihadlarına birkaç örnek verelim.:

Bu konuda örnek olarak vereceğimiz birinci mesele:

İmam cuma namazını bitirdiğinde, namazın son rekâtında imama yetişen mesbuk namazını tamamlamak için kalkar ve bu esnada başka bir mesbuk gelir de bu adama tabi olursa bu sonradan gelen kişi Cuma namazına yetişmiş sayılır mı?

İbn Hacer el-Heytemî bu kişinin cuma namazına yetişmiş sayıldığını hatta o, son rekâtta iken bir başkası da gelir ona tabi olursa, bir başkası da son gelen kişinin son rekâtında ona tabi olursa hepsinin cuma namazına yetişmiş sayıldığını söylemiştir. Bu fetvasını şu iki gerekçeye dayandırmıştır:

- 1- ‘‘Her kim cuma’nın son rekâtına yetişirse buna bir rekât daha eklesin.’’ hadisine dayanarak ‘‘Mesbuk cuma namazını kılıyor olduğu için ona tabi olan da cuma namazı kılmış olur.’’ demiştir.

³⁷¹ el-Heytemî, *İthafu bi Beyani Ahkamî İcâretî’l-Evkâf*, (thk. Havri Yasin Hüseyin) Camiatu’l-Irak, Bağdat 2011.

- 2- İmam Muhammed b. Sa'îd el-Kuraşî'nin (v.776/1374) şöyle bir fetvası vardır: Mesbuk olmayan biri mesbuk olanların imamına tabi olursa onlar selam verdikten sonra bu kişi cuma namazını tamamlayabilir. Zira kendisi namaza yeni başlamış olsa da tabi olduğu imam cuma namazına devam ediyor olduğu için kendisi de cuma namazını kılıyor sayılır.

İbn Hacer el-Heytemî bunun üzerine şöyle söylemiştir: “Bu fetvada gösterilen sebeplere dayanarak bizim fetvamızın doğru olduğunu anlıyorum. Yukarıdaki örnekte zikredildiğine göre mesbuk birkaç kişinin cuma namazını tamamlamak için kendi aralarından birine tabi olmaları caizdir -ki bu görüş ashabın görüşüne muhalif bir görüştür. Yine yukarıdaki örneğe göre başka bir kişi de o mesbuk olanların imamına tabi olup cumayı tamamlayabilir. Çünkü bu kişi namaza baştan başlamış olsa da tabi olduğu kişi cuma namazının devamını kılıyordur.

Buna göre bu meseledeki adam cuma namazını kılmış sayılıyorsa bizim meselemizdeki kişi hayli hayli kılmış sayılır. Zira bu meselede hem mesbuk olanların kendi aralarında bir kişiye tabi olmaları hem de sonradan tabi olan kişinin cuma namazını kılmış sayılması ihtilaflıdır. Oysa bizim örneğimizde mesbuka tabi olanın cuma namazını idrak etmiş olması ihtilaflı olsa da tabi olmakla alakalı bir ihtilaf söz konusu değildir.”³⁷²

Kanaatimizce bu İbn Hacer el-Heytemî'nin fetvasını dayandırabileceği apaçık bir kıyastır.

Bu konuda örnek olarak vereceğimiz ikinci mesele:

Kurban Bayramı'nda bir hayvan hem kurban niyeti hem de akika niyetiyle kurban kesilmesi

İmam Şems Muhammed er-Remli, “*en-Nihaye*” kitabında her ikisinin de hâsıl olacağı fetvasını vermiştir.³⁷³

Bu mesele kendisine sorulduğunda İbn Hacer el-Heytemî şöyle cevap vermiştir:

Bu niyetlerden birinin hâsıl olması diğerinin hâsıl olmasına mâni değildir. Zira kurban ve akika birbirinden farklı sebeplerle yapılan ve kendi zatı için kastedilen iki

³⁷² el-Heytemî, *el-Fetava'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, I, 254-255.

³⁷³ İbn Kesir, İsmail bin Ömer, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Mektebetü'l-Meârif, Beyrut 1990, VIII, 145-146.

sünnettir. Kurbanı kişi kendisi için keserken akıkayı çocuğunun ıslahı ve iyiliği için keser. Madem niyetlerden birinin hâsıl olması diğerinin hâsıl olmasına mâni olmuyor, öyleyse ikisi de hâsıl olur.

Daha sonra verdiği bu hükme benzerlerine kıyas ederek şöyle söylemiştir: Aynı durum cuma ile bayram guslünün beraber alınması ve öğle ile ikindi sünnetinin beraber kılınması konularında da söz konusudur. Yani bu sünnetler de kendi zatı için kastedildiğinden ötürü birinin hasıl olması diğerine mâni değildir. Ancak kendi zatı için maksut olmayan sünnetlerde aynı durum söz konusu değildir. Örneğin Tahiyetü'l-mescit namazı kendi zatı için değil mescidin hürmeti için kastedilen bir sünnettir. Başka maksatlarla kılınan diğer namazlarda da aynı durum söz konusudur. Aynı şekilde pazartesi orucu ve diğer oruçlar da kendi zatı için değil o günü ihya etmek maksadıyla yapılan sünnetlerdir.³⁷⁴

2.3. İBN HÂCER EL-HEYTEMÎ'NİN ŞÂFÎ MEZHEBİ VE FIKIHTA Kİ MERTEBESİ

Müctehid, gerekli şartları şahsında cem ederek şer'î hükümleri çıkarma yeteneğini elde edendir. Müctehidde bulunması gereken şartlar fıkıh âlimleri arasında niza konusu olmuştur. Bu anlamda ilk görüş belirenlerden biri olan İmam Şâfî'ye göre içtihat ve kıyas eş anlamlı terimlerdir. O'na göre içtihat yapacak kişi Ahkamu'l-Kuran'ı iyi bilmelidir.³⁷⁵ Sonraki dönemlerde âlimler içtihadın şartlarını belli kategorilerde toplamışlardır. Genel kabul gören düşünceye göre temel şartlardan birincisi Kur'an ve Sünneti yani nasları iyi bilmek, ikincisi ise bu Kuran ve Sünnetten fıkhi çıkarımlar yapılırken ihtiyaç duyulan usûl ve kaideleri, dolayısıyla alet ilimlerini iyi bilmektir.

Bu iki ilke etrafında da tam anlamıyla bir ittifaktan söz edilemez. Niza konusu belli şekillerde devam etmiştir. Örneğin Gazzâlî'ye göre asli kaynaklar kitap, sünnet, icmâ ve akıl'dır. İbnî Rüşd ise bunlardan akli hariç tutmuştur. İctihad'da yetkinlik meselesi ise biraz daha göreceli bir mevzu olduğundan daha ihtilaflı bir meseledir.

³⁷⁴ el-Heytemî, *el-Fetava'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, IV, 256.

³⁷⁵ eş-Şâfî, *er-Risale*, 257-258. p. 1324-1329.

İctihad'ın şartlarının dahi ictihadî bir konu olmasından kaynaklı farklı görüşler kaçınılmazdır.³⁷⁶

Müctehidler dereceleri itibariyle “mutlak-mukayyed”, “müstakil-gayri müstakil” veya “mutlak-müntesib” şeklinde ikili tasnife tabi tutulmuşlardır. Bunu “şeriatta müctehid-mezhepte müctehid” şeklinde ifade edenler de vardır. Mutlak müctehid kavramı mütekaddimun dönemi eserlerde çok detaylı bir şekilde izah edilmez. Müteahhirun döneminde bu alanda ilk teknik anlamda kalem oynatan şahsiyetlerden olan İbnü's-Salâh Eş- Şehrezûrî'ye (v. 643/1245) göre mutlak ictihad, taklid ve herhangi bir mezheple kayıtlanma olmadan şer'î hükümleri delillerinden istidlâl yoluyla bilmeye muktedir olmayla gerçekleşir. Bu yüzden ona göre İmâmü'l-Haremeyn, İmam Gazzâlî ve Ebû İshak el-İsferâyînî mutlak değil Şâfiî mezhebi içinde mukayyed ictihad derecesindedirler.³⁷⁷

Şâfiî usûlcüler mukayyed müctehidi dört tabakada incelerler:

- 1- Hüküm ve delilde imamını taklid etmeyen sadece ictihad ve fetva hususunda onun usûlüne bağlı kalan ve ona davet eden “Mutlak müntesip müctehid”
- 2- İmamının usûlünü ve kurallarına bağlı kalan ancak başlı başına delili takrir edebilen, tahrîc ve istinbat kabiliyetine sahip olan müctehid. Bunlara “ashâbü'l-vücûh” da denilir.
- 3- Ashabü'l-vücûh derecesine ulaşmamış ancak fıkhi derinliği olan, imamın mezhebini, delillerini bilen ve delilleri ortaya koyup destekleyebilen müctehid.
- 4- Sadece mezhebi öğrenip nakleden kimseler. Bu seviyede olanların nakline itimat edilir ve naklettiklerine dayanarak verdikleri fetvaya itimat edilir.³⁷⁸

Bu bilgiler çerçevesinde, fetva ve görüşlerine bakıldığı zaman İbn Hacer el-Heytemî, ictihadda mutlak, mukayyed ve ashab-ı vücûh mertebesine ulaşmamıştır. Şöyle ki: Hiç kimse İbn Hacer el-Heytemî için onun yeni bir usûl bina ettiğini ya da yeni bir kaide ortaya koyduğunu iddia etmemişlerdir. Kitapları iyice incelendiğinde İmam Şâfiî'nin mezhebi neyi gerektiriyorsa o bağlamda fetvasını verdiğini ve asla mezhebin dışına çıkmadığını görmekteyiz. Hatta öyle ki İmam Şâfiî'ye muhalefet eden Ebu Zekeriyâ Yahyâ en-Nevevî (v.676/1277) dahi olsa görüşüne itiraz etmektedir.

³⁷⁶ Apaydın, Yunus, “İctihad” md. *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2000, XXI, 432-445.

³⁷⁷ Apaydın, “İctihad” md. *DİA*, TDV Yayınları, XXI, 432-445.

³⁷⁸ Apaydın, “İctihad”, 432-445.

Tahric, fetva ve tefri cinsinden çalışmalarının tümü mezhep üzerinedir. Dolayısıyla fetvalarında istinbat kaynağı ve kıyaslarının dayanağı Şâfiî mezhebidir. Sonra kendisi müstakil müctehitlerin devrinin kapandığını belirtmektedir.³⁷⁹

Ashab-ı vücûh olup olmaması meselesinde ise şunlar söylenebilir: Öncelikle ashabı vücûh meselesi Şâfiî âlimleri arasında tartışmalı bir meseledir. İmam Haremeyn el-Cüveynî ve İmam Gazzalî gibi mezhepte tartışmasız iki otorite hakkında dahi ashab-ı vücûh olmalarında ihtilaf edilmiştir. Oysa İmam Haremeyn'in "*Nihayetu'l-Matlab*"ı, Gazzalî'nin "*Bâsit*", "*el-Vecîz*" ve "*el-Vâsît*" isimli eserleri, Şâfiî mezhebinin dört temel eseri olarak kabul edilmiş, İmam Şâfiî ve talebelerinin görüşleri bu eserlerle bilinmiştir. Bu iki âlim aynı zamanda usûl ilminde iki ulu çınar olup bu alanda sonrakilerin dayandığı kaynak eserler kaleme almışlardır. Usûl ilminde her iki imamın da pek çok görüşü ve tercihi bulunmaktadır. Tüm bu vasıflarının yanında Necmeddin İbn Rîf ikisinin de ashabı vücûh olduğunu kabul etmemektedir. O, şöyle der: "İmamü'l Haremeyn, muhtemelen ashab-ı vücûhtan değildir." Yine: "Gazzâlî, ashab-ı vücûhtan ya da mezhepte mutlak müctehit imamlardan değildir."³⁸⁰

Buna binaen bu iki büyük imam hakkında serdedilen ihtilaf ve İmam Râfiî ile İmam Nevevî hakkında ashab-ı vücûh olmadıklarında yapılan ittifaka dayanarak İbn Hacer el-Heytemî'nin de bu derecede bir fakih olmadığını söyleyebiliriz. İbn Hâcer el-Heytemî kendisi de müteahhirin ülema arasında ashab-ı vücûh bulunmadığını belirtmektedir.³⁸¹

Mertebe olarak İbn Hacer el-Heytemî'yi, fetva ve tercihte müctehit görenler olduğu gibi sadece mezhebi nakleden imamlar mertebesinde görenlerde vardır. Muhammed b. Hüseyin el-Mekkî el-Malikî, Ahmed b. Allame Zeynî Dahlân eş-Şâfiî (v.1890)'den şu sözleri nakleder: "Fetvada ictihad makamında olan kimse, ilim ve marifetini tekmi etmiş mezhep ehli kimselerdir. Bunlar mezhepte öyle bir dereceye varmışlardır ki görüşler arasında tercih yapabilmektedirler. Onlar pek çoktur. Râfiî, Nevevî, İbn Hacer, er-Remlî bunlardan bazılarıdır."³⁸²

³⁷⁹ el-Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, IV, 302-303.

³⁸⁰ el-Heytemî, *et-Tuhfetu'l-Muhtâç*, X, 109.

³⁸¹ el-Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, IV, 302-303.

³⁸² el-Mâlikî, Muhammed b. Hüseyin el-Mekkî *Telhisü Haşiyetü İbnî's-Şât Âla'l-Furuk*, Daru İhyau'l-Kütübü'l-Arabiyye, Mısır 2010, II, 123.

Şeyh Muhammed Emin el-Kurdî de *Tenviru'l-Kulûb* isimli eserinde taklidin şartlarından söz ederken şöyle der: “Mezhebi taklid eden kimsenin fetvada dahi olsa müctehit makamında bulunmasıdır. İmam Râfîî, İmam Nevevî, Şemseddin er-Remlî (v.1004/1596) ve İbn Hacer el-Heytemî gibi...”³⁸³

İbn Hacer el-Heytemî’yi bazı âlimlerde yukarda da belirttiğimiz üzere kendisinin fetvada müctehit olarak değil mezheb nakleden mukallid âlimlerden saymışlardır. İmam Abdullah b. Hicâzi eş- Şerkâvî (v. 1227/1812), Tahrir isimli esere yazdığı şerhte, İbrâhîm b. Muhammed b. Ahmed el-Bacurî (v.1277/1860) ise İbn Kasım üzerine yazdığı haşiye de bu görüşü savunmuştur. Şerkâvî şöyle der: “Müctehit fi’l-Fetva o kimsedir ki: İmamının görüşleri arasında bir tercihte bulunabilir. İmam Nevevî ve İmam Râfîî bunlardandır. Şemseddin er-Remlî ve İbn Hacer el-Heytemî ise bu merteye de değildir. Bu iki âlim sadece mukallid âlimler mertebesinde dirler.”³⁸⁴

Bacûrî, zikri geçen görüşünü belirttikten sonra İbn Hacer el-Heytemî’nin mertebesi ile alakalı olarak üçüncü bir görüş zikreder: “Bazı âlimlere göre, ikisi de (Remlî ve Heytemî), bazı meselelerde tercih ashabındandır.”³⁸⁵

Aktarılan görüşlerden anlaşılacağı üzere İbn Hacer el-Heytemî’nin fetvâda müctehid makamına ulaşmamış olsa da bu dereceye yakın bir mertebeye olduğu söylenebilir. Onu sadece mezhebin mukallid âlimleri arasında zikretmek haksızlık olur. Kanaatimizce tercihe en şayan olan İbn Hacer el-Heytemî’nin, her meselede olmasa da bazı meselelerde fetvâda müctehid mertebesinde sayılabilir. İbn Hacer el-Heytemî’nin eserleri incelendiğinde görülecektir ki o sadece görüş nakleden bir âlim değil, bilakis o mezhep imamının ve ashabının görüşlerini nakletmekle beraber bu görüşleri tahkik etmekte üzerine kelam etmekte, tercih edilmesi gereken görüş hangisi ise açıklamakta ve bu tercihinin mezhepteki dayanaklarını belirtmektedir. İbn Hacer el-Heytemî’nin talebesi Ebu Abdillâh Muhammed el-Fâkihî (v. 278/891-92), “*el-İy’âb*” isimli eserini vasfederken şöyle demektedir: “O, mezhebin görüşlerini derlemiştir. Bunun yanında tercih edilmesi gereken görüşleri cevaplandırılması gereken müşkil meseleleri cevaplandırmıştır.”³⁸⁶

³⁸³ el-Kurdî, Muhammed Emin, *Tenviru'l-Kulûb*, Daru'l-Kkütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1995, 423.

³⁸⁴ Bacûrî, *Haşiyetu'l-Bacûrî Âlâ Şerhî İbnu'l-Kasım*, Daru'l Minhâc, Cidde 2016, I, 20.

³⁸⁵ Bacûrî, *Haşiyetu'l-Bacûrî Âlâ Şerhî İbnu'l-Kasım*, I, 20.

³⁸⁶ el-Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, IV, 303.

Sonra onun eserleri ve fetvalarına bakıldığında görülür ki: o, mütekaddimin ve müteahhirin ülema arasında tartışmalı pek çok meselede tercihte bulunmaktadır. Tercih ettiği görüşü de mezhepten yaptığı pek çok kıyas ve çıkarsamayla desteklemektedir. Bununla beraber onun eserleri fetva ve fûrû' meseleleriyle alakalı malumatlarla dolu olmanın yanında fetva ve meselelerin dayanması gereken kurallar manzumesinden de zikretmektedir. Birçok konuda var olan fetvaları alırken mezhebin kaidelerine göre yeni meseleleri çözüme kavuşturmuştur. Bu kadar geniş ve kapsamlı bir bakış açısına sahip bir âlimi sadece mukallid olarak görmek haksızlık olacaktır.

İbn Hacer el-Heytemî'nin kitaplarına bakan biri şu ince detayı mutlaka görecektir. İbn Hacer, genelde İmam Nevevî ve İmam Râfiî arasında tercihlerde bulunmaktadır. İmam İbn Bülkînî (v.824/1421), İmam Ebû Muhammed Cemâlüddîn el-İsnevî (v. 772/1370) ve İmam Ebû'l Abbâs Şihabüddîn el-Ezraî (v. 783/1381) gibi çoğu kez İmam Şâfiî'ye bile reddiye veren, çok derin ilme sahip olan ülemaya cevap vermiştir. Böylesine bir işi yapabilen biri mukallitten öte derin bir mezhep ilmine, hatırı sayılır bir usûl birikimine ve çıkarımlarda bulunma konusunda ciddi bir birikime sahip olması gerekir.³⁸⁷

2.4. MÜTEAHHİRÜN ÜLEMA NEZDİNDEKİ YERİ

İbn Hacer el-Heytemî hem kendi asrının hem de kendi asrından sonra gelen Şâfiî âlimlerin nezdinde büyük bir konuma sahiptir. Kendi zamanında Hicaz topraklarında Şâfiîlerin müftüsü mevkiinde idi. Bazen yeni bir mesele kendisine arz edilir, bazen de âlimlerin ihtilafa düştükleri meseleler ihtilafın çözümü maksadıyla arz edilirdi. Bazen de kendi zamanında yaşamış bir âlim kendisine yazdığı bir eserini okuyarak görüş bildirmesi ve hatalarının tashihi için yollardı.³⁸⁸

Yine kendi asrındaki âlimlerin ona ve eserlerine olan ilgilerine örnek olarak İmam Abdullah b. Ömer Bamahreme'nin Heytemî'nin Tuhfe'si üzerine kaleme aldığı iki ciltlik nüktelerden müteşekkil eseri zikredilebilir.³⁸⁹

³⁸⁷ Bilfekih, El-İmamü'l-Allame Abdullah İbn Hüseyin bin Abdullah, *Metlabü'l-İkaz fî'l-Kelami ala Şey'in min Güleri'l-Elfaz*, Darü'd-Diya', 2017 Beyrut, 85

³⁸⁸ *El-Heytemî, el-Fetâva'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, I, 97-123.

³⁸⁹ İbnî İmâd, *Şezeratu'z-Zeheb*, VIII, 367; el-Ayderûsi, *En-Nûru's-Sâfir*, 279.

İbn Hacer el-Heytemî, kendi asrından sonraki ülema için Hatimetu'l-Muhâkkîkin olarak kabul edilen bir fakihtir. Şâfiî mezhebi ondan gelen tarikle alınırdı. Bir ihtilaf olduğunda Şâfiî âlimleri onun görüşünü diğer görüşlere tercih ederlerdi. Bu konuda aynı asırda Şemseddin Muhammed er-Remlî dışında hiç kimse ona eşit kabul edilmez. Öyle ki Heytemî ve Remlî mezhebin tahkiki konusunda müteahhir Şâfiî ülemasının yanında yüksek bir mevkiye ulaşmışlardır.

Allame Muhammed el-Kurdî şöyle der: *“Zemazime üleması şöyle der: İkisinin (Remelî ve İbnî Hâcer) kelimasına tabi olun! Onların kelimasında İmam Şafî'nin mezhebinin dayanılacak görüşlerini bulursunuz.”*³⁹⁰

Bazı son dönem Şâfiîler, yukarıda el-Kurdî'nin zikri geçen sözünden de anlaşılacağı üzere müteahhir ülema arasındaki ihtilaflarda, Şeyh Zekeriya el-Ensârî, Şihab Ahmed er-Remlî, Hatib eş-Şîrbînî, Heytemî ve eş-Şems Muhammed er-Remlî'yi birbirine eşit görürlerdi.

Hadremevt, Şam, Kürdlerin yoğunlukta yaşadığı şehirler, Dağıstan, Yemen'in çoğunluğu ve Hicazlı Şâfiîler, çoğunlukla Heytemî'nin görüşlerini Remelî'ye tercih ederlerdi. Mısır ülemasının çoğunluğu ise Remlî'yi tercih ederlerdi.³⁹¹

İbn Hacer el-Heytemî'nin talebesi İmam Abdülkadir el-Fakîhî şöyle der: *“O bizim hocamız ve efendimiz, İmam, âlim ve allâmedir. Fehim sahibi kimselerin hüccet denizinin mürekkebi, Müslümanların müftüsü, müderrislerin büyüğü, müctehid imamların bakiyyesi, Allah'ın emin beldesinin bereketi Ahmed Şihabüddin b. Hâcer el-Heytemî'dir.”*³⁹²

İmam Abdülkadir el-Âyderûs şöyle der: *“O, imam, Şeyhülislam, fetva ve tedris ehli olanların hatimesi, İmam Muhammed b. İdris'in ilimlerinin nâşiridir... Fıkıh ilminde o bir deniz idi. Kutsal beldenin imamı idi... o, imamların tabi olduğu bir imam idi. Çözülmez meseleler ancak onun eliyle çözüldü.”*³⁹³

³⁹⁰ Es-Sakkaf, Ahmed b. Alevî, *el-Fevâidü'l-Mekkiyye fî mâ Yehtâcuhu Talebetü's-Şâfiyye*, Dârü'l-Fârûk, Mısır 2010, 36.

³⁹¹ Es-Sakkaf, *el-Fevâidü'l-Mekkiyye*, 36.

³⁹² El-Heytemî, *el-Fetâva'l-Kübrâ Mukaddimesi*, I, 2.

³⁹³ el- Ayderusi, *en-Nuru-s Safir*, 287-288.

Allame Yusuf en-Nebhânî (v.1350/1932) şöyle der: “*Heytemî, imamların üzerine ittifak ettiği, hiçbir mezhep ülemasının eskiden günümüze itham etmediği, ya da bidat ve sünnete muhalefetle suçlamadığı müstesna kimselerdendir.*”³⁹⁴

³⁹⁴ en-Nebhanî, Yusuf İbn İsmail, *Şevahidu'l-Hâk*, Daru'l Kütubu'l İlmiyye, thk. Abdül-Varıs Muhammed Ali, 2007, 292.

SONUÇ

İbn Hacer el-Heytemî'nin Şâfiî fıkıhındaki yerini belirlemek için hazırladığımız bu çalışmanın neticesinde sonuç olarak şunları söyleyebiliriz:

İbn Hacer el-Heytemî, Memlûkler döneminde Mısır bölgesinde dünyaya gelmiş, gençliğini ve çocukluğunu burada geçirmiştir. Daha sonra Mısır'ın Osmanlı devletinin hâkimiyetine girmesinden sonra bir süre daha burada yaşamaya devam etmiştir. Hac ibadeti için gittiği Mekke'ye yerleşmeye karar vermiş ve hayatının geri kalanını burada yaşamıştır. Mısır' da bulunan Câmîatu'l-Ezher'de eğitim görmüş, Zekerîyyâ el-Ensârî ve Şihâbuddîn er-Remlî gibi değerli âlimlerden ders almıştır. Genç yaşlarında tahsil ettiği ilimlerin neticesinde İslami ilimlerde ders vermek adına ilmi icazet almıştır. Bir taraftan da İslami ilimlere katkı sağlamak ve ilmi sorunlara çözüm üretmek amacıyla eserler kaleme almaya başlamıştır. Mekke'ye yerleştikten sonra Harem'de dersler vermiş, ilmi, ameli ve itikadi sorunlara çözüm üretmek adına fetva vermeye de devam etmiştir. Bu ilmi faaliyetler neticesinde şöhret kazanmış ve namı dört bir tarafa yayılmıştır. İslami ilimlerde ulaştığı seviye ilim halkasına birçok talebenin katılımını sağlamıştır. Dört mezhepten öğrenci okutan nadir âlimlerden biridir.

İbn Hacer el-Heytemî, o dönemde ortaya çıkan sapkın düşünce ve fırkalara karşı ehl-i sünnet akidesini savunmuştur. Müslümanları her türlü tefrika ve parçalanmışlıktan koruyup birliklerini sağlamak adına da büyük bir gayret sarf etmiştir. İslâm âleminde siyasî ve sosyal istikrarın oluşması, Müslümanların birlik ve beraberliğini sağlamak için çabalamıştır. Özellikle şia tehlikesine karşı büyük bir mücadele örneği sergilemiştir. Böylelikle ehl-i sünnet akidesini muhafaza etmiştir.

İbn Hacer el-Heytemî, fıkıh, hadis, akaid, siyer-tarih, Arap dili ve belağatı, tasavvuf ilimlerinde çok sayıda kıymetli eserler kaleme almıştır. Özellikle Şâfiî fıkıhına katkı sağlamak amacıyla birçok eser yazmıştır. Usûl-i fıkıh üzerine tek bir müstakil eser kaleme almıştır. Bunun yanında diğer fıkhi eserlerinin arasında Usûl-i fıkıh ilmi ile ilgili birçok bilgi serpilmiş bir vaziyettedir. Bu bilgiler bir araya getirilirse müstakil bir eser çıkabilecek kadar mevcuttur. İbn Hacer el-Heytemî, Şâfiî müteahhirun üleması içerisinde belki de fûrû-i fıkıh üzerine en fazla eser vermiş birkaç âlimden biridir. Şâfiî mezhebini en ince detayına kadar öğrenebilmenin yolunu açmak için neredeyse her konuda Şâfiî mezhebi üzerine kalem oynatmış, kimi zaman tartışmalı bazı fûrû'

konuları üzerine müstakil eserler kaleme almıştır. İbn Hacer el-Heytemî'nin Şâfiî mezhebine katkısını ortaya koyan ve yerini belirleyen fûrû'-i fıkıh ilmi üzerine yazdığı eserlerdir. Bu eserlerin başında, 1-*Tuhfetü'l-Muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc*, 2- *el-Fetâva'l-Kübra'l-Fıkhiyye* 3-*el-Fetâva'l-Hadîsiyye* 4- *el-Minhâcü'l-Kavîm* 5- *el-İmdâd fî Şerhi'l-İrşâd*, 6- *İthâfu Ehli'l-İslam bi Husûsiyyâti's-Siyâm* adlı eserler gelmektedir. İçerikleri hakkında bilgi verdiğimiz fûrû'-i fıkıh ilmi üzerine yazdığı eserlerin birçoğunun ne denli kıymetli oldukları, üzerlerine yapılan şerh talik ve haşiyelerden de anlaşılmıştır.

İbn Hacer el-Heytemî, aynı zaman da Şâfiî mezhebinin sistemli hale gelmesi için büyük bir gayret ortaya koymuştur. Şâfiî mezhebine bu konuda çok büyük katkı sağladığı aşîkârdır.

İbn Hacer el-Heytemî, usûl-i fıkıh üzerine yazdığı eserine ve diğer eserleri arasına serpiştirilmiş bilgilere bakıldığında önceki usulcülerin zikretmediği yeni ve orjinal bir fikri zikrettiği söylenemez. Usûl ilmi üzerine tek risalesinin bu eser olması ve bu eserinin sadece bir bölümünü usûl ilmine ayırmış olması usûlcü kimliğinin fûrû' ilmi kadar ön plana çıkmadığını apaçık ortaya koymuştur. Fûrû' üzerine bunca eser kaleme almış, fetva, şerh, haşiye ve müstakil eserleri bulunan Heytemî'nin usûl ilmi üzerinde derleyici ve güncelleyici orjinal bir eser yazmamış olması ilk etapta ilmi şahsiyeti adına olumsuz bir durum gibi gözükebilir. Ancak kendinden önce birçok Şâfiî ülemasının usûl ilmi üzerine eser yazmaları İbn Hacer el-Heytemî'nin bu alana inmesini engellerken O'nu daha çok fûrû' ilmi üzerine eğilmesine sebebiyet vermiştir. İbn Hacer el-Heytemî Şâfiî mezhebinin geleneğine sıkı sıkıya bağlı olması usûl ilminde farklı görüşler ortaya koymasını engellemiş olabilir.

İbn Hacer el-Heytemî'nin, usûl ilmi ile alakalı bahislerin bulunduğu “*et-Ta ‘arrüf fi'l-Asleyn ve't-Tasavvuf*” adlı eserinin ülema arasında pek itibar gördüğü söylenemez. Eser anlaşılması zor ibarelere sahip olmasından dolayı daha sonra üzerine iki tane şerh çalışması yapılmıştır.

Şâfiî mezhebi ve fıkhıdaki mertebesini belirlemek adına ifade ettiğimiz bilgiler ışığında İbn Hacer el-Heytemî'nin icthadda mutlak, mukayyed ve ashab-ı vücûh mertebesine ulaşmadığını göstermektedir. Şöyle ki: hiç kimse İbn Hacer el- Heytemî için onun yeni bir usûl bina ettiğini ya da yeni bir kaide ortaya koyduğunu iddia etmemiştir. Kitapları iyice incelendiğinde İmam Şâfiî'nin mezhebi neyi gerektiriyorsa o

bağlamda fetvalar verdiğini ve mutlak manada mezhebin dışına çıkmadığını görmekteyiz. Hatta öyle ki İmam Şâfiî'ye muhalefet eden İmam Nevevî (v.676/1277) dahi olsa görüşüne itiraz etmekten çekinmemiştir. Tahric, fetva ve tefri cinsinden çalışmalarının tümü Şâfiî mezhebi üzerine olmuştur. Dolayısıyla fetvalarında istinbat kaynağı ve kıyaslarının dayanağı Şâfiî mezhebidir. Kendisi müstakil müctehitlerin devrinin kapandığını belirtmektedir.

İmam Cüveynî ve İmam Gazzalî iki büyük imam hakkında ortaya çıkan ihtilaf ve İmam Râfiî ile İmam Nevevî hakkında ashab-ı vücûh olmadıklarında yapılan ittifaka dayanarak İbn Hacer el-Heytemî'nin de bu derecede bir fakih olmadığını söyleyebiliriz. İbn Hâcer el-Heytemî'nin kendisi de müteahhirin ülema arasında ashab-ı vücûh bulunmadığını belirtmiştir.

Mertebe olarak İbn Hacer el-Heytemî'yi, fetva ve tercihte müctehit görenler olduğu gibi sadece mezhebi nakleden imamlar mertebesinde görenlerde vardır. İbn Hacer el-Heytemî'yi bazı âlimler fetvada müctehit olarak değil mezheb nakleden mukallid âlimlerden saymışlardır.

Aktarılan görüşlerden anlaşılacağı üzere İbn Hacer el-Heytemî fetvâda müctehid makamına ulaşmamış olsa da bu dereceye yakın bir mertebede olduğu söylenebilir. Onu sadece mezhebin mukallid âlimleri arasında zikretmek haksızlık olur. Kanaatimizce tercihe en şayan olan İbn Hacer el-Heytemî'nin, her mesele de olmasa da bazı meselelerde fetvada müctehid mertebesinde sayılabilir. Bununla beraber fetva ve fûrû' meselelerinde bu kadar geniş ve kapsamlı bir bakış açısına sahip bir âlimi sadece mukallid olarak görmek haksızlık olacaktır.

İbn Hacer el-Heytemî, Şâfiî mezhebinin fûrû'-i fikhına büyük bir katkı sağlamış, birçok meseleyi çözüme kavuşturmuş, birçok fikhî meseleyi de anlaşılır hale getirmiştir. Şâfiî mezhebin hükümlerini uygun deliller ve gerekçelerle açıklamıştır. Mezhebin meselelerini açıklamakla kalmamış bilakis delillerini ortaya koymuş ve ihtiyaç duyduğu anda bazılarını teyit etmiştir. Şâfiî mezhebinin geçmiş ve son dönem ülemasının arasında vuku bulan ihtilaflarda tercih yapma yoluna gitmiştir. Şâfiî fikhındaki meseleler hakkında beyan edilen görüşler arasında titizlikle yaptığı tercih ve seçimler kendisini ülema nezdinde görüşlerine itimat edilip, kabul odağı haline getirmiştir.

Nasların içerisinde birbiriyle çelişkili olanlarını birleştirmeye gayret etmiş ve bu çelişkili durumları ortadan kaldırmaya gayreti içinde olmuştur.

İbn Hacer el-Heytemî Şâfiî mezhebinin naslarından mutlak olanlarını takyid etmeye büyük bir İtina göstermiştir. Şâfiî mezhebinin meselelerindeki fıkhi farklara dikkat çekmeye çalışmıştır. Şâfiî mezhep ülemasının ve müftülerinin görüşlerini daima takip halinde olmuş, sorun gördüğü görüşlere karşı düzeltme yoluna gitmiş, yeri geldiğinde bu görüşleri değerlendirmeye alarak görüşlerdeki zayıflıkları belirtmiş bunun yanında mezhepten sapmaları da dile getirmiştir. Şâfiî mezhebinin görüşleri çerçevesinde verilen fetva ve ictihatlara değer vermiş ve bunları yazdığı eserlerde de sıkça yer vermiştir.

İbn Hacer el-Heytemî hem kendi asrının hem de kendi asrından sonra gelen Şâfiî âlimlerin nezdinde büyük bir konuma sahip olmuştur. Kendi zamanında Hicaz topraklarında Şâfiîlerin müftüsü mevkiinde görülmüştür.

İbn Hacer el-Heytemî, kendi asrından sonraki ülema için Hatimetu'l-Muhâkkîkin olarak kabul edilen bir fakihidir. Bir ihtilaf olduğunda Şâfiî âlimleri onun görüşünü diğer görüşlere tercih etmişlerdir. Bu konuda aynı asırda Şemseddin Muhammed er-Remlî dışında hiç kimse ona eşit kabul edilmemiştir. Öyle ki Heytemî ve Remlî mezhebin tahkiki konusunda müteahhir Şâfiî ülemasının yanında yüksek bir mertebeye ulaşmışlardır.

İslami ilimlere bu denli büyük bir katkısı olan İbn Hacer el-Heytemî için ifade edilebilecek olumsuzluklardan bir tanesi kabul ettiği bazı görüşlerini zayıf hadislerle desteklemekten çekinmemesidir. Böylesi bir tavırdan dolayı bazı âlimler tarafından ciddi bir şekilde eleştirilmiş ve bu durumu üzerine reddiyelerde yazılmıştır.

İbn Hacer el-Heytemî için ifade edilebilecek olumsuzluklardan bir tanesi de görüşlerini kabul etmediği bazı âlimleri çok sert bir dille, bazen hakarete varacak şekilde eleştirmesidir. Bu da İbn Hacer adına önemli bir olumsuzluktur.

KAYNAKÇA

- Ali, A., “el-Mezheb İnde’ş-Şâfiîye”, *Melik Abdu’l Aziz Üniversitesi Dergisi*, Sayı: 2, 1978, 1-24.
- Abdulvehhab, Ekrem, *el-İmdâd Şerhu Manzûmeti’l-İsnâd*, Mektebetu Câmiatu’l-Musul, Musul 1998.
- Apaydın, Y., “İctihad” *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2000.
- Arslan, Gıyaseddin, *Hicri İkinci Asrın İdari Yapısı İçinde İmam Şafî’nin Kur’an’ı Tefsir Metodolojisi*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001.
- Âsîmi, Abdulmelik b. Hüseyin b. Abdulmelik eş-Şâfiî, *Semtetü’n-Nücümü’l Avali*, Darül Kitâbü’l İlmiyye, Beyrut 1998.
- Ayaz, Fatih Yahya, “Memlûkler”, *İslam Tarihi ve Medeniyeti Külliyyatı, Müslüman Türk Devletleri II*, ed. Mehmet Şeker, İstanbul 2018
- Ayderûsî, Abdulkadir İbn Abdullah, *en-nurü’s Safîr an Ahbaril Karnil Aşîr*, thk. Ahmed Halu, Mahmud Arnavut, Ekrem Buşi, Daru Sadr, Beyrut 2001.
- Bacûrî, İbrâhîm b. Muhammed b. Ahmed, *Haşiyetu’l-Bacûrî alâ Şerhî İbnu’l-Kasım*, Daru’l Minhâc, Cidde 2016.
- Bağdâdî, İsmail Paşa b. Muhammed Emîn b. Mîr Selîm el-Bâbânî, *Hedîyyetu’l- ‘Ârifîn*, Dâru İhyâu’t Turâsi’l-Arabî, Beyrut 2008.
- Bâ Zîb, Muhammed b. Ebî Bekr, *Cuhûdu Fukahâi Hadramevt fî Hıdmeti’l-Mezhebi’ş-Şâfiî*, Dârü’l-Feth, Amman 2009.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa, *es-Sünenü’l-Kübra*, Darü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- Beytar, Abdurrezzak, *Hilyetül Beşer Fi Tarihil Karni’s-Salisi Aşer*, thk. Muhammed Behçed el Beytar, Daru Sadr, Beyrut 1993.
- Bilfekih, El-İmamü’l-Allame Abdullah b. Hüseyin b. Abdullah, *Metlabü’l-İkaz fî’l-Kelami ala Şey’in min Güre’l-Elfaz*, Darü’d-Diya’, Beyrut 2017.
- Cezzâr, Abdulmuiz Abdulhamid, *İbn Hacer el-Heytemî*, yy, Kahire 1981.

- Emced, Dr. Reşid, *Sebetül imam Şeyhül İslam İbn Hacer el-Heytemi el-Mekki eş- Şafii*, Darü'l-Feth, Yemen 2014.
- Ensarî, Zekerîyya, *Esne'l-Metâlib Şerhu Ravzi't-Tâlib*, Darü'l-Mecelledat, yy, 1895.
- Eşit, D., “Şâfiî Fıkıh Usûlünde Mustefid Haber”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(59), 2018, 65-81.
- Görgün, Hilal, “Mısır” md., *DİA*. TDV Yayınları, Ankara 2004.
- Ğazzi, Necmüddin Muhammed İbn Muhammed, *Kevakibüs Saire*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- Hadremî, Es-Seyyid Abdurrahman b. Muhammed b. Hüseyin b. Ömer, *Buğyetü'l-Müsterşidin Telhisu Fetava Ba'de'l-Ülemai'l-Müteahhirin*, Darü'l-Fikr, Beyrut 1994.
- Haffâcî, Şihâbuddîn, *Reyhânetü'l-Elibbâ ve Zehreti'l-Hayâtî'd- Dünyâ, (thk. Abdulfettâh Muhammed el-Hilû)*, Matbaatu İsa el-Bâbî el- Halebî 1967.
- Heytemî, İbn Hacer, *Tuhfetu'l-Muhtâc bi-Şerhi'l-Minhâc (Hâşiyetu's-Şirvânî ve Hâşiyetü İbn Kâsım el-Abbâdî ile birlikte)*, el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, Kahire 1938.
- _____ İbn Hacer, *el-Fetâvâ el-Kübrâ el-Fıkhiyye*, Mısır, ts.
- _____ İbn Hacer, *el-Fetâvâ el-Hadîsiyye*, Darü'l-Ma'rife, Beyrut ts.
- _____ İbn Hacer, *el-Minhâcü'l-Kavîm Şerhu alâ Muhtasari Bâ Fazli'l-Hadramî*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2000.
- _____ İbn Hacer, *Fethu'l-Cevâd bi-Şerhi'l-İrşâd (thk. Abdullatîf Hasan Abdurrahmân)*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2005
- _____ İbn Hacer, *İthâfu Ehli'l-İslam bi Husûsiyyâtî's-Sıyâm*, Müessesetü'l-Kütübü's Sekafe, Beyrut 1990.
- _____ İbn Hacer, *ez-Zevâcir an İktirâfi'l-Kebâir*, Darü'l-Fikr, Beyrut 1987.
- _____ İbn Hacer, *Keffu'r-Ra'â an Muharremâti'l-lehvi ve's-Semâ*, Mektebetü'l-Kur'an, Kahire ts.

- _____ İbn Hacer, *Tathîru 'l-Aybe min Denesi 'l-Ğaybe*, Mektebetül Kur'an, Kahire 2002.
- _____ İbn Hacer, *el-Menâhilü 'l-Azbe fî Islah ima Heva Minel Ka'be, Darü'l Beşairül İslamiyye*, Beyrut 2003.
- _____ İbn Hacer, *Kurretü 'l-Ayn bi Beyani Enne'd Tebrea la Yübtihuhu'd Din*, Kuveyt 1993.
- _____ İbn Hacer, *Kitabu Cevherül Münezzem fî Ziyareti Kabri's Şerifi'n Nebeviyyi 'l Mükerrerem*, Kahire 2000.
- _____ İbn Hacer, *Kütübü 'l-İfsah an Ahadisi 'n-Nikâh*, Darü'l-Ammar, Amman, 1986.
- _____ İbn Hacer, *el-İfadetü lima Cae fî 'l Merda ve 'l İyade*, Mektebetü'l-Hidaye, Beyrut 1993.
- _____ Şihâbuddîn Ahmed İbn Hacer, *Esna 'l-Metâlib fî Sılati 'l-Erhâmi ve 'l-Ekârib*, (thk. Ekrem b. Muhammed Ziyâde el-Fâlûcî), Dâru'l-Eseriyye, Ammân ty.
- _____ İbn Hacer, *es-Savâ 'iku 'l-Muhrikâ*, (thk. Ebû Abdullah Mustafa b. El-Adevî), Mektebetu Feyyâz, el-Mansûra 2008.
- Hacî Halîfe, Mustafa b. Abdillâh Kâtip Çelebî el-Kostantinî, *Keşfu 'z-Zunûn an Esâmi 'l-Kütubi ve 'l-Funûn*, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat 1941, Daru İhyau'd-Turasu'l-Arabiyyi, Beyrut 1941.
- Heytu, Muhammed Hasan, *el-İctihad ve Tabakatu Müctehidiş Şâfiîyye*, Müessetü'r-Risale, Beyrut 1988.
- Hîla, Muhammed Habîb, *et-Târih ve 'l-Müerrihûn bi Mekke mine 'l-Karni's- Sâlisi 'l-Hicrî*, Müessetu'l-Furkân, Mekke 1994.
- İbnu'l- 'Îmâd, Şihâbuddîn Ebi'l-Felâh Abdulhayy b. Ahmed el-Hanbelî, *Şezerâtu 'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, Dâru İbn Kesîr, Dimaşk 1986.
- İbn Kesir, İsmail bin Ömer, *el-Bidaye ve 'n-Nihaye*, Mektebetü'l-Meârif, Beyrut 1990.
- İstemi, F., "İmam Şâfiînin kullandığı Hadis Kavramları (er-Risâle Örneği)", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 2016, 641-667.

Kallek, Cengiz, “İbn Hacer el-Heytemî”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1999.

_____, Cengiz, Özel, Ahmet “Zekerıyyâ el-Ensarî” md. *DİA*. I- XLIV, TDV Yayınları.

Karrafi, Ahmed b. İdrîs b. Abdurrahman el-Malikî eş-Şehir, *el-Ahkâm fî Temyizi'l-Fetava Ani'l- Ahkâm* (thk. Abdülfettah Ebu Ğüdde) Mektebetü'l-Metbuatü'l-İslamiyye, Halep 1995.

Kazvînî, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm er-Râfiî, *Fethü'l-Aziz bi Şerhi'l-Veciz* (Şerhü'l-Kebir), Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1997.

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, Müessetür Risale, Beyrut 1993.

Kettânî, Abdulhay b. Abdulkebir, *Fihrisu'l- Fehâris*, (thk. İhsan Abbas), Darü'l-Ğerbi'l-İslami, Beyrut 1982.

Koprıman, Kazım Yaşar, “Mısır Memlukleri”, *Türkler Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 2002.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri, *Abbasiler'den Osmanlılar'a Mekke-Medine Tarihi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.

Kurdî, Muhammed Emin, *Tenviru'l-Kulûb*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1995.

Lemyâ, Lemya Ahmed Abdullah eş-Şâfiî, *İbn Hacer el-Mekkî ve Cuhûduhu fî Kitâbeti't-Târîhiyye*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ummu'l-Kurâ Üniversitesi, Mekke 1996.

Mâlikî, Muhammed b. Hüseyin el-Mekkî *Telhisû Haşiyetü İbnî's-Şât Âla'l-Furuk*, Daru İhyau'l- Kütübü'l-Arabiyye, Mısır 2010.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *el-Havi'l- Kebir fî Fıkhi Mezhebi'l-İmami's-Şâfiî*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1994.

Melîbârî, Abdunnasîr Ahmed eş-Şâfiî, *Terâcimu Ulemî's-Şâfiyyeti fî'd-Diyâri'l-Hindiyye*, Dâru'l-Feth, Amman 2010.

Mirdâd, Ebu'l-Hayr Abdullah, *el-Muhtasar min Kitabi'n- Neşri'n-Nevri ve'z-Zeher fî Terâcimi Efâdile Mekke Mine'l-Karni'l- 'Aşir ilâ Karni'r-Râbi 'Aşer*, (thk. Muhammed Said el- 'Amûdî-Ahmed Ali), 'Alemlü'l-Ma 'rife, Cidde 1986.

- Muhibbi, Muhammed Emin Bin Fadlullah, *Hulasetü'l-Eser fi'l-Â'yani'l-Karni'l-Hadî Aşer*, Daru's-Sadr, Beyrut ts.
- El Mukrî, İbn Ammad, *Şezeratü'z Zehep*, Daru İbn Kesir, Beyrut 1986.
- Murâdî, Ebül Fadl Muhammed Halil, *Silkü'd-Dürer*, Daru İbni Hazm, Darü'l-Beşairü'l-İslamiyye, Beyrut 1988.
- Müderriş, Abdülkerim Muhammed, *Ulemâunâ fi Hidmeti'l-İlmi ve'd-Din*, Dâru'l-Hürriyye, Bağdat 1983.
- Nebhanî, Yusuf İbn İsmail, *Şevahidu'l-Hâk*, Daru'l Kütübü'l İlmiyye, thk. Abdül-varis Muhammed Ali, Beyrut 2007.
- Nevevî, Ebu Zekeriyya Muhyiddin bin Şerif, *el-Mecmu' Şerhü'l-Mühezzebe*, thk. Muhammed Necib El Mutii, Mektebetü'l-İrşad, Cidde 1980.
- Nevevî, Muhyiddin Ebu Zekeriyya Yahya b. Şerif, *Revdetü't-Talibin ve 'Umdetü'l-Müftin*, el-Mektebetü'l-İslamiyye, Beyrut 1991.
- Özel, Ahmet, "Melîbârî", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2004.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- _____ İsmail Hakkı, *Mekke-i Mükerrerme Emirleri*, Türk Tarih Kurumları Yayınları, Ankara 2013.
- Sakkaf, Ahmed b. Alevî, *el-Fevâidü'l-Mekkiyye fîmâ Yehtâcuha Talebetü's-Şâfiyye*, Dâru'l-Fârûk, Mısır 2010.
- Sem'ani, Mensur b. Muhammed b. Abdülcebbar, *Kavatiu'l-Edille fi'l-Ûsul*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- Serahsî, Ahmed b. Ebi Sehl, *Usulü's-Serahsî*, Lecnetü İhyai'l-Mearifi'l-Ûsmaniyye, Haydarabad 1993.
- Seyfi, Kadı Ebubekir İbni Muhammed, *Baamru, Nefaisü'd-Dürer*, thk. Dr. Ahmed Reşid, Darül Feth, Amman 2016.
- Seyyid, Eymen Fuad, "Nehrevâlî", md, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2006.
- Seyyid, Seyyid Muhammed, "Kansu Gavri" mad. *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2001.

- Serkisi, Yusuf b. İlyan b. Musa, *Mü'cemü'l-Matbuat*, Vizaretü'l-Evkaf ve Şüuni'd-Din, Musul 1982.
- Siddîkî, Muhammed b. 'Allân eş-Şâfiî, *el-Futûhâtü'r-Rabbâniyye 'ala'l-Ezkâri'n-Nevâviyye*, Cem 'iyyetu'n-Neşri ve't-Te'lîfî'l-Ezheriyye, Kahire ty.
- _____ Muhammed Ali b. Muhammed Allân el-Mekkî, *et-Tâlattuf fî'l-Vüsuli ve't-Taarrüf*, Matba'atü't- Târakki'l-Mâcidiyyeti'l-'Usmâniyye, Mekke 1908.
- Sırma, İhsan Süreyya, *Müslümanların Tarihi*, Beyan Yayınları, İstanbul 2014.
- Sübki, Taceddin Ebu Nasr, *Tabakatüş Şafiyyetül Kübra*, thk. Muhammed Mahmut Tanahi, Darü'l-İhya el -Kütübü'l-Arabiyye, Kahire 1964.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris, *er-Risâle*, (thk. Ahmed Muhammed Şakir) Matbaatu Mustafa'l-Babil-Halabi ve Evladuhu bi Mısır, Mısır 1940.
- _____ el-İmam Muhammed b. İdris, *el-Ümm*, (thk. Dr. Rıfat Fevze Abdulmuttalip, Darü'l-Vefa, Mansura 2001.
- Şâfiî, eş-Şeyh Ebûbekr b. Muhammed b. Abdullah, *Cevâhiru'd-Dürer fî Menâkibi İbn Hacer (Eşrefu'l-Vesâil'le beraber)*, (thk. Ebû'l-Fevâris Ahmed b. Ferîd el-Mezîdî), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1998
- Şakir, Mahmut, Hz. Âdem'den Bugüne İslam Tarihi, Kahraman Yayınları, İstanbul 1994
- Şa'rânî, Abdulvehhab, *Tabakatüs Süğra*, thk. Ahmed Abdurrahim Sayih, Mektebetü's Sakafeti't-Diniyye, Kahire 2005.
- Şayi', Muhammed bin Abdulaziz, *Arau İbn Hacer el-Heytemî el İ'tikadiyye*, Mektebetü Darü'l-Minhâc, Riyad 2006.
- Şillî, Bâ Alevî Muhammed b. Ebû Bekr, *İkdu'l-Cevâhiri ve'd-Dürer fî Ahbâri'l-Karni'l-Hâdî 'Aşer*, Mektebetü'-Terîmi'l-Hedîse, Hadramevt 2003.
- Şirbini, Muhammed bin Muhammedül Hatip, *Muğni'l-Muhtâc ila Ma'rifeti Meâni Elfazil Minhâc*, thk. Ali Muhammed Muavved, Adil Ahmed Abdül Mevcud, Darü'l Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2000.
- Ziriklî, Hayrettin b. Mahmûd, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlm, Lübnan 2002.
- Riyad, Adil Fethi, *San'atül Müfti İbn Hacer el Heytemî (Nemuzecen)*, Kahire 2008.

Tansel, Selahattin, *Yavuz Sultan Selim*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1969

Tok, Özen, "17. Yüzyılda Haremeyn'in İdaresi ve İaşesinde Mısır Beylerbeyliğı'nin Rolü", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara 2002.

Yıldız, Hakkı Dursun, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul 1987.

Yiğit, İsmail, "Memlükler" mad. *DİA*. TDV Yayınları, Ankara 2004.

Yiğit, İ., "Ayni'yi Yetiştiren Memlukler Dönemi İlmi Hareketine Genel Bir Bakış." *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 11-12, 1993-1994, 27-45.

Zeydan, Abdülkerim, *el-Medhâl*, Müessesetü'r-Risâle, Lübnan 1999.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Mehmet Ali VAROL
Doğum Yeri ve Tarihi	Diyarbakır / 20.11.1980
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Dicle Üniveristesi İlahiyat Fakültesi
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bildiği Yabancı Diller	Arapça
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Diyanet İşleri Başkanlığı
İletişim	
E-Posta Adresi	mehmetalivarol21@gmail. com
Tarih	14.02.2020